

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

БРОЈ 3

МАРТ

ГОДИНА XIII

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Виктор БУБАЊ, Милинко ЂУРОВИЋ, Ђоко ЈОВАНИЋ, Мирко ЈОВАНОВИЋ, Вељко КАДИЈЕВИЋ, Ђуро ЛОНЧАРЕВИЋ, Рудолф ПЕТОВАР, Јефто ШАШИЋ, Милисав НИКИЋ (одговорни уредник)

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД ЈНА
„ВОЈНО ДЕЛО“
БЕОГРАД

1961

С А Д Р Ж А Ј

	Стр
Генерал-мајор Радоман Јакић: Војни правосудни органи и заштита личности у ЈНА — — —	119
Потпуковник Миланко Мајкић: О неким проблемима одбране кад нападач употребљава нуклеарне пројектиле — — — — —	139
Потпуковник Дојчин Морача: Активна дејства у одбрани — — — — — — — — —	151

УЗ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ УСТАНКА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Генерал-мајор Бранко Боројевић: Пред први пуцањ	163
Милоје Добрашиновић: Организовање устанка и борбе 1941. године у срезу бјелопољском	170

PRIKAZI STRANIH KNJIGA I ČASOPISA

Dr Vorner Bauer i dr Karl Hjuz: Hirurška filozofija u zbri- njavanju masovnih povreda — Dr I. L. — — —	183
Herman Logš: Problemi telekomunikacijskih veza u budu- ćem ratu — B. Bas. — — — — — — — — —	190
Pukovnik Džems Lajk: Komanda za pozadinsku podršku — J. Man. — — — — — — — — — — —	194
Viceadmiral Ruge: Zadaci i struktura zapadnonemačke ratne mornarice — E. D. — — — — — — — — —	197
Bibliografija — — — — — — — — — — —	199

Генерал-мајор РАДОМАН ЈАКИЋ

ВОЈНИ ПРАВОСУДНИ ОРГАНИ И ЗАШТИТА ЛИЧНОСТИ У ЈНА

Начела и мисли о законитости су код нас нарочито постављени и развијени у Програму Савеза комуниста Југославије по коме: „Друштвено-економски систем социјалистичке демократије може стварати и развијати само активан, материјално и морално заинтересован појединац, човек и грађанин. Лична, политичка, социјална, економска и друга права грађанина постају тако саставни део политичке организације Југославије“. Програм је поставио пред чланове Савеза комуниста Југославије задатке да се боре за остварење таквог система политичке демократије и друштвених односа, који ће људској личности обезбеђивати законом загарантована права, независност и слободу и створити такве друштвене односе који ће радним људима омогућити таква права која даље треба да буду реална снага у кретању социјалистичког друштва напред и у развијању и јачању правних социјалистичких односа. Овакве поставке Програма произилазе из нашег принципијелног схватања да су права људи најбитнији елемент нашег развитка, и да се социјализам не може развијати пуном снагом, а да се у крилу самог социјалистичког система истовремено не проширују могућности да радни људи уживају загарантована и стичу све нова и нова права. Овакве поставке одражавају и наше интернационалистичко схватање, по коме се не бисмо могли борити за права људи уопште, равноправност и потпомагати борбу ослободилачких покрета за национална ослобођења, а да истовремено такву политику не спроводимо у својој земљи.

Овакво схватање произилази из марксистичког принципа по коме ослобођење радничке класе може да буде дело само њених снага, при чему је потребна одговарајућа друштвена, материјална и политичка основа која омогућује да се ликвидирају такви друштвени односи из којих произилазе стварне неједнакости, неправде и привилегије. Овај принцип се историјски остваривао кроз борбу најнапреднијих друштвених снага и покрета усмерену на то да се ликвидирају такви друштвени пореци у којима се гуще права људи и њихове личне слободе, са тежњом да се успостави нов тип политичке демократије који ће омогућити успостављање нових економских, политичких и друштвених односа на основу којих ће се изграђивати такав правни поредак који ће радним људима загарантовати законитост и права.

Социјалистичко друштво увек прихвата прогресивне тековине друштва стечене кроз историјски развитак, примењује их и даље развија ако нису у супротности са основама социјалистичког друштвеног система. Међутим, треба ипак схватити да ни у свим социјалистичким демократијама не може одмах постојати идеална законитост и једнакост свих грађана пред законом, јер у историји није познат такав друштвени систем који је на свим етапама свог развика обезбеђивао подједнака права свим људима. То је свакако резултат класних антагонизама, због којих и социјалистички закони постављају ограничења за одређене категорије људи, док на другој страни настоје да се прошире права друге категорије. Ми смо у прошлости ограничавали права појединим групама грађана, остацима старог друштва који су сматрали да нашу демократију могу користити за несметан подривачки рад против нашег друштвеног уређења, а да то нисмо сматрали нимало незаконитим, јер ограничити њих у правима истовремено је значило створити још повољније услове за наш сопствени развитак.

Законитост је у нашем систему један од принципа по коме су права грађана загарантована Уставом и другим законима, а у случају потребе обезбеђују се судском заштитом. Из овога начела произилази законска и морална обавеза и органа и грађана да своју делатност усаглашавају са законима, а обезбеђење законитости путем суда истовремено обавезује људе и упозорава их на могућност одговорности у случајевима кршења законитости и непоштовања оних права која су личности загарантована.

Кроз наш развитак дошли смо до степена да примену законитости повезујемо са свешћу људи, а проверавамо је кроз свакодневну праксу и рад органа власти и појединаца. Због тога се и брига друштва путем друштвене контроле, поред осталих елемената, испољава у сталном настојању да се ликвидирају сви они услови који могу да проистекну из положаја или функције појединих органа и могућности тих органа да своја овлашћења злоупотребе на штету друштва и појединаца.

Социјализам почиње да се развија у условима знатних материјалних проблема, противуречности и немогућности да се задовоље све потребе људи, у условима када се расподела врши према раду, а не према потребама. Буржоазија као класа је потучена, али елементи старог друштва могу још, овде-онде, да делују на свест људи. У таквим условима друштвене противуречности могу често да буду узрок криминалних активности, али даљња изградња друштва нужно води ка постепеном ишчезавању оних друштвених односа који су база за настајање криминалитета иако тај процес може да буде доста дуг и доста напоран.

Закони штите друштво од повреда које представљају опасност за друштвену заједницу, а даље штите одређена лична и друштвена добра. Ради такве заштите доносе се кривично-правни прописи и примењују санкције против учинилаца друштвено опасних дела. Међутим, учинилац кривичног дела самим тим што је дело учинио није обесправљен и лишен права која његов положај могу учинити лак-

шим. Закони га штите од ма чије самовоље чиме се практично онемогућује да неко буде кажњен за дело које није учинио.

Закони ни једном органу не дозвољавају да сам одређује да ли је нешто што је неко учинио кривично дело или није, већ то сам закон одређује. Тиме се практично онемогућује да неко води своју посебну казнену политику, већ та обавеза припада друштву које мора да учини снажан напор у циљу организованог настојања на сузбијању криминала. У складу са овим и курс рада органа кривичног гоњења креће се у оквирима онога што је закон одредио.

Наше правосуђе и кривично-правни прописи развијали су се упоредо са развитком власти кроз народноослободилачки рат. Од суђења која су се, у почетку устанка, одвијала на народним скуповима, где је народ јавно утицао на одлуке судија, а понекад их и мењао, прешло се на постепено уређивање целокупног правног сектора путем прописа који су све више одражавали наш развитак, а кроз те прописе постављени су неки основни принципи на којима је изграђено наше послератно кривично и процесно законодавство.

Врховни штаб је, 24. маја 1944. године (прописи о организовању судства су доношени и раније), донео Уредбу о војним судовима која је поред других начела истакла неколико процесних, као што су: потпун, усмен и непосредан судски поступак и претрес, прикупљање доказног материјала који предлажу и оптужба и одбрана, дужност суда да брижљиво цени тежину дела и према томе да изриче казне, забрана притварања на основу непроверених података, начело материјалне истине, слободна оцена доказа, право оптуженог на одбрану, обавезно разматрање од другостепеног суда осуда на смрт итд., итд.

Као што се види, ова Уредба истакла је неколико битних принципа који указују на револуционарни извор начела на којима се темељи наш данашњи поступак и одредбе које штите личност.

Закон о кривичном поступку од 1948. године јасно прописује поступке суда, тужилаштва и иследних органа, регулише њихова права и међусобне обавезе, међусобни однос грађана који учествују у кривичном поступку и однос органа кривичног гоњења према грађанима. Кривичним поступком се жели утврдити кривично дело и чињенично стање, а да при том ничим не буде доведен у питање принцип материјалне истине.

Као нарочито значајно закон је одредио да се у кривичном поступку мора поштовати личност и достојанство окривљеног и да се против њега не смеју подузимати никакве мере притиска, обмане или нека друга средства да би се тим путем дошло до његовог признања или какве друге изјаве која би била неповољна за њега.

Наш први закон о кривичном поступку поставио је ислеђење у складу са схватањима напредне правне науке, а затим је спровео и разрадио одређене принципе који су били постављени још у току НОБ и непосредно после ослобођења са циљем да се обезбеде права окривљеног, да се заштити његова личност и да се кроз ислеђење обезбеде сви услови потребни за објективно утврђивање чињеничног стања и за доследно спровођење принципа материјалне истине.

Закон о кривичном поступку од 1953. године донео је неке битне измене по питањима кривичне процедуре које су резултат измењених прилика у целокупном нашем друштвеном животу, с обзиром да тај период представља снажан напредак у развоју демократских друштвених односа. Цео процес изграђивања друштвених односа код нас је тако снажно утицао на развој друштвене свести, да су људи постали веома свесни вредности својих личних права, форми и путева преко којих та права могу остварити у случају повреде, па је и у области кривичног законодавства требало извесне принципе довести у склад са таквим степеном друштвеног развоја.

Одлуке IV пленума СКЈ представљају крупан допринос афирмацији принципа законитости у раду правосудних органа. Сам факат што је СКЈ узео у разматрање ово питање говори о његовој огромној важности. Пленум је одао признање дотадашњем раду правосудних органа и истакао њихов крупан допринос у борби за очување законитости и за учвршћење социјалистичког поретка у нашој земљи.

Посебно је значајно што су на Пленуму осуђени свака самовоља и кршење законитости било да се радило о државним органима или појединцима. У реферату друга Александра Ранковића СКЈ је дао оцену рада правосудних органа, подвукао значај и улогу суда у народној револуцији и послератном периоду, а посебно значај и улогу судова у обезбеђењу личних права грађана.

Истичући потребу даљег јачања законитости, Пленум је указао и на неке слабости у раду ових органа, које је требало отклонити, као што су: недовољно познавање проблема социјалистичке изградње, појаве потцењивања улоге судства, несхватање духа закона и формалистичко примењивање прописа, недовољно схватање садржаја судске самосталности, олако покретање кривичног поступка, недостатак правилног критерија при одмеравању казни, слаб квалитет пресуда итд.

Пленум је препоручио подузимање одређених мера којима би се правосудним органима обезбедило одговарајуће место у друштву, осамосталио рад судова, ојачала законитост и сузбијала свака појава самовоље, бирократизма и незаконитости.

Да би се ојачао квалитет ислеђења и обезбедила пуна судска контрола рада иследних органа истакнута је потреба да ислеђење кривичних дела, по правилу, пређе у надлежност судова, а да се тужиоци ангажују на заступању јавне тужбе у предметима кривичног гоњења.

У складу са овим начелима Закон о кривичном поступку од 1953. године одредио је квалитетно нову улогу суда и тужилаштва. Истрага је стављена у надлежност суда, чиме је ислеђење функционисало одвојено од јавног тужиоца. Овде је важно напоменути да су код нас суд и тужилаштво правни органи једне јединствене власти који примењују и у дело спроводе законе којима се штите интереси радних људи, па према томе проширење надлежности суда у односу на ислеђење не треба схватити као неповерење у рад органа тужилаштва. Циљ је био да се доследно спроведе наша казнена политика и да се кроз још бољу организацију правосудних органа и расподелу

овлашћења допринесе пуној афирмацији принципа законитости и материјалне истине, пребацујући за то део одговорности на суд као орган који делује потпуно независно.

Нови закон је детаљно предвидео како се обављају поједине иследне радње у кривичном поступку, посебно оне које залазе у домен личних права окривљеног. То се односи на: претресање стана и лица; привремено одузимање предмета; испитивање окривљеног; режим лишења слободе; саслушање сведока, увиђај, вештачење и сл., углавном, на оне радње код којих би, без јасног законског регулисања, могло доћи до одступања и злоупотреба и које би биле супротне нашем правном поретку и положају личности у нашем друштвеном систему.

Суштина одредби новог (сада важећег) закона о кривичном поступку које обезбеђују личне слободе и права грађана своде се углавном на ово:

1) Лице против кога је покренут кривични поступак не може се сматрати кривим све док се његова кривична одговорност не утврди правоснажном судском пресудом. Исто тако, нико не може да буде кажњен за дело које пре него што је учињено није било законом одређено као кривично дело и за које није законом прописано како ће се казнити онај који га учини.

2) Суд и други органи кривичног гоњења који учествују у кривичном поступку дужни су да потпуно утврде чињенице које су битне и од важности за доношење законите одлуке. Они су дужни да са једнаком пажњом испитују и утврђују како оне чињенице које терете окривљеног тако и оне које му иду у корист.

3) Окривљени има право да се у кривичном поступку брани сам или помоћу адвоката, а закон одређује у којим ће случајевима суд по званичној дужности окривљеном поставити браниоца ако га није сам одабрао.

4) Органи кривичног гоњења су дужни да штите личност и достојанство окривљеног. Стога се забрањује примена сваког физичког и психичког принуђавања, да би се признало кривично дело.

5) Притвор може да траје највише три дана, а преко тога рока само уз решење суда, ако су испуњени одређени законски услови. Лице мора бити саслушано у року од 24 часа, у ком му року мора бити саопштено решење о притвору, против којег има право жалбе.

6) Истрагом руководи и контролише је суд. Она по правилу може трајати два месеца, а преко тога времена само уз решење одговарајућих виших судова и уз испуњење законских услова.

7) Лице које је неправилно осуђено или је незаконито лишено слободе задржавањем у притвору или истражном затвору има право на накнаду материјалне штете. Иначе, окривљеном је обезбеђено право да се против сваке судске одлуке жали вишој судској инстанцији.

8) Органи који учествују у кривичном поступку дужни су да строго поштују и примењују наведена начела, а ако их прекрше падају под удар кривичног закона.

Резимирајући одредбе наших закона које говоре о правима окривљеног треба истаћи као битно да је наш закон о кривичном поступку израђен у складу са принципима нашег савременог законодавства уопште. Закон полази са становишта да окривљени пред судом треба да наступа као слободан човек, па му је то право загарантовано, а његова практична реализација омогућена је применом одговарајућих правних института. Нарочиту заштиту окривљеном пружа закон тиме што изричито забрањује органима кривичног гоњења употребу ма каквих принудних мера или медицинских подухвата којима би се утицало на његову вољу при давању исказа. Јасно је да положај окривљеног не може бити једнак у свим фазама кривичног поступка. Нека су му права донекле ограничена у претходном поступку, али искључиво у интересу правилног вођења истраге, док се сва ограничења укидају у поступку на главном претресу. Међутим, треба истаћи два његова основна права која су му загарантована у свим фазама кривичног поступка а то су: право да се жали суду против разних одлука које га погађају у кривичном поступку, и право на одбрану у свим фазама поступка.

Иако Армија као војна организација има својих специфичности које је чине нешто друкчијом од осталих организација, са становишта законског третирања личности за припаднике Армије не могу важити неки посебни закони који нису у складу са Уставом, другим законима и нашим правним поретком уопште. Васпитање целокупног армијског састава усмерено је у правцу изграђивања слободног човека и таквих међусобних односа који ће ЈНА омогућити несметан развој и напредак, морално-политичко јединство и одговарајућу борбену спремност.

Крајњи циљ законитости у ЈНА је да се путем васпитања и на плану поштовања закона изгради морални лик припадника Армије, да се код њих развије осећање патриотизма, осећање значаја војничких дужности и обавеза и сазнање да се морају, у своме раду и животу, понашати дозвољено и законито. Војнички а истовремено човечни односи су важан фактор за изграђивање и развијање ових елемената, јер се морална снага припадника Армије не заснива на дрилу и слепој послушности, већ на свести о обавезности поштовања законитости и односима који не задиру у личност човека у смислу потцењивања, омаловажавања, вређања или ускраћивања човекових легитимних права. Једна од особина наше Армије је и та што у њој могу постојати чврста дисциплина и законитост на једној страни, а, на другој, човечни и блиски односи између старешина и потчињених. То произилази из карактера и улоге коју ЈНА има у нашем друштву и из повезаности интереса старешинског и борачког састава

Свакодневно свестрано васпитање и брига о људима је једно од начела које произилази из социјалистичког карактера наше Армије. Јасно је да мере које се предузимају ради остварења овог циља могу бити само тако организацијски постављене и спроведене, да ни у ком случају не постану сметња развијању чврсте војничке дисциплине, правих старешинских односа и очувања законитости. Напротив, све се мере постављају тако да допринесу јачању свести сваког при-

падника Армије о потреби очувања законитости, војничке дисциплине и извршавања задатака и наређења постављених од стране старешина.

Војне старешине обавезне су својим функцијама да познају законе, прописе и наређења којима се регулишу њихове службене радње, а војни позив захтева од сваког војног лица да се непрестано војнички, политички и културно усавршава.

Из организације војске произилази да претпостављени наређује потчињеном, али та наређења су у границама закона и других прописа и не могу бити резултат самовоље и произвољности од стране ма ког војног органа или старешине.

Устаљени војни поредак прописује читав систем средстава и метода за очување законитости, а кршење тог поретка представља дисциплински преступ, а у неким случајевима кривично дело. Међутим, у армијским условима веза између кривичне и дисциплинске одговорности је често врло тесна, поготову ако су у питању дела учињена у вршењу или поводом вршења службе, јер је свака повреда војничке дужности или дисциплински преступ или кривично дело.

Наша Армија по свом карактеру има задатак да обезбеђује мирну изградњу земље, па се сваки директан напад на њу појављује као напад на социјалистичку државу и наш друштвени поредак. Група кривичних дела из главе XXV Кривичног закона обухвата одређене друштвено-опасне делатности којима се може утицати на борбену способност Армије и њене унутрашње односе. Ова група кривичних дела је укључена у општи Кривични законик због тога што се ЈНА појављује као чувар социјалистичке државе и не издваја се из њене организације, па нема ни потребе да се заштићује посебним војно-кривичним законима као што је то случај са неким другим армијама.

Међутим, треба ипак знати да та група кривичних дела из главе XXV Кривичног закона има своје специфичности које произилазе из специфичности војне организације. Те специфичности огледају се првенствено у томе што неке делатности које у неким другим организацијама и не морају бити нарочито друштвено опасне, па према томе и кажњиве, ако се појављују у ЈНА могу да изазову веома штетне последице. Зато су и казне за та дела оштре, а ако су дела извршена у мобилном или ратном стању могу се изрећи и оштрије казне.

Из народноослободилачког рата изашли смо са великом и снажном Армијом, али исто тако свесни тога да на њену даљњу изградњу и јачање треба уложити доста труда. У новим условима у којима се наша земља често смо се сукобљавали са остацима старог друштва, било да су се ти остаци појављивали у виду империјалистичке агентуре, бандитских група убациваних из вана и јатаковања, активности клера или отпора мерама органа народне власти, у распиривању шовинизма или у покушају стварања дефетистичких расположења. Због тога смо у Армији морали бити будни и енергични према свим врстама непријатеља ма у ком се виду они појављивали сматрајући да на тај начин обезбеђујемо њено јачање и социјалистичку законитост, при чему нас војно руководство и Савез комуниста нису никада оставили без јасног става и линије.

Поводом поштовања и очувања законитости друг Тито каже: „Поштовање законитости нарочито је важно у нашем децентрализованом систему управљања, у коме је свака недисциплина, свако кршење законитости и свака самовоља веома опасна ствар за интересе читаве заједнице и њен правилан развитак. Због тога ја сматрам да не само највиши већ и нижи и најнижи извршни органи и појединци имају огромну одговорност, они морају добро познавати дух закона, они се морају сами у првом реду строго придржавати закона, тј. не само тумачити већ и први давати примјер њиховом правилном примјеном у животу. Кад то говорим, мислим и на наше суце и тужиоце, који сада имају нарочито велику одговорност да правилно примењују законе у нашем револуционарном развитуку. Они морају стално имати у виду интересе и читаве социјалистичке државне заједнице, морају штитити грађанска права појединаца, имајући у виду да су интереси друштвене заједнице изнад свега. Они морају добро познавати дух револуционарног социјалистичког развитака и правилном примјеном постојећих закона осигурати нормалан револуционарни друштвени развитак... Свака самовоља и противзаконита принуда од стране органа власти сада је не само сувишна већ постаје и штетна и кочи даљи развитак; она сада већ носи у себи елементе контрареволуционарности, јер угрожава повјерење у нову власт и законе, слаби заједницу као цјелину. Сигурност грађана да су њихова права у пуној мери заштићена у друштвеној заједници, представља снажан елемент стабилности цјелокупног друштвеног система, као што дисциплина и поштовање закона од стране сваког грађанина представља снажан елемент јединства, монолитности и јачања укупне свијести грађана о свом друштвеном бићу... Без поштовања законитости нема грађанске дисциплине и обратно — без грађанске дисциплине нема ни поштовања законитости. То су две нераздвојиве ствари које увјетују колективну свијест грађана о њиховим правима и дужностима према својој социјалистичкој заједници“¹⁾

Држећи се ових поставки друга Тита, у ЈНА је учињен ванредан напор да се принцип законитости у раду до краја схвати и у пракси примени. Ако данас анализирамо развојни пут тог процеса кроз резултате, документе и организацијске мере које су подузимане од стране команди, партијских руководстава, правосудних органа и органа безбедности, добија се доста јасна слика заједничких настојања и напора да се и на овом сектору схвати дух и пут изградње наше Армије и да се обезбеди поштовање и примена закона без обзира на то у каквим смо се ситуацијама понекад налазили. Било би погрешно тврдити да и у нашем раду није било незаконитих поступака, али су такви случајеви били више резултат незнања или самовоље појединца, ретко неког органа, и по њима су редовно подузимане одговарајуће кривичне или дисциплинске мере. Оспособљавању кадрова поклањала се посебна пажња, а одређене мере контроле преиспитивањем кон-

¹⁾ Јосип Броз Тито, *Прва реч Председника Републике (Наша стварност* бр. 2, 1953., стр. 65—66).

кретних случајева биле су сталан метод нашег рада. Потребно је ukazати и на одређене мере контроле које су спровођене по стручној и командној линији, па чак и кроз контролу наређивањем од највишег руководства (контрола стања у затворима, разговор неутралних органа са затвореницима, поступак по жалбама итд.).

Када се радило о лишењу слободе неког припадника Армије одлука о томе је доношена тек после свестраног разматрања у одговарајућој команди, а то је обезбеђивало да се искључи свака произвољност и самовоља, тако да су припадници Армије по том питању практично уживали неку врсту имунитета. Вредност оваквог рада и контроле показала се свестраном. Она је потпомогла рад правосудних органа и обезбедила њихову пуну афирмацију у очима припадника ЈНА.

Законитост у Армији, одређеније схваћена, значи остваривање задатака и циљева који су изражени у законима и прописима који регулишу војни поредак. Поштовање законитости у ствари значи поштовање војне дисциплине без чега не би било услова за поштовање у Армији шире схваћене социјалистичке законитости. Законитост се у Армији све више појављује као свесни фактор у односима између старешина и потчињених, условљен заједничким интересима, чиме се доприноси стварању погодне атмосфере, међусобног поверења, стабилности и опште сигурности припадника Армије. Осећање сигурности, повезано са свешћу о властитој вредности, омогућује сваком појединцу да до краја развије иницијативу, при чему његова индивидуална вредност долази до пуног изражаја, што представља значајан фактор у јачању Армије и развијању наших међусобних односа. Ми смо увек полазили од тога да обим права није нашим људима дат једном за свагда и да квалитетне промене на темељу нашег даљњег друштвеног развитка пружају веома велике могућности и за проширење права, али ће она моћи доћи до изражаја само у условима пуне социјалистичке законитости која обавезују органе, грађане и службена лица да тачно поступају по законима и правним прописима.

Команда као фактор за учвршћење законитости. — Унутрашњим армијским одредбама регулисане су обавезе команди да предузимају превентивне и репресивне мере у односу на разне појаве и делатности које нарушавају уставени ред у Армији. Посебно је значајно брзо подузимање одређених мера. Члан 61. Закона о војним судовима обавезује сваког старешину да подузима одређене мере у односу на учиниоца кривичног дела, а члан 67. истог закона даје право одређеним старешинама да у оправданим случајевима могу наредити и притвор и на тај начин заћи у сферу најосетљивијег права човека. Члан 360. Кривичног законика даје војним старешинама право да за извесна кривична дела могу изрећи дисциплинске казне „ако је дело добило особито лак вид и ако то захтевају интереси службе и дисциплине“. При спровођењу овога води се рачуна о томе да значајније одлуке доносе наше старије команде, чиме се жели заштитити личност припадника Армије, и супротставити се схватањима и тенденцијама,

иако ретким, али ипак постојећим, да се предузимањем кривичних мера, макар и за случајеве са незнатном друштвеном опасношћу, може постићи оно што се пропустило постићи руковођењем и добро организованим војничким и политичким радом.

Одговорност старешина за јединицу или установу укључује и одговорност за правилан рад органа кривичног гоњења у тој команди или установи, без обзира на његову формалну самосталност. Из тога проистиче обавеза да старешине прате цео ток и процес расветљавања конкретного случаја, уз повлачење корисних искустава за рад из деликта, пресуда или других околности.

Наше команде одговориће по овом питању законским обавезама само ако брзо, енергично и правично поступају према учиниоцима друштвено опасних дела, како оних где је учинилац познат, тако и у односу на дела где је он непознат. Принцип законитости шире схваћен неће бити спроведен ако се у односу на одређене појаве не предузму мере које тај колектив треба да учврсте. Међутим, нарочито је значајно да се у складу са социјалистичким хуманизмом и односом према човеку примени правилан критериј, тако да човек када мора да буде кажњен, буде кажњен само онолико колико је крив и за оно за што је крив. Међутим, дешава се да се поступак покрене и над лицима над којима ће се касније обуставити или ће дотична лица судском пресудом бити ослобођена. Иако се овакви случајеви до краја не могу избећи, са становишта законитости су за нас значајни, нарочито ако се поступак над њима одуговлачи без разлога, тако да у себи носе неке елементе кршења законитости посматране са становишта третмана и заштите личности. Војно лице које се дуже налази под кривичним поступком а није криво, не може се осећати сигурним, јер ипак треба схватити да појам одговорности пред војним судом и војним кривичним органима код извесних припадника Армије оставља утисак нечег оштријег и nelaгоднијег. Одлуке које проистекну из таквог поступка не могу у колективу постићи онај васпитни ефекат као у случајевима када би се донеле на време. Мада у армијским условима има тешкоћа које објективно утичу у овом правцу, сматрамо да баш те тешкоће обавезују старешине и органе на бржи, бољи и правичан рад.

Улога правосудних органа у учвршћењу законитости. — Оцењујући законитост кроз рад органа кривичног гоњења у ЈНА, не можемо је посматрати само са становишта каква овлашћења закон даје тим органима и да ли су та овлашћења прекорачена или нису, као ни само по томе да ли су окривљенику у поступку доступне формалне гаранције које му закон пружа. Нема никакве сумње у то да је кривично право значајан фактор за заштиту Армије од криминалне делатности, али исто тако не може бити никакве сумње у то да се примена тог права ни у ком случају не може злоупотребити. Макар то било и због неукости, нико нема право да норме кривичног закона примењују на она лица која то не заслужују. То би било тешко кршење законитости а последице незаконитости могу бити веома тешке и различите, јер је незаконитост резултат самовоље и схватања који

имају корен у бирократизму. Насупрот томе, принцип законитости се може остварити само применом таквог правног поретка који гарантује постојање људских права, слободе и омогућује извршавање обавеза.

Правна наука која обрађује материју кривично — процесног права придаје изузетну важност принципу материјалне истине као руководећем у расправљању кривица људи. Утврдити материјалну истину значи утврдити објективно, потпуно и стварно истину о ономе што је предмет испитивања. То налаже посебне обавезе правним органима и органима кривичног гоњења као стручним органима задуженим у својим командама за тај сектор.

Војни судови и спровођење законитости. — Јасно је да у нашим армијским условима треба да се принципа материјалне истине придржавају сви правосудни органи. Ипак, ваља подвући да је војни суд тај орган који је најодговорнији да у конкретном случају утврди истинитост чињеница које су одлучујуће за правичну одлуку, јер суд наступа као најнепристраснији фактор који одлучује у последњој инстанцији, па је због тога његова друштвена одговорност врло велика.

У нашој Армији војни судови су се већ афирмисали саобразно карактеру улоге војног судства, надлежности и садржине рада. Преко судова смо жигосали низ, по Армију, штетних појава и последица, обезбеђивали чување друштвене имовине, доприносили очувању устаљеног војничког реда и дисциплине; кроз примену закона остваривали смо нова схватања друштвеног морала и успешно се борили против потцењивања судске улоге. Преко судова спроводимо одређену друштвену контролу чија ефикасност произилази из самосталности суда итд. Одлуке војних судова остављају снажан печат како на појединце тако и на односе у Армији. Зато сложеност рада војних судова захтева од њих не само стручност већ и одговарајући идејни ниво као услов за афирмацију војног судства и онакве казнене политике какву је нужно спроводити. Нарочито је значајна судска независност, а њу морамо схватити тако да конкретне случајеве војни судови решавају без икаквог утицаја са стране, без поделе кривица на категорије по чину или положају. Поступајући тако судови бране и спроводе општа начела на којима почива правни поредак у Армији. Међутим, независност ни у ком случају не значи и примену правног формализма који онемогућује да се у одређеним случајевима буде разуман и еластичан. Дух закона ће се лакше схватити ако онај који га примењује полази од друштвених односа на основу којих је настао тај закон. Због тога се у складу са настојањима за учвршћењем законитости развијањем личности и самоиницијативе код припадника Армије и војне судије морају уже повезати са животом и збивањима Армије, јер судија који није у курсу ових збивања изложен је опасности да се субјективно постави, да падне под утицај појединаца. Данас велики број наших грађана, а у Армији старешина, учествују у примени закона, а тиме практично пролазе кроз школу у којој се подиже њихова правна свест, што им даје могућност да правилније закључују и о одлукама које доносе војни судови.

Друг Тито каже: „Ми стварамо законе које мора поштовати сваки грађанин, нарочито они који их спроводе. Само строга законитост учвршћује повјерење у власт, самовоља и незаконоње руше то повјерење. Нека нико не мисли да наши обични људи не схваћају појам социјалистичке правде, која се заснива на интересима већине народа, односно на интересима трудбеника, на интересима наше социјалистичке заједнице. Према томе, они који понекад непромишљено чине тешке неправде, нека не мисле да је то у складу са социјалистичком правдом, да је то у интересу наше социјалистичке заједнице. С друге стране, нека знају сви они према којима се поступало неправедно, да ће на основу наших закона увијек наћи заштиту и исправљање учињених неправди“.²⁾

Ово обавезује војне правосудне органе да у складу са задацима на плану идеолошко-политичког васпитања и изграђивања људи у Армији стриктно спроводе законитост кроз примену принципа материјалне истине, уз остале принципе које предвиђа кривични поступак. Такав рад једино омогућује да се кривични процес искључиво води у друштвеном интересу који захтева истину, а самим тим истина по свом садржају постаје васпитач, основни регулатор и циљ свих органа који учествују у том поступку.

Улога војног тужилаштва у остварењу законитости. — По Закону о војном тужиоштву од 1955. године, војно тужилаштво је државни орган који врши функције кривичног гоњења за кривична дела из надлежности војних судова, а има и друга права и дужности која су му законом одређена. Војно тужилаштво се по закону појављује као јединствен орган, чијим радом, а по смерницама државног секретара за послове народне одбране, руководи војни тужилац ЈНА. Њему су подређени сви остали војни тужиоци; он врши надзор над њиховим радом, чиме се обезбеђује јединствено руковођење неопходно за обављање послова из надлежности војног тужиоца.

Законом о кривичном поступку изузета је истрага из надлежности тужиоца, чиме се поред осталог желело постићи да се тужилац као орган гоњења може објективније и са више критичности поставити према доказном материјалу који му је поднесен. Познато је да се никад не може до краја избећи да орган који спроводи ислеђење понекад и прерано донесе закључак па тако и нехотице постаје једностран у прикупљању и оцени доказног материјала и чињеница које су одлучујуће за оцену целог случаја и за састављање оптужнице.

Поред основних законских делатности тужиоца, Закон о војном тужиоштву истиче и једну посебну дужност војног тужиоца која се састоји у откривању кривичних дела и његових починилаца, сарађујући са органима команди и другим органима који раде по том сектору. Ова обавеза намеће војном тужиоштву задатак да развијајући рад по кривичном сектору у целини у оквиру Армије сакупља податке, анализира их, у оквиру својих овлашћења спроводи казнену политику

²⁾ Ј. Б. Тито, *Изградња нове Југославије*, IV, Београд, 1952., стр. 266—267.

и даје одговарајућим командама материјале и податке који су им потребни за руковођење.

Војни тужиоци остварују непосредан контакт са војним истражницима као органима команди, и од тог контакта умногоме зависи правилност у ислеђивању конкретних случајева. Заједно са војним истражницима, органима безбедности и неким другим органима команди војни тужилац се појављује као орган позван да прогони учиниоце појединих врста кривичних дела, а на тај начин доприноси учвршћењу законитости и устаљеног реда у Армији. На другој страни он се појављује и као орган који је обавезан да у складу са одређеним критеријом и казненом политиком уопште у највећој мери штити законитост и личност, на тај начин што ће настојати да у сваком случају ислеђивања буде примењен закон и до краја спроведен принцип материјалне истине.

Захтев за заштиту законитости је моћан правни инструмент у рукама тужиоца који му омогућује да захтева да одговарајући суд укине или преиначи правомоћну судску пресуду, ако се установи да су извршене повреде закона на које тужилац указује. Анализа наше праксе указује да су готово сви захтеви које је улагао војни тужилац усвајани чиме се знатно доприноси учвршћењу принципа законитости.

Војно тужилаштво, исто тако, има право да тражи одлагање или обуставу извршења судских одлука, или решења управних органа ако сматра да је њима повређен закон и да је потребно подузети редовна и ванредна правна средства.

Овлашћења и обавезе војног тужиоца у односу на заштиту законитости су велики. Јасно је да се у борби против штетних појава војна тужилаштва морају ослањати и на остале органе команди, а у неким случајевима им деловање и у целости препустити, јер војна тужилаштва нису ни организацијски у стању да то сама реше. Ово нарочито долази до изражаја у оним командама где не постоје органи војног тужилаштва. Дужност команди у таквим случајевима била би да помогну да се по конкретним случајевима заузме правилан став, да се подуму одређене превентивне и васпитне мере, те да се на неки начин ту у команди филтрирају кривичне пријаве пре него што буду прослеђене војном тужиоцу. Мере против криминала уопште узевши не смеју имати само репресиван карактер, већ претпостављају низ свих оних других подухвата превентивно-васпитног карактера којима се претходно жели постићи одређени циљ. Наравно, у склоп тих мера спадају и репресивне санкције, али оне обично долазе као последње и у случајевима где су заиста нужне. Војно тужилаштво има одговоран задатак да у оквирима опште казнене политике допринесе формирању потребног критерија за примену тих мера кроз правилну оцену друштвене опасности дела, а затим кроз потпунију анализу свих оних других елемената који се односе на починиоца, на његову личност.

Прописивањем висине казни закон је углавном указао на степен друштвене опасности одређених врста кривичних дела. Међутим, критериј се не може прописати једном за свагда и за све случајеве, већ се изграђује кроз оцене и мере које подузимају старешине у сво-

јим командама. Војни тужилац је орган коме су доступни многи подаци и елементи врло значајни за формирање критерија, јер је функционално задужен да их сабира и анализира, па самим тим његов став и настојање да се кроз ставове и мере команди обезбеди поштовање законитости постаје значајан, а у неким случајевима и пресудан чинилац.

Утицај неких других фактора на очување законитости у ЈНА. — Посебно значајно место у очувању законитости представљају разни видови друштвене контроле. Правосудни органи, макар се налазили и у Армији као донекле затвореној организацији, не могу избећи такву контролу. Развиту наше Армије доприноси сваки њен припадник, и војник и старешина, чак и сваки грађанин. Њихов удео у изградњи Армије оправдава интерес за поступке и одлуке војних правосудних органа.

Поводом друштвене контроле судова друг Александар Ранковић је критиковао неке штетне појаве схватања независности па каже: „Али било би погрешно схватити, што се понекад и јавља, да је независност неки принцип који је самом себи сврха и који треба да буде покриће за извесне неодговорне и самоволне поступке суда. Ниједан орган, ниједан функционер или службеник у социјалистичкој демократији не може бити изван контроле јавности ни ослобођен одговорности у вршењу функције која му је од заједнице законом поверена. То исто важи и за суд и судије и у колико им заједница више обезбеђује независност у раду, у толико они морају осећати већу одговорност и настојати да законе примењују онако како су утврђени и сагласно функцији коју закон и законитост имају у нашој земљи“.³⁾

У условима наше демократије непрестано се развија и јача фактор јавног мњења. То што друштво реагује на незаконите поступке и акте у ствари учвршћује законитост. У нашим армијским условима комунисти се јављају као иницијатори и покретачи овакве контроле. Али, да би то могли постићи потребно је да се познају закони и други правни прописи којима се регулише армијски живот. Потребно је да на виши ниво подижемо своју правну свест, било у склопу општих настојања и рада организација Савеза комуниста на плану идеолошко-политичког уздизања, било функционалним оспособљавањем у примени закона и војних прописа или учешћем у раду судова у својству судија-поротника.

Сматрамо потребним посебно указати на два фактора који у нашој Армији могу да нађу још садржајнију примену у циљу најпотпуније афирмације рада правосудних органа. То су учешће пороте у раду војних судова и одбрана пред војним судовима.

Значај судске пороте за учвршћење законитости. — Специфичност војне организације захтева прилагођавање војног судства тој организацији. У раду и организацији војних правосудних органа долазе

³⁾ Говор потпредседника СИБ Александра Ранковића одржан пред Савезном народном скупштином. *Закон о судовима са објашњењима*, стр. 16—17, Београд, 1954., издање Службеног листа ФНРЈ.

до изражаја одређени momenti који обезбеђују утицај војних команди на расправљање одређених појава којима се угрожавају интереси Армије.

Код војних судова закон не познаје установу судије појединца, већ се суђење врши у већу састављеном и од стручних судија и судија-поротника, где се поротници одређују према својствима оптуженог зависно од тога да ли је оптужени војник, подофицир или официр. У том погледу у Армији смо отишли даље од стања у грађанским судовима што је условљено нашим могућностима да то спроведемо. Исто тако у поступку пред војним судовима постоје и друга одступања која омогућују већу демократичност и јачи утицај друштвене контроле. Та одступања која омогућују учешће пороте у решавању ширег броја питања су знатно допринела да се порота афирмише као значајан чинилац у раду војних судова. Током времена смо све више били у ситуацији да за поротнике одређујемо старешине са довољним искуством и добрим познавањем војничког живота, па је то неоспорно допринело потпунијем разјашњавању чињеничког стања, а нарочито оних чињеница за чије су решавање потребни одговарајућа спрема и потпуније познавање војничког живота, чега понекад недостаје професионалним судијама.

Међутим, без обзира на постигнуте успехе, у пракси се код војне пороте испољавају неки недостаци који практично сужавају њихову функцију без обзира на законске одредбе, и у неким случајевима пороту свде на пасивне посматраче што не би смело да буде с обзиром на кадровске могућности Армије. Разумљиво је што поротници при врло разгранатом систему војних прописа не могу да овладају стручно-правном страном. Уосталом то се од њих и не тражи. Међутим, разлог пасивности понекад произилази и из недовољне заинтересованости поротника. Постоји схватање да поротници сматрају своју функционалну дужност далеко значајнијом од почасне дужности поротника. Исто схватање о приоритету редовних дужности постоји и код неких војних старешина из чијих се редова одређују судије-поротници. То се одражава на рад судова као целине јер понекад поротници не дођу на заказани претрес, па се овај мора одгађати, поступак се продужује, чиме се без сумње умањује ефекат касно донесених судских одлука.

Искуство показује далеко већи утицај пороте у расправљању предмета са грађанско-правном материјом, јер су ту поротници припадници одговарајуће службе који својом стручношћу доприносе правилним одлукама.

Несумњиво је да учешће пороте снажно утиче на рад судова, а у одређеном смислу васпитно делује на судије стручњаке. Поред тога што се на тај начин кроз утицај лаичког елемента врши друштвена контрола судова, чињеница да велики број старешина за време свог поротничког мандата учествује у суђењу сама по себи делује на васпитање тих људи, на подизање њихове правне свести, а самим тим и на очување законитости у функционалном раду. Ако бисмо одабирање судија-поротника вршили према потпунијем критерију, политичкој зрелости и животном искуству, за што у Армији постоје пуни услови,

постојала би могућност да се путем утицаја пороте још јаче унапреди рад наших судова и осталих правосудних органа. Функција судије-поротника није формална, као што не може бити формалан ма какав рад којим се утиче на права људи, а понекад одлучује и о њиховој судбини.

О одбрани пред војним судовима. — Наш друштвени систем преко одређених институција обезбеђује грађанима помоћ у остваривању многих њихових права. Посебно место заузима одбрана као институција која обезбеђује пружање правне помоћи окривљеном како би његова права у одређеним ситуацијама дошла што више до изражаја. Заступања пред судовима организују се путем адвокатуре као јавне службе преко које се обезбеђује „пружање правне помоћи грађанима, установама и организацијама како би се остварила њихова права и интереси засновани на закону“.⁴⁾

У ЈНА питање одбране пред војним судовима у целини је регулисано Законом о кривичном поступку и Законом о војним судовима. Ако анализирамо ову институцију видећемо да је она у пракси пролазила кроз неколико фаза у настојањима да се спроведу законске одредбе. Утицај на то имале су свакако и специфичности Армије, армијски ред и поредак, очување војне тајне и услови под којима су радили војни судови и војни правни органи.

Закон о кривичном поступку од 1953. године донео је крупне промене по питању права на одбрану у односу на Закон од 1948. године. Закон дозвољава да окривљени може имати браниоца у свим фазама кривичног поступка. Закон се примењује и у поступку пред војним судовима, али није детаљније разјашњено ко све може да врши улогу браниоца пред војним судовима, већ то судови регулишу у конкретним случајевима према томе да ли би дошло до одавања војне тајне или нарушавања неких других армијских интереса. Најчешће примедбе односиле су се на то што је суд одлучивао да ли ће дозволити адвокату да брани окривљеног или ће ту одбрану препустити војном лицу.

Међутим, развој нашег правосуђа морао је имати утицаја и на формалну одбрану пред војним судовима, јер се није могло допустити да се законске одредбе друкчије примењују пред војним судовима. Зато Закон о војним судовима одређује да бранилац оптуженога може бити адвокат, а даље официр или војни службеник официрског ранга који по могућности треба да има правну спрему. Значи, принципијелно је дозвољено адвокату да се појављује као бранилац пред војним судовима. Међутим, чланом 56. постављено је да истражни судија може одредити да бранилац може бити војно лице ако се кривично дело односи на повреду унутрашњег армијског поретка или ако може доћи до откривања војне тајне. Тиме су дата велика овлашћења суду, а оцена је остављена његовом дискреционом праву. Члан 56. Закона о војним судовима каже да на решење војно-истражног судије није доз-

⁴⁾ Закон о адвокатури од 1957. године, чл. 1.

вољена жалба, а решења председника већа и већа могу се побијати само у жалби на пресуду.

Међутим, питање одбране пред војним судовима треба сагледати не само са становишта да ли је извесним лицима дозвољено или није да бране, већ и са становишта корисности овакве одбране за изналагање материјалне истине, а даље, да ли смо изнашли најбоље организацијске облике који би одговарали степену развитка нашег правосуђа и законских одредби да окривљени може имати браниоца у свим фазама кривичног поступка.

Да би се унапредила ова институција при војним судовима постављени су браниоци предвиђени формацијом који су одређени из редова врло добрих официра правне службе. Замисао је да се преко ове институције као врло демократске прије студиознијем изучавању питања одбране у поступку пред војним правосудним органима са становишта третирања и заштите личности и изналагања најпогоднијих облика и могућности за примену законских одредби о праву на одбрану. Поред тога што би бранилац сам непосредно бранио и тако пружио правну помоћ, институција има првенствено политички карактер са задатком развијања правне сигурности код припадника Армије и сазнања да нико неће бити кажњен од стране војног суда а да му се не пружи могућност да га заштити добра одбрана. Установљење браниоца већ до сада је омогућило да се организовано сакупе досадашња искуства војних судова, при чему су се искристалисала нека питања о којима убудуће треба повести рачуна.

1) Чињеница је да се адвокати који бране пред војним судовима све више афирмишу као добри браниоци. Исто тако је разумљиво што окривљени стичу поверење у адвокате као браниоце, јер се адвокатура све више представља као јавна служба чији се рад цени и од грађана и од органа власти. Има приговора да су одредбе које регулишу питање одбране од стране адвоката пред војним судовима доста уопштено постављене, па да због тога постоји могућност за шире тумачење тих одредби на штету окривљеног. Указује се да би одредбу о повреди унутрашњег армијског поретка и о заштити војне тајне требало јасније поставити и конкретније одредити. Не треба искључити могућност разматрања овог питања ако за то постоје стварни разлози. Тиме би се ускратиле и оне теоретски минималне могућности у погледу произвољног тумачења ове одредбе на штету окривљеног и отклонило свако подозрење на рад војних судова. Међутим, чињеница је да се адвокатима све више и више омогућује да заступају пред војним судовима и да се кроз досадашњи рад већ јасно искристалисао критериј по којем се то решава. Ограничења се односе искључиво на случајеве где је заиста потребно сачувати војну тајну или друге податке који не смеју изићи из оквира Армије.

Ако окривљеник — војно лице има више поверења у адвоката као браниоца, а има могућности да га обезбеди, тада му у принципу то право нико не може ускратити. Друго је питање колико у нашим условима адвокати заиста могу да се прихвате одбране пред војним судовима у свим случајевима где је одбрана потребна, па је због тога

за нас далеко значајнији онај други вид одбране, одбрана преко војних лица правника и старешина, јер се таква одбрана уз потребну организацију може обезбедити готово у свим случајевима.

2) За нас је нарочито значајна одбрана која се пружа од стране официра правне службе, пошто овај вид одбране најчешће долази до примене. Одбрана доброг квалитета од стране војних лица је посебно значајна и због чињенице, преко које се не може прећи, да је окривљени субјективно сигурнији кад га брани адвокат него војно лице, мада има много суштинских елемената који говоре да одбрана од стране војног лица — правника по окривљеника може да буде кориснија, јер војно лице боље познаје армијски живот, војна правила, дисциплину, па самим тим може пружити и реалнију одбрану. Чињеница је да смо по овом питању знатно напредовали и да се данас све више војних лица појављује у улози браниоца који одбрану пажљиво припремају и настоје да остану у улози стварног браниоца од пријема одбране до окончања поступка по правним лековима. Међутим, не треба прећи преко чињенице да многа војна лица не могу да обезбеде добру одбрану у свим фазама кривичног поступка, да се активност браниоца понекад своди на активност у току главног претреса, да бранилац пође на службени пут у времену када треба да брани, да немамо довољан број војних лица правника која бисмо ангажовали као браниоце, да због одређених објективних тешкоћа бранилац не може увек кад то затреба да дође у контакт са окривљеним итд. Ови и низ других проблема одбране налажу да се ради доследнијег поштовања принципа законитости питању одбране пред војним судовима од стране војних лица приђе потпуније. У сваком случају овде долази у обзир ангажовање ширег круга људи из редова војних правника који би се појављивали као браниоци, чиме би се допринело још јачем унапређењу ове институције у оквиру војног правосуђа. У већим местима, а тамо се обично налазе војни судови, ово не би било тешко постићи, јер се ту обично налази и највише правних кадрова.

У будућем раду на унапређењу одбране потребно је размотрити могућност ангажовања извесног броја старешина као бранилаца, без обзира што немају правну спремност, бар у фази претходног поступка и када окривљени нема могућности да дође до правника браниоца. Једини војни правник који има у таквим условима са њим контакт је војни иследник. Пракса показује да је мало случајева где је сам окривљени у претходном поступку захтевао браниоца, док је исто тако у мало случајева бранилац био ангажован од стране родбине окривљеног.

Кад окривљеном у претходном поступку нисмо у стању да редовно обезбедимо за браниоца правника војно лице, принцип законитости, међусобни односи, обавезе команди и старешина у односу на потчињене захтевају да се покаже потребан интерес за окривљено војно лице, те да му се, путем помоћи која би се суштински сводила на утврђивање чињеница и правог стања, помогне у неповољној ситуацији у којој се налази. Кроз који облик да се то спроведе, кроз рад појединаца — старешине или кроз обавезу команде — питање је за разматрање. У целом проблему најбитније је то да команда буде упо-

зната са чињеницама, да у том правцу усмерава рад иследника, да се у оквиру ислеђења осветли све оно што дотичног терети и брани, и да се на тај начин код окривљеног ствара потребна сигурност и поверење у војно правосуђе. Коначно, није без значаја да ли ће и родитељи чији је син за време одслужења свога војног рока дошао под удар кривичног закона бити сигурни у то да ће им син бити осуђен од стране војног суда само ако буде крив и онолико колико је крив.

3) Са становишта могућности да се обезбеди одбрана суштински су у неравноправном положају официри, подофицири и војници. Док су старешине готово редовно у ситуацији да обезбеде добру одбрану ако то желе, било преко адвоката или преко стручног војног лица, војници то нису увек у могућности. Не због тога што им се то спречава законом, поступком команде, иследног или неког правосудног органа већ због тешкоћа да се то организацијски и у пракси спроведе с обзиром на специфичност живота и дислокацију јединица. По нашем мишљењу војника који је окривљен није довољно само упозорити и упознати да има право на браниоца, већ му и објаснити на који начин он то може најлакше да реши и створити за то услове. Војнику служба онемогућује да пође у град и ангажује адвоката кад му затреба; знатан број војника којима се суди је ван гарнизона у којем је место суда; многи војници крију од својих родитеља да се над њима води кривични поступак, па на тај начин онемогућују да им родитељи помогну, а сами немају могућности да плате адвоката, док се у пракси често поставља и обим категорије лица која су стварно у ситуацији да су неспособна да се сами успешно бране.

Војни судови у свим случајевима где је то законом обавезно постављају окривљеном браниоца по службеној дужности. То је суд обавезан учинити и то је највише што у досадашњим условима може да учини. Међутим, практично, пред војним судовима се проширује круг лица која су неспособна да се сама успешно бране. То су обично лица из забачених крајева, културно и политички заосталија, понекад неписмена, лица са неразвијеним схватањима улоге суда, затим, лица за која се после лекарског прегледа установи да су психички поремећена до извесне мере, али не толико да би то искључило њихову одговорност, итд. Сам факат да се војник налази пред војним судом као окривљени и да му суде официри и подофицири утиче на његову прибраност, а у случајевима где је чињенично стање теже утврдити он сам не може довољно допринети утврђивању чињеница и предочити начин на који да се чињенице провере и утврди истина. Оваква лица је понекад врло тешко убедити да узму браниоца јер немају јасну представу шта за њега значи одбрана и тек на главном претресу кад увиде да се бранилац за њих истински залаже стичу поверење у одбрану.

4) Много се питања појављује у вези са могућношћу спровођења одбране у претходном поступку, када је окривљени у истражном завору, у поступку по правним лековима, питања у вези с одговорношћу старешина да се дотични случај правилно иследи, итд.

Кад указујемо само на нека питања одбране у поступку пред војним судовима и војним иследним органима не постављамо их зато што смо по тим питањима до сада кршили законитост. У немогућности да се пружи одбрана у свим случајевима упорно смо се залагали за то да се сваки случај са становишта материјалне истине разјасни ислеђењем чиме смо добрим делом надокнађивали оно што до сада, неким категоријама лица, нисмо могли пружити путем боље организоване одбране. Проблеми који се појављују код нас појављују се и у свим другим армијама јер су ти проблеми условљени армијским специфичностима. Међутим, с обзиром на наше гледање на улогу личности у социјализму и наша настојања да обезбедимо сваком припаднику Армије место и одговарајући удео у њеној изградњи, потребно је размислити о могућностима како да им се обезбеди све што им је законом загарантовано како се ни за тренутак код припадника Армије не би поколебала правна сигурност и вера у правилност рада војних правосудних органа.

Ако о проблему законитости у раду правосудних органа и органа кривичног гоњења у Армији дискутујемо и разматрамо га са ширег становишта, то ни у ком случају не значи да законитост треба схватити тако да се иде линијом која би практично негирала обавезу извршавања војничких дужности и задатака, а самим тим и законитости, нити да се не води рачуна о чврстом ставу и санкцијама према свима који вређају друштвене интересе, интересе Армије, или интересе појединих грађана. Војничка дисциплина је снага и фактор од којег зависи борбена способност наше Армије. Смисао и садржај дисциплине захтевају поштовање законитости, потчињавање личних интереса заједничким, и усмеравање рада свих припадника Армије ка ономе што је може само ојачати и унапредити.

У нашој Армији дисциплина правосудних и других органа кривичног гоњења поред осталог значи доследно поштовање, примену закона и спровођење онакве казнене политике која омогућује успешно сузбијање свих оних штетних делатности које могу да се одразе на борбену спремност и унутрашње односе у Армији, уз спровођење оних принципа које налажу социјалистичка етика и хуманизам, а који обавезује да се људима учине доступним све оне правне могућности које им путем закона пружа заједница ради остварења и заштите њихових права, развијања и пуне афирмације њихове позитивне личности.

Потпуковник МИЛАНКО МАЈКИЋ

О НЕКИМ ПРОБЛЕМИМА ОДБРАНЕ КАД НАПАДАЧ УПОТРЕБЉАВА НУКЛЕАРНЕ ПРОЈЕКТИЛЕ

Одбрана данас има велик значај иако се сматра да напад треба да буде основни вид дејства. И поред усавршавања савремених офанзивних средстава која оправдавају напад као основни вид дејства и дају му добре изгледе на успех, на одређеним правцима изводиће се и одбрана и често ће се баш њом стварати услови за офанзивна дејства. Свакако, у новим условима пред одбрану се постављају нови проблеми за разлику од оних из другог светског рата.

Ранији захтеви да одбрана буде дубока, еластична, жилага, противтенковска, противавионска и противдесантна добијају данас већи значај и посвећује им се већа пажња. Савремена средства за офанзивна дејства омогућују бржи темпо напада, те и одбрана мора бити дубља како је нападач не би могао брзо пробити. Савремена офанзивна средства омогућују пробој ма колико браниочеви положаји били утврђени или засићени снагама и средствима, што намеће захтев за еластичнијом и маневарском одбраном. Сматра се такођер да би у евентуалном будућем рату биле употребљене далеко веће оклопне снаге, како по маси тако и по квалитету, него што су биле у другом светском рату. То поставља још оштрије захтеве за организовањем одбране у противоклопном смислу како у погледу броја противоклопних средстава тако и њиховог квалитета. С обзиром на усавршавање средстава за пребацивање јединица ваздушним путем и на могућност употребе ваздушних десаната комбинованих са оклопним снагама и нуклеарним пројектилима ради савлађивања јаче брањених положаја и препрека, пред браниоца се поставља потреба за организовањем још изразитије противдесантне одбране.

Сем тога, данас се одбрани поставља и један нов, најважнији захтев — да буде противнуклеарна (противатомска). Тај задатак решава се тактичким поступцима јединица и техничким мерама.

Тактички поступци могу бити различити и зависе од конкретне ситуације. На пример: положај за одбрану се бира тамо где нападач не може искористити своју технику која би била употребљена за експлоатисање учинка нуклеарног пројектила (разуме се, уколико то дозвољавају ситуација и задатак јединице); предузимају се све мере да се прикрију припреме за одбрану, распоред снага и намере; распоред снага и средстава је растресит да би се избегли већи губици; органи-

зује се више положаја по дубини; врши се масовно запречавање по целој дубини користећи и природне препреке које се дотерују и ојачавају; избегава се одбрана шумовитих рејона јачим снагама, јер је могућан пожар проузрокован експлозијом нуклеарних пројектила; планира се и даје главни отпор на делу земљишта које је најнепогодније за нападача, поготово за његову технику; предвиђају се и изводе активна дејства, било деловима елемената борбеног поретка, или неким елементима као целином; предузимају се мере да се благовремено открију нападачеве припреме за употребу нуклеарних пројектила и време кад намерава да изврши ударе; предузимају се мере за уништење нападачевих уређаја за лансирање — избацавање нуклеарних пројектила; склањају се снаге и средства од удара и планирају се и предузимају мере за отклањање последица после извршеног атомског удара.

Разуме се да се сви наведени поступци неће моћи применити у свим ситуацијама, него ће се применити само неки од њих, па ће према томе и губици од нуклеарног удара ипак бити мањи.

У оквиру техничких мера могу се навести израда заклона и склоништа, као и подешавање природних заклона, који се налазе у рејонима — зонама јединица, за заклањање живе силе и технике. Потреба за заклањањем снага и средстава налаже старешинама да сваки сат искористе за утврђивање и запречавање, а да организацијски процес буде што је могућно краћи.

Циљеви нуклеарног удара нападача могу бити:

а) наносење губитака браниоцу и онда кад нападач није у могућности да оклопним снагама експлоатише учинак;

б) наносење губитака браниоцу и експлоатисање учинка оклопним снагама;

ц) обезбеђење бока главних снага које продиру одређеним правцем;

д) рушење у дубини браниочевих положаја мостова или саобраћајних чворова, дејство по аеродромима, политичким центрима, складиштима техничке опреме и другим материјалним средствима итд.;

е) нападач може и да истовремено комбинује више удара са различитим циљевима, односно да једновремено оствари више циљева на одређеном правцу којим упућује главне снаге. Сем тога, он може делом да дејствује по земљишту погодном за употребу технике (првенствено тенкова и транспортера), а делом тамо где се земљиште мора савлађивати само пешадијом. Према томе, у пракси може доћи до комбиновања удара изнетих под а), б), ц) и д).

Можда би се овој комбинацији могло приговорити то да ће нападач пре дејствовати уским клиновима и за њихов рачун сасредити нуклеарне ударе. Међутим, при изнетој комбинацији се првенствено мисли на такав правац који по капацитету земљишта пролазног за технику не одговара одређеним снагама, тако да нападач мора да захвати нешто шири простор од пролазног како би могао масирати снаге

потребне јачине, обезбедити бокове јединица које продиру, избећи одсецање тих јединица итд.

Поставља се питање да ли ће нападач употребити нуклеарне пројектиле и на оном делу правца где не може употребити оклопне снаге? Највероватније је да хоће уколико снаге које дејствују на томе делу обезбеђују оне на пролазном земљишту, или, ако ове снаге треба да брзо продиру, или ако су објекти на томе делу тако јаки да су погодни за затварање правца као целине. Понекад ће брзина продора на пролазном делу правца директно зависити од снага које обезбеђују бок, па можда и од могућности неометаног потхрањивања из дубине и од снабдевања. Због свега тога вероватно је да ће нападач употребљавати нуклеарне појектиле и на оном делу којим упућује оклопне, као и на оном где су само пешадијске снаге.

Мало је вероватно да ће нападач имати толико пројектила да би могао обезбедити удар по свим наведеним објектима, тј. да би сваки од изнетих циљева био реализован. Комбиновање ће зависити пре свега од расположивих пројектила, њихове јачине, циља који жели постићи, могућности експлоатације учинка експлозије, карактера земљишта итд.

У процени ситуације старешина ће увек тежити да дође до закључка са којим би циљем нападач могао употребити нуклеарне пројектиле па да томе прилагоди и своју одбрану.

Ако нападач употребљава пројектиле са циљем изнетим под а) онда ће бранилац имати боље услове да се супротстави и да лакше открије намере нападача. Наиме, тада би нападач експлоатисао атомски удар пешадијским снагама (било да му земљиште онемогућава употребу оклопних снага, било да тих снага из ма којих разлога нема на одређеном правцу), а оне морају бити удаљене од циља по коме се врши удар од 1,5 до 3,5 км зависно од земљишта, јачине пројектила, висине тачке експлозије, метеоролошких услова и др. Ово браниоцу пружа могућност да лакше открије припреме за употребу пројектила, јер нападач мора повући своју незаштићену пешадију на линију зоне сигурности, јер се присуство тешког оруђа лакше открива него кад је у склопу оклопних јединица итд. Док нападачева пешадија стигне до направљене бреше, и бранилац има могућности да благовремено интервенише било да организује линију отпора на предњој или задњој њеној ивици.

У таквом случају нападач ће највероватније применити средњу висинску експлозију, јер мора обезбедити да кроз брешу прође без опасности његова пешадија. Заправо, он мора предвидети такву висину којом ће постићи највећи учинак, синхронизујући то са могућностима властите пешадије.

Ако је бранилац проценио да ће нападач овако дејствовати, решење борбе тражиће било у активним дејствима у бок главних нападачевих снага, комбинујући то са одбраном дела снага са фронта, било одбраном погодних и важних објеката активирајући до максимума снаге у позадини (распореду) нападача. Шта ће бити целисход-

није показаће анализа свих елемената конкретне ситуације. Према замисли дејства и плану борбе постројава се и борбени поредак са најцелисходнијим односом снага првог и другог ешелона или првог ешелона и резерве.

Ако нападач дејствује са циљем изнетим под б) онда су услови дејства браниоца далеко тежи и сложенији. Да би учинак направљен нуклеарним пројектилом (пројектилима) експлоатисао оклопним снагама, нападач ствара мању зону сигурности па, према томе, и могућност да брже и пре убаца своје јединице у брешу. Ту и тачка експлозије може бити нижа, чиме се постиже већи степен разарања без опасности по сопствене снаге.

Бранилац, пак, мора брже да интервенише и то првенствено противоклопним средствима или тенковима ако њима располаже. Да би у томе успео он се мора унапред припремити како у погледу употребе снага, тако и запречавањем и организовањем нове линије отпора на најпогоднијем делу земљишта.

Нуклеарним пројектилима нападач може за најкраће време да нанесе највише губитака и на тај начин да највише дезорганизује одбрану, те ће бранилац најчешће све остало подредити захтевима противатомске одбране. Противоклопни одред, на пример, биће на таквом месту и удаљењу од највероватнијих рејона употребе нуклеарних пројектила да може правовремено интервенисати, те ће у том циљу припремити и противоклопне линије и путеве за брз излаз на њих. Понекад противоклопни одред неће моћи да поседне припремљене линије, али ће зато у садејству са осталим елементима борбеног поретка посести погодну линију у дубини зоне (рејона) и уз примену запречавања створити могућности за спречавање брзог продора оклопних нападачевих снага. Уколико бранилац располаже и тенковима биће најцелисходније да их у садејству са противоклопним одредом употреби за затварање бреше створене експлозијом нуклеарних пројектила, јер могу брзо да изађу на њену ивицу, а нису ни тако осетљиви на нападачеве оклопне снаге као пешадија. При томе су очекујући и поласни рејони на таквом месту да је обезбеђено извршење најважнијег задатка тенкова — затварање бреше, па тек онда долазе остали задаци, као вршење противнапада, постављање заседа итд.

Поред ова два најпогоднија елемента борбеног поретка за затварање бреше могу се, поготово на испресецаном и покривеном земљишту, успешно користити артиљерија свих врста и средства у наоружању пешадије као што су: РБ, базуке, бестрзајни топови, пламенобацачи, разне бомбе и сл. Само, при њиховом искоришћавању основни проблем је како да благовремено стигну и поставе се на погодну линију на ивици бреше.

Где ће се бреша затварати, да ли на задњој или предњој ивици, зависи од карактеристика земљишта, плана борбе и конкретне ситуације после извршеног удара. На маневарском и равничастом земљишту, где нападач може брзо да употреби своје оклопне снаге, изгледа да је најцелисходније нову линију отпора организовати на задњој

ивици бреше, јер ће јединице бити у повољнијем положају него ако би ишле на предњу ивицу, моћи ће се колико-толико припремити и спремије дочекати нападача.

Често ће линија отпора која ће се организовати на задњој ивици бреше добити изглед полукруга или елипсе, јер ће снаге које нису захваћене експлозијом остати у својим рејонима, а нова линија отпора на задњој ивици бреше наслањаће се на њих. Ако нападач са више пројектила врши удар по узастопним објектима било по фронту или по дубини, бранилац има далеко више проблема како у погледу затварања појединих бреша тако и у погледу организовања нове линије отпора.

Ако нападач дејствује са циљем изнетим под ц) онда бранилац има сасвим различите услове за борбу од наведених.

Познато је да се бокови главних снага морају обезбедити ако нападач хоће да успешно продире у дубину без већих сметњи. То обезбеђење може се поверити снагама КоВ које дејствују на боку главних снага било да им непосредно или посредно садејствују; у неким ситуацијама бокови се могу штитити авијацијом, на мањим дубинама артиљеријом, а на одређеној дубини (зависно од домета) и нуклеарним пројектиlima. Ако неки правац изводи у бок главних нападачевих снага и постоји вероватноћа удара, он може да употреби нуклеарни пројектил директно по браниочевим снагама у рејону где се оне налазе у моменту кад главне снаге продиру. Друга могућност је да нападач сачека да бранилац испољи своје намере и да изврши удар кад браниочеве снаге буду на најпогоднијем месту, односно кад буду удаљене од његових главних снага толико колико захтева зона сигурности. Сем тога, нападач може извршити удар са приземном експлозијом по одређеним рејонима преко којих морају проћи снаге које дејствују у његов бок, као што су: превоји, кланци, теснаци, мостови на већим рекама, неки саобраћајни чворови и томе слично. Вероватније је да ће нападач тежити да захвати снаге кад се буду нашле на таквим осетљивим местима.

Ако нападач врши удар нуклеарним пројектиlima да би обезбедио бок, онда готово увек отпада експлоатација учинка експлозије било каквим снагама. Према томе, јединице захваћене ударом имале би могућности да предузму мере за отклањање последица и да обилажењем избегну рејон по којем је извршен удар како би извршиле постављени задатак. Наиме, вероватно је да ће нападач извршити приземну или површинску експлозију од које долази више до контаминације и пожара ако је терен покривен.

Док је код прва два размотрена случаја главни браниочев проблем како да затвори направљену брешу, код трећег је основно како обезбедити маневар и покрет да би се извршио добијени задатак.

Ако нападач дејствује са циљем изнетим под д) питање од првостепене важности је како отклонити последице удара. То, међутим, не значи да удари по објектима у дубини не могу за браниоца имати и тежих последица од оних које нападач врши непосредно по снагама на положајима.

Кад је највероватније да ће нападач вршити удар с обзиром на простор и време и са колико пројектила?

Данас све земље које располажу нуклеарним оружјем и оне које мисле да ће га имати у евентуалном рату, чувају као тајну са колико ће пројектила и какве тонаже бити подржани, рецимо, једна дивизија, корпус или армија на правцу главног удара. По неким гледиштима претпоставља се да би за подршку једног корпуса могло доћи око 15—30 пројектила мале и средње килотонаже, док би за подршку армије могло да буде и неколико пута више. Без обзира на тачност таквих података, тачно је то да се сви спремају за нуклеаран рат било да би, као агресор, употребили нуклеарне пројектиле, било да би се бранили и штитили од њих. Зато ће бити корисно да се прорачуном на једном примеру покуша доћи до неких конкретних закључака о реалним могућностима атомске подршке.

Ако се узме да један пројектил од 20 КТ може направити брешу 1.500 — 3.500 м, испада да за фронт 18—25 км треба 7—12 пројектила, уз напомену да је тешко дати неке приближно тачне податке јер учинак зависи од низа елемената као што су: степен утврђености положаја, снаге (да ли су оклопне или пешадијске), карактер земљишта, јачина пројектила, тачка експлозије, метеоролошки услови, психичка припремљеност браниоца да издржи удар итд. Ако се горњој, најгрубљој, рачуници дода да зона лаких губитака не би ушла у брешу, онда испада да би требало и више пројектила. Прорачун се односи само на једну линију положаја, а за сваку следећу треба још толико. Ако таквих линија на дубини око 50 км има око 5, испада да би требало 35—60 пројектила од 20 КТ ако би се хтело гарантовати сигурно и брзо продирање кроз средње утврђене одбрамбене положаје.

Шта нам та рачуница показује? Она показује да нападач, ма колико био снабдевен нуклеарним средствима, неће моћи да туче све брањене него само најважније објекте на правцу напада главних снага, а да ће на правцу којим дејствују помоћне снаге првенствено примењивати класично наоружање.

С обзиром да су та средства и сувише скупа, може се извући закључак да их нападач неће употребљавати тамо где може извршити задатак класичним наоружањем, да ће се одлучивати на њихову употребу кад има сигурне податке о циљевима и кад су они рентабилни.

Али, то не значи да бранилац не треба да се што боље припреми за одбрану од дејства нуклеарних пројектила на сваком правцу, јер потенцијална опасност за напад тим средствима увек постоји.

Поставља се питање да ли је рентабилно употребљавати јаче пројектиле за напад на одбрамбене положаје, с обзиром на то да ће њихове експлозије бити готово потпуно искоришћене само по фронту, док ће позади и испред положаја успех бити слабији? Изгледа да је беодела тенденција ка примени пројектила мање килотонаже који би се рентабилније искористили имајући у виду величину циљева на бојишту.

Учинак нуклеарног удара на слабије организоване одбрамбене положаје или јединице незаклоњене уопште био би далеко већи. Овде

треба додати да ће уређаји за лансирање пројектила бити тучени од стране браниоца авијацијом, снагама које се налазе у распореду нападача, као и нуклеарним пројектилима, уколико се њима располаже, и да ће зато претрпети извесне губитке, да ће извршен проценат пројектила отказати, да ће бити великих тешкоћа у довлачењу лансирних средстава и пројектила на правце употребе, те се из тога може извући закључак да нападач неће на свим правцима дејства моћи обезбедити подршку нуклеарним средствима. Највероватније је да ће првенствено обезбедити подршку главних снага, док ће их на помоћним правцима употребљавати у малом броју или ће дејствовати без њих, поготово ако ту не може искористити оклопне снаге за експлоатацију учинка.

При нападу на одбрану која је организована ван додира највероватније је да ће нападач покушати да на одређеним правцима продре из покрета, без дужег задржавања на полазном положају или линији развоја. Све припреме он би извршио раније или у покрету ка првом положају. Ако се напада уз нуклеарну подршку по првом положају, онда ће се удар извршити истовремено кад јединице стигну на линију сигурности. Ватрена подршка напада вероватно би почела са нуклеарним ударима. Разлози за то били би следећи: нападач ће настојати да постигне изненађење како по времену тако и по месту; док би остала ватрена средства допуњавала нуклеарну припрему, за то би време јединице могле да савладају зону сигурности; не би било потребно да остала ватрена средства врше ватрену припрему по региону где је извршен удар (понекад се припрема може вршити по региону где се предвиђа удар ради прикривања намера).

Нападач може да врши удар једновремено само по првом положају, по првом и другом положају, само по другом или по више положаја у дубини. Ако врши удар само по првом положају, највероватније је да ће оклопним снагама одмах експлоатисати учинак. Ако врши удар једновремено по првом и другом положају на овом последњем не би могао одмах експлоатисати учинак. Стога се поставља питање да ли би га вршио пре него што јединице стигну на линију зоне сигурности. Нападач ће вршити удар једновремено по више положаја уколико тиме жели дезорганизовати одбрану на већој дубини, или уколико на тај начин спречава придолазак снага из дубине које би тежиле да затворе брешу направљену на првим положајима, јер тиме својим снагама обезбеђује брз продор кроз најзасићенији део одбране. Друга могућност је да нападач планира удар по неком од положаја по дубини кад његове оклопне снаге стигну до одређене зоне сигурности, како би могао директно експлоатисати учинак удара. Ако нападач располаже са више пројектила и ако му земљиште дозвољава ефикасну употребу оклопних снага, вероватније је да ће једновремено вршити удар по више положаја, и обратно, ако нема ове услове тежиће да непосредно експлоатише сваки удар.

С обзиром на основни циљ нападача да се што дубље пробије у распоред браниоца, да постигне што бржи темпо, треба очекивати да главне снаге неће ангажовати на ширењу бреше, на окружењу и уни-

штењу извесних, отсечених делова, већ да ће успех развијати у дубину, док ће своје дубље ешелониране делове користити за окружење и уништење отсечених снага. Ова чињеница налаже браниоцу да одбрану организује на што већој дубини и да предузме све мере за затварање основног правца широко се користећи запречавањем и активним дејствима у бок главних снага.

Код постројавања одбране могу да постоје два решења. Једно је да се главне снаге браниоца поставе пред главне снаге нападача, готово на таквом земљишту где нападач има могућности да брзо продире. Ове снаге биле би ешелониране по дубини одређеног правца, користиле би погодне земљишне објекте за наношење губитака нападачу и стварале услове за офанзивна дејства из дубине. То не значи да не би било активних дејстава мањих снага из оквира главних. Друго решење је да се главне снаге браниоца поставе бочно у односу на правац дејства главних снага нападача. У овом случају с фронта би се браниле помоћне снаге и успоравале нападачев продор, а главне би дејствовале у његов бок.

Ове варијанте имају своје добре и лоше стране. Код прве варијанте добро је то што би главне снаге биле директно ангажоване у борби са нападачевим главним снагама, наносиле им губитке, спречавале брз продор у дубину одбране, а била би обезбеђена и већа дубина и засићеност одбране на најважнијем правцу. Слабе су јој стране што би нападач могао да нуклеарним ударима нанесе тешке губитке захватајући својом дејством главне снаге браниоца, што се нападач дочекује с фронта одакле и он очекује браниоца, те се не може постићи неко изненађење, а нападач се туче по најнеосетљивијем делу борбеног поретка, коначно, што је теже испољити неки маневар с обзиром да су главне снаге заплетене у борбу.

Код друге варијанте добро је то што се може испољити удар у бок нападачевих главних снага, тј. тамо где су оне осетљиве; може се постићи извесно изненађење како по месту тако и по времену; главне снаге не би биле захваћене већим бројем нуклеарних удара, готово ако се добро маскирају. Њене лоше стране су што прети велика опасност да нападач брзо пробије одбрану слабих снага с фронта и да без већих губитака и дужег задржавања продре дубоко у одбрану пре него што бранилац удари главним снагама у његов бок, чиме би, у ствари, нападач izmanевровао главне браниочеве снаге. Сем тога, може се десити да главне браниочеве снаге буду одсечене од осталих и од правца који је требало да затворе. Пошто свака варијанта има низ добрих и лоших страна, сваки старешина мора добро проанализирати све елементе ситуације и на основу тога одлучити како да изврши постављени задатак. При томе је битно добро оценити какав да буде однос снага с фронта и на боковима главних нападачевих снага. Ако је земљиште такво да нападач не може ефикасно искористити оклопне јединице, да се може добро запречити, да ће темпо нападачевог дејства бити спорији, да су погодни услови за бочна дејства, онда се с фронта могу поставити и мање снаге. Под „мањим снагама“ подразумева се једна петина до једне трећине.

Какве су могућности за активна дејства против оклопних снага нападача?

Под одређеним условима одбрана се може заснивати на активности а мање на статичности, заправо, активним дејствима може се зауставити нападач и постићи већи успех него ако се снаге статички бране.

Нападач у своме дејству кроз брешу направљену нуклеарним ударом настојаће да што брже савлада простор, а за то су погодни тенкови, пешадија на транспортерима, самоходна и моторизована артиљерија. Кад се тенковима супротставе противоклопна и оклопна средства, кад наиђу на препреке итд., вероватно ће нападач морати напустити транспортере и развити пешадију да би уништавао противоклопна средства и браниочеву пешадију, да би извео обухватни маневар како би отворио уска грла око комуникација и да би уклонио препреке које сметају оклопним снагама. Тенкови могу нападати и сами, без пратње пешадије ако за то постоје повољни услови као: да је противоклопна одбрана слабија те да се тенкови могу употребити у већем броју; да је њихово дејство подржано авијацијом и нуклеарним пројектиlima и да је земљиште откривено и равно или маневарско; да нема јачих вештачких или природних препрека. Пошто ће тако повољни услови бити изузетни, тенкови, као чисто тенковске јединице, неће дејствовати сами — без учешћа пешадије. Према томе, за успешна активна дејства бранилац мора имати пешадију и противоклопна средства који у погодном моменту и на погодном земљишту могу ударом у бок нанети нападачу осетне губитке, зауставити га или одбацили са одређених положаја. Ако бранилац располаже тенковима па их искористи да у садејству са осталим елементима изврше противнапад у бок нападачевих главних снага, ефект може бити далеко већи. Притом се бира најосетљивији део нападачевог распореда било да су његове снаге развијене или у колони, односно прикупљене у неком рејону. Пошто је бранилац најчешће инфериорнији од нападача у техници и снагама, он користи повољне услове земљишта и његово уређење. Уколико, пак, прелази на активна дејства, он те повољније услове напушта и прима борбу на отвореном простору. Из тога би се могао извући сасвим погрешан закључак о изводљивости активних дејстава. Међутим, тачно је то да се предности стечене заклањањем живе силе и технике губе само у извесним ситуацијама, кад је нападач масовно развио технику, кад је земљиште откривено, равно или маневарско, и кад су остали услови на страни нападача. Много чешће ће ситуација пружити добре услове за активна дејства. На пример, при ограниченој употреби технике на покривеном и испресецаном земљишту, при ограниченој видљивости (магла, ноћ, невреме) итд. У тим ситуацијама, оклопне снаге пате од озбиљних слабости као што су ограничена видљивост из возила, отежан маневар, отежано гађање, осетљивост на препреке итд., које може добро искористити бранилац при извођењу активних дејстава.

У противнапад на транспортере и тенкове не би ишле јединице као целине, рецимо једна или више чета или, можда, цео пук, већ би се издвојиле веће групе бораца наоружаних ручним бацачима, базукама, бестрзајним топовима, разним врстама противоклопних бомби, па можда и бацачима пламена. Пешадија наоружана осталим средствима није способна да напада оклопна возила без већих губитака, а мали су јој изгледи на неки успех. Поменуте групе не би изводиле противнапад како је то досад чинила пешадија, тј. да се дигну па јуришају, већ би покривеност земљишта и неравнине користиле за прикривено привлачење што ближе нападачевим оклопним снагама, првенствено с бока, и да им са блиских одстојања нанесу што више губитака. Ако је нападач развио и део пешадије онда би у састав група морао да уђе и изванредан број људи наоружан и другим пешадијским оружјем. Са тим групама могли би вршити противнапад противоклопни одреди, поготово ако њихову главнину чине самохотке, и тенковске јединице. Ноћу, по слабој видљивости, тј. кад постоје добри услови за изненађење, можда би било корисније да тенкови и самоходна артиљерија не учествују како би се избегло да шумом мотора открију намере и присуство.

Кад се противнапад врши ноћу, неопходно је прикупити што потпуније податке, нарочито о нападачевим оклопним снагама и намерама у току ноћи, да ли ће продужити напад или ће застати на достигнутој линији. Такви подаци омогућују браниоци да за противнапад одреди одговарајуће снаге и средства, да предвиди најцелисходнији маневар, да нападне најосетљивије делове нападачевог поредка да постигне изненађење како по месту тако и по времену и тиме обезбеди успех. Предност му је и у томе што детаљно познаје земљиште. Код ноћних противнапада нападач не може брзо да утврди јачину и састав снага које врше активна дејства, нити да ефикасно искористи нуклеарне пројектиле, а његова авијација не може доћи до изражаја, сем оних апарата који су снабдевени уређајима за ноћно дејство.

Из изнетог може се извући закључак да ће при извођењу одбране бити често таквих ситуација кад ће се активна дејства против оклопних снага нападача моћи успешно применити, даље, да су мање јединице погодније за извршење активних дејстава, брже се припремају, лакше користе најповољнији момент, нису рентабилан циљ за нуклеарне ударе, лакше постижу изненађење и лакше се обезбеђује њихов прихват. У предузимању активних дејстава бранилац мора бити реалан, заправо, она се врше онда кад постоје повољни услови и изгледи на успех, а не по сваку цену.

При активним дејствима ноћу и при ограниченој видљивости постоје и тешкоће које се морају савладати. На пример, теже је добро ускладити дејство свих елемената који учествују у противнападу, теже је обезбедити одржавање везе и додира између бораца и између јединица, отежано је и гађање што захтева да се стрелац — нишанџија привуче што ближе циљу, а ако је земљиште испресецано и покривено онда је отежано и кретање. Ове тешкоће могу се успешно савладати добром организацијом пре свега у току дана, а делом и

ноћу. Добро припремљеним и изведеним активним дејствима, било ноћу или дању, постиже се то да нападач буде заустављен, а можда и његов напад дезорганизован, као и то да се онемогући извођење напада по његовом плану.

Још је остало да се размотри питање кад извучити снаге из рејона по којем се оцењује да ће се извршити нуклеарни удар.

Да би нападач извршио нуклеарни удар, он мора припремити елементе и снаге које ће експлоатисати учинак. Ако је раније извршио избор и обраду циља и узео елементе, онда му је пред сам удар потребно краће време само да би преконтролисао циљ, време и неке елементе. Ако то није раније урадио, нападачу је потребно дуже време да би извршио удар. То се првенствено односи на лансирање пројектила са одређених рампи или његово избацивање из неког оруђа. Избацивање пројектила из авиона може се извести за краће или дуже време зависно од тога колико је удаљен аеродром, да ли су раније извршене неке припреме и какве, какве су атмосферске прилике итд. Ако је нападач у додиру са браниоцем (било мањим или већим снагама), а жели извршити удар по првом положају, он мора своје јединице повући на потребну линију сигурности.

У овој варијанти бранилац би могао да открије припреме за удар на одређеном правцу. Тамо где је нападач концентрисао оклопне снаге, где своје снаге повлачи од браниоцевог положаја и где појачано извиђа, вероватно је и правац на коме ће извршити удар. Понекад нападач може извучити своје снаге из додира тежећи да постигне забуну код браниоца наводећи га на погрешне закључке и поступке. Ако, пак, и бранилац почне да извучи снаге у своју дубину, нападач би то могао искористити и уклинити се у одбрану без нуклеарног удара. Или ако бранилац крене напред да би одржао додир са нападачем, његове снаге могу претрпети велике губитке на отвореном простору. Према томе, бранилац пре почетка извлачења мора добро проценити шта је најцелиходније да уради и када да отпочне с дејством.

Кад нападач нема снага у додиру са браниоцем на правцу где жели извршити нуклеарни удар, он мора да синхронизује сам удар и покрет јединица које ће га експлоатисати тако да се оне у тренутку експлозије нађу на линији сигурности. У тој варијанти теже је открити намере и сам удар. Добром проценом и прикупљањем података ипак се може доћи до извесних показатеља. Ако нападач привлачи своја атомска оруђа на одређени правац, ако појачава извиђачку активност, ако негде у дубини на датом правцу концентрише оклопне снаге, ако земљиште омогућује употребу технике — све то могу бити индикације да се припрема нуклеарни удар. Понекад се могу добити и тачни подаци било да се браниочеви извиђачки органи налазе у распореду нападача, било заробљавањем нападачевих војника или официера који могу дати такве податке, агентурним путем, запленом докумената и слично. Теже је открити време удара па, према томе, и поступке јединица по времену.

Под претпоставком да бранилац има податке да ће нападач извршити нуклеарни удар по одређеном рејону, поставља се питање да ли извлачити снаге из тог рејона и када?

О последицама прераног извлачења већ је било речи. Ако се, пак, чека да се снаге извуку непосредно пре удара, ризикује се да њиме буду захваћене управо онда кад се крећу отвореним простором и да претрпе више губитака него што би имале да су остале у склоништима у својим рејонима — зонама. Шта ће бити најцелисходније у конкретної ситуацији оцењује се свестраном анализом свих елемената ситуације. У погледу заштите снага и средстава изгледа да би јединице претрпеле најмање губитака ако би се за време удара налазиле у склоништима уколико не би могле благовремено да се извуку. С друге стране, највероватније је да, после удара, у зони тешких и средњих губитака неће моћи остати и наставити борбу због нуклеарне радијације, већ ће морати да се извуку било на ивицу брење па да наставе борбу, или у дубину у циљу деконтаминације и сређивања. Ово поготово ако је тачка експлозије била ближе земљи. Ако је рејон по којем се предвиђа удар пошумљен и насељен па би могло доћи до пожара, најправилније је предузети мере за благовремено извлачење остављајући део снага за спречавање нападача да изврши продор користећи небрањен рејон.

На основу свега што је изнето при доношењу одлуке за одбрану одређених положаја мораће се посебна пажња посветити питању како обезбедити да јединице претрпе што мање губитака, поготову ако затварају главни правац, тј. налазе се на правцу на којем ће највероватније доћи до нуклеарних удара.

АКТИВНА ДЕЈСТВА У ОДБРАНИ

Борбена дејства у евентуалном будућем рату имаће, поред осталог, покретан и динамичан, тј. маневарски карактер. Фронтони ће бити изломљени, тако да ће снаге нападача и браниоца бити измешане, штавише, технички инфериоран бранилац ће тежити тактици мешања снага да би тиме, пре свега, заштитио сопствене снаге и борбена средства од дејства атомског наоружања, које је најопасније и има најјачу ватрену и убитачну моћ. С друге стране, таквом положају према нападачу бранилац ће тежити и ради тога да би створио услове за друге, у првом реду офанзивне, тј. активне облике борбених дејстава. Уколико су снаге измешане и тиме, добрим делом, бар оне у непосредном додиру, заштићене од дејства атомског наоружања, а фронтони изломљени, браниоцу се стварају услови за извођење активних дејстава¹⁾. С обзиром да ће се борбена дејства одвијати брзо и да ће се нападач брзим дејствима неминовно издуживати, то ће и с те стране бранилац бити у могућности да, поред чисто одбрамбених, изводи и активна дејства у бок и позадину издуженог нападача у захвату одређених праваца. Осим тога, дејства ће се једновремено одвијати на већим дубинама, јер ће масовно бити употребљене ваздушнодесантне јединице, што ће силити браниоца да организује дубоку одбрану и да му борбени поредак буде еластичан, како би потребним снагама изводио активна дејства, тј. нападао ваздушне десанте. Најзад, највероватније је да ће нападач у току дејства смењивати своје јединице како би нападао непрекидно дању и ноћу. И овај момент омогућиће да бранилац, уколико је технички инфериорнији, користи ноћ за активна дејства, јер је нападачев борбени поредак осетљив, пошто му први ешелони остају без атомске и јаче авијацијске и артиљеријске подршке, а употреба оклопних снага, без обзира на карактер земљишта, је ограничена те оне не представљају носиоца дејствених, пак, такву опасност по браниоца као дању. Све то наводи на

¹⁾ Под активним дејствима у одбрани подразумевају се различити облици дејства мањих или већих јединица, често са ограниченим циљем, где снаге браниоца дејствују у првом реду на нападни борбени поредак противника и то пре свега покретом. У активна дејства спадају напади, испади, противнапади, противударни, препади, заседе, дејства остављених делова и противприпрема (уколико се изводи).

закључак о широким могућностима за извођење активних дејстава у одбрани.

При извођењу одбрамбених дејстава треба се руководити старим начелом да је активност један од главних извора снага и успеха одбране и да активна дејства, па и мањим снагама, дају велике резултате. То значи да треба тежити и учинити све да у одбрани, кад год за то постоје услови и могућности, активна дејства преовлађују, односно да буду основни вид дејства. Ако се једна страна само пасивно брани и трпи губитке, то умртвљује њене снаге, и негативно утиче на морал и борбену вредност трупа, а сасвим је друкчије кад се и властитим дејствима наносе противнику губици и то не само ватром, већ и покретом, односно ударом по његовом борбеном поретку. При томе је, међутим, неопходно да тежња за активним дејствима не буде у супротности са могућностима, јер је њихово извођење, поред осталог, условљено карактером земљишта, временом, задатком, па и техничком опремљеношћу непријатеља.

Утицај карактера земљишта је различит. Уколико је испресецано, крашко и пошумљено, оно нуди врло повољне услове за активна дејства, и обратно, на равничастом земљишту за то су слабији услови и мање могућности, нарочито кад су нападач и бранилац различито опремљени, тј. кад је нападач технички супериорнији. У таквој ситуацији на равничастом и проходнијем земљишту било би излишно активно дејствовати на технички јачег непријатеља само ради активних дејстава, јер би бранилац имао далеко веће губитке него кад би нападача сачекао у заклонима у одбрани одређених објеката и положаја. Штавише, уколико би се по сваку цену ишло у офанзивна дејства јачим снагама, могло би то бити пресудно у негативном смислу за браниоца.

Време као доба дана или као атмосферска појава, уколико је реч о инфериорнијем браниоцу, такође утиче на могућност и целисходност извођења активних дејстава. Техничка средства, па и најсавршенија, тј. најсавременија, не могу ноћу или по лошем времену доћи до пуног изражаја као што то могу дању и по лепом времену. Ту околност бранилац ће, свакако, увек користити за активна дејства да би избегао властите, а противнику нанео што веће губитке.

Добијени задатак слично утиче на могућност и потребу извођења активних дејстава. Наиме, уколико се од одбране захтева мања упорност, биће и мања потреба за активним дејствима, и обрнуто, уколико јединице треба јаче и упорније ангажовати у одбрани појединих објеката и положаја, та дејства биће чешћа и обимнија. Ово због тога што активна дејства чине одбрану упорнијом.

На обим активних дејстава утиче и однос снага. На пример, уколико је бранилац бројно слабији, он ће однос снага надомиривати тиме што ће истим јединицама за релативно кратко време извршавати више задатака и што за неке од тих задатака неће уводити нове и свеже снаге као што би радио кад би био бројно јачи. Тако ће се јавити потреба да се дању брани, а ноћу прелази у нападна дејства.

Одбрамбена дејства биће испреплетена другим, као на пример, извлачењем из борбе, спречавањем окружења, борбом у окружењу, пробојем из окружења, нападима, испадима, противнападима, заседама и препадима. То значи да ће одбрану карактерисати низ разноврсних дејстава, почев од одбрамбених па до најсложенијих облика борбе у окружењу и пробоја из окружења. Сва та дејства, међутим, чиниће целину тако да би било погрешно строго их делити и сводити у било какве познате оквири и шеме. Познато је да снага и упорност одбране леже у што потпунијем уређењу земљишта (изради заклона за ватрено дејство, склоништа и др.), масовном запречавању, пре свега у против-оклопном смислу, и организовању масовне, прецизне ватре. Поред тога, њена снага је и у активним дејствима, тј. у нападима, испадима, противнападима, препадима, заседама, борби против убачених делова и ваздушних десаната, као и у дејствима убачених и остављених делова у непријатељевој позадини. Да је то тачно потврђују и искуства из нашег НОР-а. Она, поред осталог, показују да смо више губитака имали у одбрани него у нападу и да смо више губитака имали бранећи се на одређеним положајима и објектима него у активним дејствима. Иако ће у евентуалном будућем рату унеколико бити измењени услови дејства, ипак та искуства указују на потребу да одбрана буде активна, јер јој активност даје снагу. Ово нарочито важи за испресецано и пошумљено земљиште, где је непријатељу отежан маневар и где га релативно мале снаге могу одбрамом задржавати да би се главне снаге довеле у положај и у повољне услове за активна дејства. (Тако ће моћи да дејствује, пре свега, тактичке — здружене јединице.)

Активна дејства може и треба да изводи свака јединица, мања или већа, па и група бораца, јер се и мањим снагама могу постићи велики резултати. Посебно се истиче да ће мање јединице бити у стању да готово увек активно дејствују, разуме се, уколико је то целисходно. Међутим, веће здружене јединице то неће бити у стању, јер њихова дејства неће бити целисходна, у првом реду, ако би се изводила против технички јачег непријатеља, дању и на откривеном земљишту, пошто постоји опасност да претрпе губитке од атомског наоружања, тенкова, авијације и других средстава. Према томе, активна дејства већих и у оквиру већих јединица биће целисходно изводити начелно ноћу, а дању само на пошумљеном земљишту и кад су лоше атмосферске прилике, као и уопште кад се у току одбране створе повољни услови, поред осталог, и повољан однос снага. С друге стране, та дејства, нарочито крупнијих јединица, скопчана су и са другим тешкоћама, као што су довођење снага на правац дејства, прегруписавање, обезбеђивање подршке и сл. Потреба за активним дејством сваке јединице осећа се више код армија које су технички слабије опремљене од противника, јер ће се техничка инфериорност надокнађивати и начином дејства. Но, треба истаћи и то да активна дејства захтевају крајње напрезање које могу да издрже само јединице велике борбене спремности и високих моралних вредности. Другим речима, јединице високих моралних и борбених квалитета, примењујући аде-

кватна борбена дејства, могу надоместити било слабију техничку опремљеност, било неповољан однос снага.

С обзиром на то да ће се у одбрани примењивати разни облици борбених дејстава, врло је важно да се кад год је могућно, практикују друкчији тактички поступци како би се и с те стране непријатељу приредило изненађење. То ће, поред осталог, много утицати на успех браниочевих дејстава у целини. На примену друкчијих, тј. различитих, поступака утицаће разне околности. Неопходно је добро познавати непријатеља и то не само његову јачину и састав већ, нарочито, начин његовог дејства, како употребљава поједине родове, којим техничким средствима располаже и сл., а готово пресудну улогу има карактер земљишта, јер пошумљено и испресецано земљиште нуди веће могућности него проходно. На примену различитих поступака утиче и време као доба дана или као атмосферска појава. Ноћу и по лошијем времену дању јединицама ће се свакако нудити повољнији услови. Примена друкчијих тактичких поступака огледа се, на пример, у томе да ли се бранити упорно или са мање упорности; да ли избећи удар технички јачег непријатеља на одређеним линијама, тј. не потурати му снаге и средства; да ли активна дејства отпочињати с вечери или у другој половини ноћи; да ли дејствовати бочно или и с фронта; да ли да дејствима претходи артиљеријска припрема или не (али у сваком случају дејства се изводе уз артиљеријску и другу подршку). При свему томе неопходно је имати еластичан борбени поредак којим се обезбеђује брзо померање тежишта одбране, тј. померање снага ка једном од крила или ка центру одбрамбене зоне — рејона, сходно реаговању непријатеља. Тако, на пример, нека јединица, имајући у виду наведене могућности дејства, сходно борбеном поретку и задатку, може на једном положају водити мање, а на другом, сличних карактеристика, више упорну одбрану и тиме непријатеља држати у неизвесности у погледу начина дејства. Или, пак, мењати почетак активних дејстава у току дана или ноћи и тиме, такођер, непријатеља стално држати у неизвесности. При одлучивању о томе да ли дејствовати у бок или с фронта најбоље је руководити се начелом да се удари на најосетљивија места у борбеном поретку непријатеља и у најкритичнијим моментима по њега.

Носилац активних дејстава могу да буду снаге у додиру, слободне снаге из дубине (најчешће резерве и други ешелони) или извучене са мање ангажованих одсека фронта. Мање јединице у непосредном борбеном додиру са непријатељем ће целим борбеним поретком прелазити у активна дејства кад за то буду створени повољни услови као, на пример, кад је непријатељ исцрпен или је остао без јаче подршке, кад наступи ноћ и сл. Сем тога, оне ће често прелазити у активна дејства целим борбеним поретком после извлачења главних снага из додира са непријатељем да би се изразило тежиште и бар донекле обезбедио повољан однос снага. Искуство нашег НОП-а показује да се активно доста често дејствовало баш снагама у непосредном борбеном додиру са непријатељем. Међутим, носилац активних дејстава треба да буду слободне снаге, тј. резерве и томе треба тежити

кад год за то постоје услови. У овом случају припреме су мање сложене и успех се више гарантује, али се јавља и опасност да снаге буду откривене и да им се нанесу губици атомским и другим наоружањем, због чега све припреме треба изводити тајно и брзо. Слично се припремају и изводе дејства снагама које су извучене са других делова фронта, с тим што тада, поред њиховог довођења, следи и прегруписавање. И у једном и у другом случају снагама које се доводе из дубине садејствоваће, ватром и покретом, оне које су у борбеном додиру.

Из досадашњег разматрања сагледани су значај активних дејстава, услови којима се обезбеђује њихово успешно извођење и да она чине одбрану упорнијом и еластичном. Та дејства могу се изводити са различитим циљем:

Прво, да се од непријатеља, по могућности, преотме иницијатива, да се парирају његови успеси и да га се присили да пређе у одбрану. Овај циљ се остварује, поред одбрамбених, непрекидним извођењем разноврсних дејстава ради ломљења нападне моћи противника. Наношењем осетних губитака и паралисањем дејстава његових оклопних јединица у првом реду, развлачењем снага, издуживањем борбеног поретка итд. нападач ће бити принуђен да брани освојени простор и позиције те долази у ситуацију да му бранилац преотима иницијативу, намеће своју вољу и избегава да игра подређену улогу. У исто време избегавају се удари надмоћнијих нападачевих снага, развија се његов напад и мења се улога: бранилац прелази у нападна, а дотадашњи нападач у одбрамбена дејства. То значи да се бранилац у решавајућим моментима и на одређеним тачкама јавља као нападач. Поред изнетог крајњи циљ браниоца може бити и да активним дејствима мањих јединица развлачи непријатеља, растројава га и ствара услове за офанзивна дејства крупнијих јединица.

Друго, активна дејства могу се условно изводити да би се отклониле последице напада и повратило изгубљено земљиште. У другом светском рату ово је најчешће био њихов циљ. Међутим, у савременим условима бранилац ће користити активна дејства да би повратио изгубљено земљиште и поново прешао у одбрану на првобитној (или достигнутој) линији, организујући ватрени систем изнова и отклањајући друге последице непријатељевог напада, само кад је то целисходно и кад постоје објективне могућности. Чешће ће циљ активних дејстава бити да се задржи даљњи непријатељев продор у дубину, да му се нанесу што већи губици, спречи цепање браниочевих снага и њихово одбацавање од брањеног правца. Та дејства ће се по правилу изводити бочно, уз истовремено спречавање продора одбраном или и активним дејством с фронта. Основни циљ дејства може бити и наношење губитака. Он се остварује кад је непријатељ у неповољној ситуацији, развучен и с борбеним поретком у неповољном распореду, кад је остао без непосредније и јаче подршке, кад су му нарушени садејство и веза и сл. Притом је најважније уочити односно оценити најпогоднији тренутак и брзо прећи у акцију.

Треће, циљ активних дејстава, уколико се она изводе после преласка одређене јединице у одбрану (било како и било под којим условима да је прешла у одбрану), док нападач још није прешао у напад или је његов напад из покрета био одбијен, може бити заузимање важнијих објеката да би их непријатељ морао поново заузимати, да му се припреме за напад поремете и тиме напад за извесно време одложи, да изгуби у времену док се поново прибере и среди. Циљ тих дејстава може бити и да се побољша систем одбране заузимањем јаких објеката или да се олакша извлачење из борбе односно одвајање од непријатеља. Овај циљ се остварује испадом и противнападом. По досадашњим гледањима и пракси II светског рата испад се искључиво вршио испред предњег краја одбране јединице која га је изводила. Није, међутим, искључено да ће се у евентуалном будућем рату испад изводити и у току дејстава у дубини одбране са сличном намером и циљем.

Четврто, активна дејства се изводе са циљем да се непријатељ узнемирава и изнурава, како ватром (пре свега артиљеријском), тако и дејствима мањих група и јединица. Таквим дејствима непријатељ би се, поред наношења губитака, стално држао у напетости и ишчекивању чиме би се умањивала његова борбена моћ и способност (услед физичке исцрпености, неспавања и сл.). На тај начин би се са мало снаге и средстава и уз минималне сопствене губитке остваривао важан задатак и циљ. Активна дејства могу имати и демонстративан карактер или се изводити са циљем да се непријатељ обмане о стварним дејствима, било у односу на њихов правац, било на почетак.

Активна дејства могућно је комбиновати са одбрамбеним у следећим претпостављеним варијантама:

— Кад се слабим снагама изводи одбрана у захвату одређених комуникацијских, односно мање пролазних праваца, да би се нападач развлачио и нашим главним снагама створили услови за удар у његов бок. Тада се одбрана изводи, зависно од задатка, карактера земљишта и других услова, са мање или више упорности. Активна дејства се идејом борбе стављају у први план, а сва друга им се подређују. Посебно се води рачуна да се главне снаге сачувају од дејства атомског наоружања пре њиховог увођења у борбу. То значи да морају бити прикривене и у растреситом распореду, али у таквом положају да се у борбу уведу укупно, са јасно израженим тежиштем. Оваква дејства биће целисходна на испресецаном и пошумљеном земљишту и где непријатељ не може оклопним снагама да брзо и дубоко продре дуж брањених праваца.

Могућна су и бочна дејства слабим снагама или да се она уопште не изводе уколико се главним снагама спречава продор непријатеља на фронту. У овом случају поента је на томе да се сходно добијеном задатку и конкретnoj борбеноj ситуацији до максимума искористе земљиште и ватра уз непрекидна активна дејства мањих јединица, било с бокова или с фронта, и на тај начин спречи брз продор непријатеља, расецање сопствених снага и њихово одбацивање од осе брањеног правца. У претпостављеноj варијанти вероватно ће бранилац имати

мање губитака јер ће главне снаге бити мање изложене дејству атомског наоружања због тога што ће мање или више бити у додиру с непријатељем и што ће се налазити у заклонима и користити погодности земљишта.

— Кад се у току одбрамбених дејстава доводи у питање држање важних кључних објеката које је неопходно задржати, или да би се при извлачењу снаге успешно издвојиле из додира, врше се противнапади и испади. Активна дејства се могу изводити не само код принудног или правременог извлачења, већ и кад се главне снаге желе извући испод удара непријатеља и пребацити на погодније положаје, на пример, кад се у одбрану прелази по неуспелом нападу.

— Ако се у току одбрамбених дејстава има односно створи јача резерва, било довођењем снага из дубине или извлачењем неангажованих и мање ангажованих снага са неких делова фронта, активна дејства не би била унапред одређена, већ би се изводила тамо где то затражи борбена ситуација. Притом би се правци и објекти дејства бирали тамо где се нуде повољнији услови, руководећи се тиме да се непријатељу нанесу што већи уз минималне сопствене губитке.

— Активна дејства се у начелу изводе ноћу, а дању кад је видљивост ограничена. Међутим, при упорној одбрани она се могу изводити и дању по лепом времену. Тада се комбинују са дејствима делова остављених на погодним местима и рејонима, а изводе их мање јединица (и то целим борбеним поретком) сем на пошумљеном земљишту, кад се могу употребити и јаче снаге. Дејства отпочета ноћу настављаће се и дању, сходно добијеном задатку.

Основне карактеристике тих дејстава су да се изводе изненадно, брзо, смело и на најосетљивија места непријатељевог борбеног поретка. Она морају бити снажна, често ће бити кратка како би се постигнуо успех пре него што непријатељ реагује јачим снагама и најчешће ће се изводити блиском борбом. Што се тиче односа снага, тежиће се да се обезбеди тактичка надмоћност, али се у одређеним условима могу изводити — и то ће бити доста често — и при неповољном односу снага по браниоца. Поред изнетих утицајних елемената, успех активних дејстава зависиће умногоме од тога каквим и колико тачним подацима о непријатељу се располаже.

Успешно извођење активних дејстава условљено је у већини случајева регулisaњем или решавањем неких питања. Тако, на пример, није довољно само створити предуслове за њих, о чему је већ било речи, већ треба одредити потребне снаге и средства, довести их и груписати, односно прегруписати на правац дејства. Сем тога ваља одредити и изабрати циљ активних дејстава, било да је реч о преотимању иницијативе, доношењу губитака, повратку изгубљеног земљишта и отклањању последица непријатељевог напада, задржавању нападача на одређеним линијама, заузимању важнијих објеката, стварању услова за извлачење, одлагању непријатељевог напада или, пак, о демонстративним поступцима, изнуравању непријатељевих снага и сл. Сходно изабраном општем циљу, а на бази постојећих података о непријатељу и према конкретној ситуацији, бира се конкретан циљ

односно објект дејства као, на пример, колона, одвојени делови или неки други елемент непријатељевог борбеног поретка. Неопходно је, такођер, да се идејом борбе прецизирају маневар, тежиште дејства, борбени поредак и др. Коначно, потребно је предвиђеној јединици одредити односно дати задатак, а јединицама у додиру поставити допунске задатке како у погледу обезбеђења развоја снага, тако и у погледу њиховог учешћа у активним дејствима.

У духу идеје борбе бирају се и правац дејства и полазна линија односно линија развоја. Тежи се, кад год је то могућно, дејству у један или оба непријатељева бока и то правцем којим се најбрже постиже постављени циљ, односно извршава задатак. Другим речима бира се онај правац на који се брзо и прикривено могу довести снаге и где се успешно могу употребити и други родови, пре свега оклопне јединице, артиљерија и сл. Притом је најповољније кад се једновременим ударом и с фронта и из позадине непријатељев борбени поредак захвати на што већој дубини. Уколико се дејствује ноћу, често ће бити нецелисходно главне снаге упутити пошумљеним земљиштем, јер оно ограничава покрет и ватру, али ће бити корисно да таквим правцима дејствују мање снаге, или да се они искористе за убацивање. То не значи да се, кад то буде захтевала ситуација, неће главним снагама дејствовати и по теже проходном земљишту, па и онда кад остану без подршке тенкова, артиљерије или сл. За полазну линију обично се бира преградни положај, предњи крај било којег од положаја или линија коју држе сопствене снаге. Моменат дејства бира се у односу на време, дању или ноћу, или, пак, ценећи стање код непријатеља, тј. кад му је због претрпљених губитака или развучености снага ослабила нападна моћ, кад му је нарушено садејство или је остао без јаче подршке и сл.

Садејство се организује унутар елемената борбеног поретка дотичне јединице и са елементима борбеног поретка више јединице или суседа. Посебна пажња обраћа се садејству са оклопним јединицама, артиљеријом и авијацијом, прецизирајући дејство по месту и времену. Важну улогу има и садејство са јединицама у непријатељевој позадини, а најчешће га регулише виша јединица. Што се тиче ватрене припреме, решење може бити да она претходи почетку дејства или да се не изводи, уколико је то условљено елементом изненађења, могућностима и ефектом дејства, као и располагањем средствима. У сваком случају дејству ће увек претходити масовна и снажна ватра пешадијског оружја.

Последње од главних питања која се унапред регулишу је поступак по извршењу задатка. Ту могу доћи у обзир прелазак у општи напад, организовање одбране на достигнутој линији, извлачење снага и др.

У вези са изложеним ваља поменути да ће готово све снаге предвиђене за активна дејства непосредно и једновремено учествовати да би се обезбедило што брже и успешније извршење задатка,

или, ако су у питању веће јединице, да би се главне снаге што пре довеле у додир са непријатељем и тиме заштитиле од атомског удара.

При разматрању активних дејстава сматрамо да је потребно нешто детаљније рећи о врсти односно о облицима тих дејства, њиховим карактеристикама и начину извођења.

Напад за јединицу у одбрамбеним дејствима може се подразумевати кад она као резерва или II ешелон више јединице врши испад или противнапад, јер, у ствари, целокупним борбеним поретком прелази у нападна дејства. С друге стране, јединица у одбрамбеним дејствима налази се у нападу кад мањим снагама изводи одбрану на једном, а главним напада на другом правцу. У повољним условима и јединица из одбране (из непосредног борбеног додира) може прећи у напад целокупним борбеним поретком. Тај прелазак најчешће ће се вршити ноћу уз претходно одвајање, бар за кратко време, већег дела снага из борбеног додира, да би се могло испољити тежиште дејства. Кад се у напад прелази снагама које нису у борбеном додиру, поступа се као при нападу из покрета. Напад се у одбрамбеним дејствима често изводи са ограниченим циљем (заузимањем важних објеката, задржавање непријатеља на одређеној линији, наношење губитака и сл.), али се може прећи и у офанзивна дејства већег замаха. Тада ће и напад бити дубљег захвата. Битно је непрекидно тежити да се одбрамбена дејства испреплету са нападним и да се што потпуније искористи и стваралачки примени познато начело и искуство НОР-а „дању се бранити а ноћу нападати“.

Испад се изводи снагама јединице која има задатак да води одбрамбена дејства. Могу га изводити пук и веће јединице и то испред предњег краја I положаја као и у току борбе у дубини одбрамбеног рејона или зоне. Носилац дејства су снаге из резерве, односно други ешелони, којима I ешелон садејствује ватром, а покретом кад за то постоји потреба и услови.

Да ли ће се испад вршити испред предњег краја I положаја или с неке друге линије у дубини одбране зависи од тога с којим се циљем изводи. Ако је циљ да се поремете непријатељеве припреме за напад, да се његов напад одложи или дезорганизује, тада ће се испад вршити испред предњег краја првог, односно првих положаја. У сваком случају бранилац ће тада тежити да заузме важне објекте који би нападачу послужили као ослонац за ползак у напад. Испад испред предњег краја I положаја изводио би се уколико непријатељев напад из покрета није успео, боље речено, ако се из било којих разлога и на било који начин с њим успостави чвршћи борбени додир. Међутим, било би неправилно везати испад само за дејства испред предњег краја I положаја било пре почетка напада, било да је у току напада непријатељ одбачен и предњи се крај поново успоставио (како се то до сада схватало с обзиром на праксу другог светског рата). Испад се може изводити и у току одбрамбених дејстава, без обзира на то да ли је непријатељ задржан или је сам привремено застао из било којих разлога (због губитака, док постигну нове снаге и сл.). У таквој ситу-

ацији испадом се може пореметити његов план, заузети важан објект (како би непријатељ био принуђен да га поново заузима), могу му се нанети губици, побољшати систем сопствене одбране заузимањем јакних објеката, олакшати извлачење из борбе, стабилизирати фронт итд.

С обзиром на циљ, испад изводе веће јединице и очито је да је пук најмања од њих. Имајући у виду снаге које га врше, циљ, као и успех почетних дејстава, испад се може претворити у напад. За успешно извођење испада је основни предуслов да земљиште буде испресецано и да је непријатељу отежана употреба оклопних јединица. Организовање и припрема врше се брзо и прикривено, али потпуно.

Испаду претходи ватрена припрема, снагама које га врше обезбеђује се што јача подршка од стране других родова и видова а могу им садејствовати и делови који дејствују у непријатељевој позадини уколико је реч о дејству крупних јединица чији је задатак дубљег захвата. Иако се начелно врши кад је непријатељ задржан дејством наших снага или је из било којих разлога сам застао, то не искључује могућност да се испад предузме и кад је непријатељ у нападу. Основно је да буде тако припремљен да се постигне изненађење, јер је оно један од главних услова за успех.

Противнападе изводе све јединице од вода навише. Њихова суштина је у томе да се дејствује док је непријатељ у нападу, то јест у покрету. Дакле, врши се напад на напад. Циљ противнапада може бити да се разбије напад и задржи даљи продор непријатеља који тежи расецању и цепању браничевог борбеног поретка, да се поврати изгубљено земљиште уколико и кад за то постоје реалне могућности и потреба, да се обезбеди извлачење и да се успешније одвоје снаге из додира с непријатељем. У свим тим случајевима противнапад има и један заједнички циљ: нанети непријатељу што веће губитке. При задржавању непријатеља противнападом не мисли се само на дејства с фронта, већ у првом реду на дејство у бок и позадину уз вођење одбране фронтално, испред клина.

За извођење противнапада бирају се најслабија места у непријатељевом борбеном распореду, тј. одвојени делови или снаге које су остале без јаче подршке у првом реду оклопних јединица, а најчешће се изводе бочно, било са једног или оба бока. И ова дејства ће се изводити ноћу, а дању у шуми и у условима слабе видљивости, на испресецаном земљишту, утолико више уколико је непријатељ технички јачи. Начелно их врше слободне снаге, то јест резерве и други ешелони уз обавезно учешће и садејство јединица у додиру. У повољним условима, пре свега у шуми и ноћу, противнападе ће изводити и саме снаге које су у додиру с непријатељем.

Целиходно је да се противнапади изводе, фронтално или бочно, са задњег нагиба, у ком случају до пуног изражаја долази изненађење, а непријатељу се могу нанети осетни губици и релативно лако повратити изгубљени објект. У том случају противнападу не би претходила ватрена припрема, али је подршка и те како важна. Слично је и са артиљеријском припремом при извођењу противнапада у другим условима, сем ако се не изводи дању и већим јединицама. При извођењу

противнапада јединицама већим од чете, потребно је што пре извршити припреме и довести снаге растресито и ближе нападачу да би се заштитиле од дејства атомског оружја. Противнападе већим снагама неће бити целисходно изводити дању, изузев на пошумљеном и испресецаном земљишту или при слабој видљивости. Уколико се успешно развија, противнапад може прерасти у напад, а тада ће и виша јединица увести у борбу своје снаге и борбена средства.

Противудар је активна радња слична противнападу с тим што га изводе крупније и веће здружене јединице. По циљу се разликује од противнапада у томе што се снагама, с обзиром на њихову јачину, може поставити задатак да се непријатељ сломи и разбије његов напад са тежњом да се пређе у противофанзиву. Противудар се такође врши на непријатеља који је још у нападу или је прешао у одбрану, уз обавезно садејство резерви или других ешелона нижих и суседних јединица. Припрема и организовање противудара су слични као и код противнапада и испада, с том разликом што се више рачуна води о противатомској заштити, с обзиром на веће груписање и прегруписавање снага. Основно је и најбитније проценити које и колике снаге оставити за обезбеђење бокова и за спречавање даљег продора на појединим правцима, остављајући истовремено довољно јаке снаге за сам противудар. Ако се тај проблем успешно реши и ако се снаге без губитака доведу на правац дејства, умногоме ће бити обезбеђен успех. Овде је потребно истаћи да извођење противудара захтева смела решења и да се понекад на извесним правцима остављају и слабије снаге према јачим снагама нападача.

Препад је мање-више ограничен вид активних дејстава или, пак, претходи дејствима дубљег захвата као, на пример, нападу, противнападу и сл. Ако се препад изводи са ограниченим циљем, то јест да се нападачу поремете жељена дејства (на пример, покрет, прегруписавање, прикупљање ради предаха и одмора и сл.) снаге браниоца биће готово редовно бројно много мање од његових, начелно, од одељења до чете. Препад се може вршити и ватром која треба да је снажна, масовна и изненадна.

Зеседе се у току одбране организују у међупросторима одбрамбених рејона и између положаја на погодним местима. Оне представљају погодан начин дејства којим се нападач нагони да што опрезније и спорије наступа. Постављају се на прикривеним местима и тамо где их непријатељ не очекује. Избором места ваља обезбедити могућност доброг маскирања, постизање изненађења, ефикасну примену снажне и изненадне ватре са блиских одстојања (ради стварања забуне и наношења што већих губитака уз што мањи утрошак муниције), повољне услове за дејство покретом ради разбијања и заробљавања непријатеља, као и прикривено повлачење властитих, а теже брзо развијање непријатељевих снага. Објект напада из заседе могу бити колоне у покрету, тј. резерве или снаге у првом ешелону; циљ је уништавање непријатеља, спречавање придоласка и увођења свежих снага у борбу, обезбеђење извлачења властитих делова и стабилизовање одбране на следећој линији — положају, спречавање убацивања

непријатеља кроз међупросторе итд. Највећи губици се наносе непријатељу дејством на колоне или док се његове снаге прикупљају.

Код снага које дејствују фронтално јачина заседа може бити од одељења до чете, понекад и већа с тим што треба увек водити рачуна да се снаге не растурају организовањем великог броја заседа. На планинском и покривеном земљишту целисходно је организовати више мањих заседа. У сваком случају оне се, начелно, постављају бочно у односу на вероватан правац кретања или дејства непријатеља, с једне или, по могућности, с обе стране имајући мање делове и с чела. Могућно је поставити заседе и с фронта у виду потковице. С обзиром на драгоценост искуства о дејству из заседа у току НОР-а, обиље могућности и резултате који се постижу, овај облик дејства широко ће се примењивати и у евентуалном будућем рату, али не би требало да оне преовлађују у одбрани.

У току извођења одбране бранилац ће бити присиљен да се бори против убачених делова и ваздушних десаната. Дакле, он ће нужно морати да се оријентише и на активност у том правцу, као и на дејство властитих остављених или убачених делова у непријатељевој позадини, нарочито ако унапред планира да ће у току одбране примењивати испаде, противнападе или противударе. Уколико се с фронта планирају активна дејства дубљег захвата, потреба за остављеним и јачим убаченим јединицама је већа. У том случају снаге из непријатељеве позадине би садејствовале онима које активно дејствују с фронта и имале би задатак да вежу непријатељеве резерве, нападају ватрене положаје артиљерије, командна места, позадинске делове, прикупљају податке о непријатељу итд. Јединице се остављају у међупросторима у појасу обезбеђења, као и по дубини одбрамбене зоне, на прикривеним и теже приступачним местима. Јачина тих снага може бити различита с обзиром на задатак и циљ дејства, као и карактер земљишта, и може износити и до пешадијског пука.

У одбрамбеним дејствима могу се у случају потребе у непријатељеву позадину убацивати и мање снаге, односно групе, које би имале задатак да прикупљају разне податке и врше диверзије. Оне ће се најчешће убацивати ваздушним путем.

На крају, поменућемо да се и противприпрема убрајала у активна дејства браниоца. Она се изводила пре почетка напада и то по главним снагама прикупљеним на полазном положју. Најважнији објект дејства били су жива сила, борбена средства, командна места и слично, а циљ је био, уз наношење губитака, дезорганизовати непријатеља и одложити његов напад. У савременим борбеним дејствима, с обзиром да ће се најчешће нападати из покрета, овај вид дејства ватром класичног наоружања, изузевши авијацију, не би се могао применити, сем кад је напад из покрета одбијен те непријатељ предузима напад из додира. Међутим, појавом атомског наоружања и учешћем авијације могућна је ватрена противприпрема док је непријатељ у прикупљању на већим одстојањима или се креће ка фронту.

УЗ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ УСТАНКА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Генерал-мајор БРАНКО БОРОЈЕВИЋ

ПРЕД ПРВИ ПУЦАЊ¹⁾

На Банији април — јул 1941. године

Чудна је ђуд народа. Уместо да га отрезне крупне чињенице: пропаст државе, улазак Немаца и настанак НДХ — свет је упао у недоумицу, у некакву ојаћеност без суза и узбуђеност без акције. Највише се живи од прича и гласина у којима се зрнца надања губе под теретом страховања. Стварна и гола истина некако се не прима одједном, без обзира на то што узбуђеним духовима изгледа и сувише ситна и прозирна према тек прохујалим и до краја несхваћеним потресима. Уколико се прими таква реч или догађај, већ код трећих уста то постаје нешто необично и чудно и тек у таквом облику путује даље као нечији судњи дан или васкрсење. Гласине су нашле сочно тле да се бокоре у тим данима априла до јула 1941. године на Банији.

Понеко се и сналази, почиње да нешто предузима и да томе даје своја тумачења. Немачко-ушастка власт се жури са првим актима да би се у првој забуни што пре осетио дах „новог поретка“. Нижу се позиви и наређења — да сви буду код својих кућа, да се преда оружје, да се подносе пријаве о сумњивим лицима и комунистима. Неки ревносни шеф из бившег котара или раније жандармеријске станице, у тежњи да се додвори, већ позива сеоске старешине да га о свему извештавају, да опет организују оправке путева кулуком или да било чиме упосле узбуђени свет. Кроз села почињу да протурају поруке и дојучерашњи кортежи ХСС — да се Срби смире, да ће се ударити једино по трговцима и половима, да ће ускоро бити боље кад се састане нови „хрватски сабор“. Неки тек пресвучени, новопечени ушаста или припадник „Мачкове заштите“ тумачи да је одвођење у логоре трговаца и попова на линији давнашње жеље сиромашних сељака да се ослободе гуликожа. Неко се из нове власти решио да провери стање војних обвезника и регрута како би се евидентирала и та врста људи.

Ситнији и крупнији кораци нове власти одмичу један за другим. Ушасте и наново заклету жандарми почињу да се залећу у обли-

¹⁾ Чланак је написан за едисију *Устанак народа Југославије 1941. године* коју припрема ВИЗ ЈНА „Војно дело“.

жња српска и хрватска села да нешто извиде, неког претресу, некога да претуку или одведу, а свима да запрете смртним казнама и логорима.

Немир код света утолико више расте уколико се одређеније тражи од људи да поступе према овом или оном захтеву нове власти. А то нимало није лако. Хоће ли се предати пушка коју неко љубо-морно чува још од пропасти Аустро-Угарске? Да ли је сигурно поћи на збор који сазивају усташе да објасне политику нове власти? Како веровати да се неће дирати у Србе, кад су многи својим ушима чули у Костајници јавну претњу „да ће све Србе на врбе“ или да „све псине треба преко Дрине“. Да ли су сигурни и они Хрвати који неће у усташке редове?

Има ли довољно паметних људи који могу дати савете шта радити у таквој ситуацији? Истина, одговоре ужурбано многи дају. Неки од оних који увек паметују, или ћуте или збуњују различитим ставовима. Једни су за то да се оружје преда, а други да се сакрије, један овако — други онако, час ово, а одмах затим сасвим супротно. Помолише се и они до којих нико никада није држао, па тумаче како су са веродостојног места сазнали да само овако треба радити и никако другачије. Такви највише и иду на оно што годи узбуђеним духовима и илузијама светине.

И ничу приче. Нека Ана, враћајући се од родбине близу Петриње, срела на белом коњу човека у оклопу и под оружјем који гласно позива Србе да се причувају само до Великог петка. Неки Јанко који је пристигао отуд од Двора препричава да је народ гледао на Уни чудну птицу која плива и предсказује: „Како ова вода пљуска — сва ће земља бити руска“. Колају доскочице како је Стаљин насамарио Хитлера у порукама и упоређују се моћ и снага Русије и Немачке.

Писар Мићо кога су још задржали у општинском уреду саопштио је како ће ускоро католички поп кренути и у суседна српска села по „добровољне“ прилоге у новцу за оправку своје цркве која би служила и покрштеним Србима. За покрштавање Срба већ се поред агитације по Банији спроводе и конкретне припреме. Употребљавају се аргументи како Срби никад нису ни држали до православља па се треба покрстити и бити миран; да су Срби-Банијци већ стотинама година измешани с Хрватима, да више и нису прави Срби, па сада то кроз покрштење треба и озваничити итд. При томе не заборављају да онако успут нагласе да ће сви који то одбију бити ван закона односно отерани у логоре и протерани ван граница НДХ.

Има понеки активни официр који околу тумачи како је добро што је Недић у Србији на власти, јер ће он преварити Швабе у погодном часу. А кад су из околине Двора и Петриње усташке власти почеле да купе и насилно исељавају српске породице за Србију, протурала су се објашњења са разним мотивима, како је то због тога што су се ови гложили са суседним Хрватима, или како „отац“ Недић прима Србе под окриље мајке Србије. У том метежу покоји интелектуалац, трговац и богатији сељак успева да уз масно мито добије про-

пусницу за Србију, па својим пријатељима поручује да и они пожуре, али да то учине кришом од других.

Све те приче и гласине, стрка догађаја, одсуство ширих веза и обавештења, тешкоћа да се човек брзо определи и нешто предузме — деловале су у тим данима готово паралишуће на људе. Свет је осећао као да га обмотавају невидљивим нитима кучине у коју се утолико више заплиће уколико се јаче трза. Да бар неко јасно и одређено каже — ево овако је ово требало предузети — кренуло би се снагом бујице само да се одуши неподношљива напетост. А све ово само умртвљује, људи се почињу препуштати судбини. И некадашње бојнице и кавга-нице сада су мањи од макова зрна. Није баш редак призор да један — два Циганчића у усташкој капи и шињелу, са дугачком пушком — грометком гоне пред собом пет — шест и више одраслих мушкараца кроз неколико села и шумарке између њих, а да се ниједан од ових не одлучи да ишамара те балавце, одузме им пушке и одметне се у гору. И то се тако понавља мада се све чешће чује како су тамо око Глине одвели неке у логор, а неке и побили. Овакви случајеви као да нису били довољно убедљиви у поређењу са големом забуном, са претераним ишчекивањем нечега што независно од тих људи треба да расплете ове услове. Осећало се да се у ваздуху кува нешто крупно и велико.

У мору такве збуњености и безглавости пробијали су се зраци одређених ставова и нада које су преносили комунисти, постепено али упорно, у банијска села. Месне организације КПХ Сиска, Петриње, Глине, Костајнице и комунисти дворског котара појачали су своју активност после мајског састанка окружних комитета КПХ Сиска и Карловца на којима су Јосип Краш и Иво Маринковић разрадили ставове ЦК КПЈ о припреми за устанак. Један део чланова Партије из Сиска, Петриња и Глине изашао је у оближња села избегавајући тако провале и хапшења у градовима. Под њиховим утицајем покренуле су се на живљи рад и сеоске ћелије. На мањим састанцима и појединачно комунисти су саветовали да се скупља оружје за предстојећу борбу, да се бојкотује свака мера усташке власти, да се не верује издајничком вођству ХСС, да се не врши жито на вршалицама које власт организује, већ својом стоком и млатилицама и да се жито одмах сакрије. Према покрштавању Срба неке организације се нису одмах снашле, али су убрзо заузети ставови да се подржи отпор Срба покрштавању, јер је то провидан маневар да се тренутно смире једни док се други не побију или стрпају у логоре. Комунисти су подгрејавали наде у промену стања у случају напада Немачке на СССР, јер ће се тада моћи кренути на оружани устанак са изгледима на успех.

Али ни то није ишло тако лако и брзо, иако је Партија одраније имала знатан политички утицај. Јер, доста су смутње и дезоријентације направиле раније разне режимске партије у српским и ХСС у хрватским селима. Малобројне су биле ћелије КПЈ у банијским селима, а комунистима из градова требало је извесно време да се привикну на отворен, масован рад ван илегалности. Било је ту и ускости, понегде и неповерења према „двема сељачким душама“, негде се пре-

зало и од подофицира и гардиста бивше војске, негде се и сувише конспирисало око задатака које би и већина прихватила. Можда се још брже и смелије могло продирати и у села, било српска или хрватска, ближе непријатељским упориштима. Али та искуства су се тек касније могла сагледати.

Нису ни српски сељаци увек и свуда брзо прихватили ставове комуниста. Ти ставови су тражили акцију, спремност за обрачун са јачим, тај јачи је срушио државу, „а како тек неће ненаоружану масу“. Требало је подизати свест људи о томе да је оружани устанак једини излаз и разоткривати злочине непријатеља како би свако био свестан животне опасности по себе и своју породицу. Морало се показати много смисла за поступност у убеђивању људи да се треба одвојити од куће, поћи у шуму и тако се постепено навикавати све док људи не преломе нешто у себи и не загризу у отворени обрачун. А да би у томе успели, и сами млади комунисти, револуционарни фантасти, морали су у себи преломити нешто и прећи од наглости ка смирености, од нестрпљења ка ванредно спором и упорном раду с људима, од клишираног класног фронттирања десно — лево ка врло изнијансираном и спретном привлачењу свакога који бар имало мрзи фашизам. Морало се у тим данима учити непоколебивости револуционара који никад не постаје малодушан, па ни тада када треба понова продрети до разума и осећања људи и кад је потребан нов лични пример у давању себе. Том утицају сметали су и превејани и нови антикомунисти каквих је било свуда. Они су омаловажавали ове младе људе и настојали да одвоје сељаке од тобожњих пробисвета и пропалих ђака и страшили их тешким последицама устанка против моћне силе.

Настала је, у ствари, грчевита борба за масе и то не да би се оне преотеле од усташко-немачке власти коју су итекако мрзеле. То је била борба против сопствене малодушности и неверице, против стихије, инертности и парализованости духа, унутрашња борба за прелом у људима да се коначно одлуче за један правац делатности, да загризу у нешто велико и тврдо и да верују у нешто што се не може тако брзо десити, а ипак ће се једном догодити.

Но и догађаји су учинили своје. Што су се више ближили дани напада Немачке на СССР, нова власт је све брже радила да „среди“ позадину огњем и мачем. И комунисти су одлучније радили на припремању оружане акције. Тако се сужавао круг могућности за ма какав пут пасивне резистенције и покушаја да се остане миран између две ватре.

Већ негде крајем маја и почетком јуна у народу се препричавала судбина Срба из Глине које су усташе побиле у селу Прекопа. А знало се и за пуне логоре у Сиску и Петрињи, за ухапшене и побијене комунисте из Глине и Петриње. Чуло се и за излазак сисачких комуниста под оружјем у шуму Брезовицу северно од Сиска. Нова убиства и пљачке били су пример свакој општини шта намерава усташка власт. „Црни петак“ као злогуко предсказање сеоске врачаре већ се и сувише често помалао.

Тада је дошао 22. јун, дан напада Немачке на Совјетски Савез. Отада је у српским селима почело радосније да се гледа, слободније да се креће, свет се некако усправио и почео да више верује у своје моћи. Настала су међусобна сашаптавања и ведре поруке удаљеним пријатељима и знанцима, избила је велика нада у брз преокрет на боље. Од комуниста су почели да траже објашњења и они којима то није била навика. Усташке власти и они који су им се пребрзо прилепили као да су се примирили у тим часовима. Осећала се код њих заплашеност и недоумица у очекивању на шта ће све то изаћи и да ли је добро што су се тако нагло залетели у својим поступцима.

Али дводневни — тродневни занос на једној и потиштеност на другој страни нису могли задржати исти интензитет. Почео се реалније и живо пратити сваки, па и најситнији догађај на фронту и ценити шта то значи за сопствену кожу и коме превагу доноси. Прошло је првих злосрећних четрнаест дана, а Руси нису превагнули у Немачку, већ су Немци дубоко газили друмовима Совјетског Савеза. Сада су се по мери наступања Немаца усправљале усташе па, као да су закасниле у плану истребљења, пожуреше да казне оне што се повеселише совјетској победи. Већ су на Банију долетеле и изабране „челик усташе — емигранти“ да покажу како се коље и масовно убија.

Нада да Руси могу учинити своје није сасвим напустила људе, али је нагло спласнула. Она би нешто живнула код стварне или измишљене радосније вести с фронта. Са доста огорчења говорило се о Енглезима што не притекну Русима у помоћ, а мале наде су полагане и у Америку да ће се брзо окренути против Хитлера. У тој осеци расположења и опалих нада требало је наново градити дух вере у себе и у изгледе на сопствену борбу. То је могла, поред живе речи, једино да учини макар и мала али обавезно успешна устаничка акција.

Сисачки комунисти као борбена група почели су са мањим диверзијама у околини Сиска, Греде и на железничкој прузи код Цапрага. Иако диверзије нису још представљале јавни судар, оне су челичиле оне што су их вршили, а морално су разарале противника. И у другим котарима формирају се борбене групе и испитују могућности за диверзије. И усташе и Немци кренуше у крупније захвате. Дошло је до масовног хапшења и терања у логоре Срба из околине Глине и Вргин-Моста које ће касније измасакрирати у глињској цркви.²⁾ Слично је и у другим котарима где су логоре у Петрињи, Сиску и костајничкој градини препунили похватаним Србима од којих су појединце почели стрељати.

На падинама Шумарице и у већим шумама даље од ње настали су збегови народа у којима су поједина села под руководством комуниста уређивала своје логоре, организовала снабдевање и за-

²⁾ Односи се на чувени покољ преко хиљаду Срба у глињској цркви 3. августа 1941. године.

штиту сопственим стражама. То је већ био први корак у спремности на оружани отпор, израз спознаје да је устанак једини излаз. У селима која још нису кренула у збегове постепено је јачало сазнање да се не сме дозволити да их усташе изненаде на спавању или приликом рада у пољу. У селу Лушћани код Глине, када је усташка патрола успела да похвата групу сељака, неколико храбријих се снашло, напало усташе, неколико њих разоружало, док су остали побегли.³⁾ Глас о том догађају брзо се проширио подстичући и храбрећи голоруки народ. По селима су никле страже наоружане вилама и мотикама, по неком ловачком пушком и пиштољем, а почели су да раде и први устанички одбори.

Четвртојулски позив ЦК КПЈ на устанак је тако поступно улазио у праксу борбене припреме на Банији, више као спрега организованог рада комуниста са логичним поступцима народа да одржи голи опстанак. То није била масовна провала народног гнева у виду општег похода на мања упоришта непријатеља као у неким другим крајевима. Али чврст курс у борбеној припреми дао је и своју наградњу у виду прича од дванаест хиљада устаника Хрвата у Брезовици код Сиска, од двадесет хиљада наоружаних у Шамарици, од десет хиљада у шуми Чорковачи код Двора и у шуми Пролому код Глине. Овај рад и ове приче почеше поново да ослобађају застрашене, исправљају колебљиве, упозоравају капитуланте и леде крв у жилима усташа. Сад у села, чак и она ближе градовима, смелије упадају наоружани „шумски људи“ — партизани, или герилци, како су их звали. Све неки дотерани момци, наоружани бомбама и пиштољима или карабином, ведри и насмејани, крстаре по селима и храбре. Такозване усташке „опходње“ сада крећу у бројнијем саставу, брзо прелећу камионима несигурне деонице на цестама, држе се дана и чвршће повезују упориште са упориштем. Све је у припреми. Конопац се до краја затегао.

И пукло је...

Ноћу 23. јула глинска група од 36 устаника под командом Василија Гаћеше извршила је напад на железничку станицу у селу Грабовац код Глине, убила четири усташе, запленила десет карабина и разорила станицу и пругу. Одјекнули су ти пуцњи далеко преко брда и шума у свим селима Баније, као зов на акцију, као потврда да се може, као пример који не да да се мирује. Народ је радосно поздравио своје јунаке и легенда је почела да се преде о подвигу Гаћеше и другова, о њиховој ратничкој вештини, о изгледу и громовитом гласу Гаћеше, о кукавности усташа и о великом плену. Она је израсла до граница народних жеља, а и снаге коју масе у себи крију.

Али и одмазда је дошла као олуја. Многобројне петрињске и глирске усташе успеле су да похватају око осам стотина људи из

³⁾ Догађај се одиграо 12. јула 1941. године.

Грабовца и околних села и да их све до једног покољу на једној пољани. И ова прича је сустизала прву. Деловала је као страховит шок и многе је поколебала. Расла су питања да ли се све то исплатило, зашто се још није причекало, како се може голорук народ супротставити оружаној сили осовине.

Дакле, после великих нада опет тешка потиштеност, после прве акције — одступање, после самоуверености — преиспитивање себе, једна велика неизвесност више и суморни погледи у будућност. Потребни су били нови лични примери и жртве најсвеснијих и најхрабријих, неуморан рад да се објашњава и подстиче, биле су потребне нове акције да покажу да се мора и може само оружјем тражити излаз. То су били необично тешки задаци комуниста. Јер далеко су тада били дани наше надмоћи, несагледиви су и недокучиви били изгледи на нашу победу.

Како су данас после двадесет година јасни и велики наши коначни биланси! А како је мала и слабашна реч да упечатљиво наслика све падове и успоне до њиховог потпуног остварења!

МИЛОЈЕ ДОБРАШИНОВИЋ

ОРГАНИЗОВАЊЕ УСТАНКА И БОРБЕ 1941. ГОДИНЕ У СРЕЗУ БЈЕЛОПОЉСКОМ¹⁾

Народ и комунисте среза бјелопољског није изненадио Шести април. Глас о бомбардовању Београда они су примили са неописивим револтом. На позив Партије велик број скојеваца, а и старијих патриота, јавио се у добровољце и пошао у војну команду у Пљевља. Тамо су, међутим, одбили да им дају оружје и одјеће, а убрзо затим су велике магацине оружја, муниције и одјеће предали Нијемцима. Издаја се била спустила и до нижих официра. Пета колона ширила је панику и припремала народ на капитулацију. Око 20. априла појавиле су се њемачке моторизоване колоне и разоружавале наше војнике који су се враћали с фронта. Нијемци су наређивали војницима да бацају оружје по цести па су га ломили тенковима. Тада су комунисти позвали војнике да не предају оружје него да га скривају, јер ће им ускоро требати. Чланови Партије и патриоти прикупљали су и сломљено оружје и оправљали га. Одређена су за њ и тајна скровишта и задужени другови који ће га чувати.

Талијани су заузели Бијело Поље 28. априла. Дочекали су их федералисти и неколико трговаца — муслимана. Првих дана били су врло љубазни према Црногорцима. Једног пазарног дана организовали су збор на коме је говорио неки њихов официр и истицао вјечно пријатељство између Талијана и Црногораца. Народ је ћутећи слушао. Аплаудирало је само неколико жандарма и полицајаца, који су се ставили у службу окупатору. Послије тог збора дата је Талијанима директива да се пријатељски односе према Црногорцима, а да испољавају мржњу према муслиманима да би тиме створили раздор. Они су у томе прилично и успјели.

Партијско руководство увиђело је ову талијанску тактику и предузело мјере да се сузбије ширење мржње међу народом засноване на вјерској нетрпељивости. Био је то врло тежак посао. Уплашена пријетњом црногорских федералиста да ће сви муслимани у срезу бити уништени, муслиманска реакција послала је Павелићу делегацију тражећи присаједињење Санцака Хрватској. То је још више активирало федералисте и остале реакционаре, па је почела

¹⁾ Чланак је део материјала написаног за едицију *Устанак народа Југославије 1941. године* коју припрема ВИЗ ЈНА „Војно дело“.

бјесомучна међусобна кампања ширења мржње, а обе стране отпочеле су са организовањем милиције, коју су, у ствари, једна и друга ставиле у службу Талијанима. У почетку је био слаб одзив. Но, када су вође националиста позвале да се што већи број људи јави у милицију и наоружа како би се бранио од муслимана, шовинистички елементи су се јавили. То исто радиле су и вође муслиманске реакције. Била је потребна само мала варница па да се пожар мржње претвори у међусобно клање и уништавање. Федералисти су, сем тога, оптужили муслимане код талијанског команданта да раде против Талијана и траже да усташе окупирају Санџак.

Док су Талијани настојали да искористе прилику и изазову што већи раздор и вјерску мржњу међу народом, Обласни комитет КПЈ за Санџак, чији је секретар био Рифат Бурџовић, радио је на прикупљању оружја и припремању за устанак.

У мојковачкој општини, у Рудници, у близини куће Милића Влаховића, створен је магацин оружја. Ту је било склоњено неколико пушака, пушкомитраљеца и нешто муниције. Други партијски магацин оружја налазио се у селу Припчићи у коме је била јака партијска организација.

Крајем маја и почетком јуна 1941. године комунисти су у читавом срезу оснивали герилске групе. До устанка формирано их је 15 и у њима је било преко 400 бораца.

Већ 15. јула, два дана по устанку у Црној Гори, добио сам од партијског руководства задатак да у општинама расовској, затонској, лозанској и савинопољској организујем са партијцима из тих општина народне батаљоне. Са Милутином Поповићем и Малишом Шћекићем из Савиног Поља, Радом Обрадовићем, Душаном Томовићем, Душаном Кораћем, Бранком Шћекићем из општине затонске, Мулом Мусићем, Јованом Ђуровићем и Вукосавом Марковићем из општине лозанске и Велимиром Пешићем, Недељком Мердовићем, Шукријом Међедовићем из општине Расово организовао сам четири батаљона који су 17. јула спремни кренули пут Бијелог Поља. Тамо су пошли и батаљони формирани у осталим општинама.

У међувремену, 13. јула прије подне одржана је на Бојним Њивама партијска конференција на којој је донијета одлука да се хитно формирају герилски водови и нападне талијанска посада у Мојковцу. Водовима су командовали Миро Крушчић, Раде Радовић и Милић Влаховић. Два су вода хитно упућена да поруше Слијепац мост и да дочекају Талијане из Бијелог Поља ако покушају да пруже помоћ својој посади на Мојковцу, коју су ноћу између 14. и 15. јула напали и ликвидирали герилци под командом Рада Радовића, помогнути од герилаца из Подбишћа и Бјелојевића са Алексом Бећом Ђиласом на челу. Борба је вођена читаву ноћ. У зору су Бећо Ђилас, Љубо Бакоч и Раде Радовић пришли згради у којој су били Талијани и запалили је, последије чега се непријатељ предао.

Док су герилци водили борбу са Талијанима њима се придружило још 300 бораца из мојковачке општине. Од њих је 16. јула фор-

мирана Мојковачка чета са командиром Љубом Бакочем и политичким комесаром Милисавом Видаковићем на челу.

Током 16. јула биле су ликвидиране све карабинијерске станице у срезу. Талијанску посаду у Бијелом Пољу хватао је смртни страх. Њени сарадници доставили су јој да су устаничке снаге од неколико хиљада бораца опколиле Бијело Поље. Да би појачали своју одбрамбену способност Талијани су наоружали преко 200 издајника, а њихова војска се била утврдила на два мјеста. Официри са мањим бројем војника забарикадирани су се у згради среског начелства на десној обали Лима. Већи број талијанских војника био је у гимназији око које су ископали ровове. Наш обруч око Бијелог Поља затворен је 18. јула. Тог дана су и издајници из Бијелог Поља покушали да лукавством осујете напад. Послали су у Ракоње и Љешницу преговараче са Јованом Радовићем, Димитријем Булатовићем и Живком Анђелићем на челу. Они су тражили да се Бијело Поље не напада говорећи како су се Талијани добро утврдили. Наши руководиоци су одбили њихов захтјев. У међувремену је истог дана дошло наређење од нашег вишег руководства да се Бијело Поље не напада. Но, како су батаљони били пред његовим вратима ми смо ипак пошли у напад. Пре тога смо Павле Жижић са Марине Равни и ја послали, независно један од другога, писма талијанској посади да се преда јер им је борба узалудна.

Напад је отпочео 19. јула. Наши батаљони јуришали су без страха. Са четом из Припчића спустио сам се код цркве у Никољицу и до десет сати дошао до начелства, гдје су били Талијани а са њима и бивши југословенски жандарми. Предали су се на позив. Истодобно су остали батаљони дошли до гимназије. Талијани су истакли бијелу заставу и предали се. Имали су једног мртвог и три рањена. На нашој страни није било жртава. Разоружали смо око 200 Талијана и смјестили их у основну школу. Три официра смо одвојили и смјестили у хотел Радовића. Заплијењени су једна „брета“, један тешки и два лака минобацача, два пушкомитраљеза и већа количина пушака и муниције, као и 12 вагона соли, четири вагона макарона, пет вагона шећера, десет вагона бијелог брашна и двадесет вагона кукуруза. Уз борце који су нападали Бијело Поље дошао је већи број сељака водећи коње са врећама. Мислили су да ће бити пљачке. Но, чим смо разоружали Талијане сазван је збор на тргу усред вароши на коме смо говорили Рифат Бурџовић и ја. Рифат је одржао ватрени говор у коме је захвалио борцима на херојству приликом напада на Бијело Поље и говорио о будућој борби и коначној побједи. Оне са врећама вратили смо кућама с напоменом да ће сваки покушај пљачке бити кажњен смрћу.

Одмах је организована милиција са Милорадом Бакочем на челу која је осигурала магацине и веће трговачке радње. Савршен ред и мир улили су грађанима повјерење у нашу прву власт. Одмах смо нашли доктора Мартиновића и организовали санитарски курс који је посјећивало 20 омладинаца и омладинки. Курс је трајао све вријеме

док смо били у Бијелом Пољу. Истога дана када је ослобођено Бијело Поље, у згради бившег начелства партијско руководство је организовало састанак на коме је ријешено да се оснује војни комитет за руковођење борбом и изабрани су представници народне власти. У војни комитет изабрани су: Рифат Бурџовић, Душан Кораћ, Томаш Жижић, Милоје Добрашиновић и Бранко Радичевић. За среске представнике народне власти изабрани су од стране комуниста: Живко Жижић, Милоје Добрашиновић и Бранко Радичевић, Недељко Мердовић и Лале Вуксановић, од стране демократа: Милоје Добрашиновић, Марко Булатовић и Данило Обрадовић и од стране радикала: прото Милош Поповић, Андро Станић и Харун Ламежевић-Муфтија. За команданта мјеста одређен је Милоје Добрашиновић, а за комесара команде Бранко Радичевић.

Сјутрадан по ослобођењу Бијелог Поља позвани су на савјетовање у команду мјеста сви службеници и официри. Већи број чиновника — оних који су ријешили да служе окупатору — није дошао. Дошло је неколико активних и резервних официра. Међу позванима били су и Павле Ђуришић и Здравко Касаловић — мајор. Рифат је говорио о значају и улози официра у народноослободилачкој борби. Од активних официра пристао је на сарадњу капетан Јово Мишњић.

Сјутрадан по ослобођењу Бијелог Поља почели су напади од Угринца и Корита на нашу слободну територију. То су усташе из Сјенице по директиви Хасана Звиздића извршавале талијанска наређења. Усташе су почеле палити српска села у срезу сјеничком која су била на граници среза бјелопољског. Тако су попаљени Црвско, Гошево и Вишњево. Сељаци попаљених села са породицама бјежали су на нашу слободну територију. На граници среза бјелопољског и сјеничког, у селу Барама, усташе су успоставиле жандармеријску станицу. Похватале су неколико Срба и спровеле у ту станицу да их стријељају. Наш Савинопољски батаљон напао је станицу, поубијао усташке жандарме и ослободио Србе. Послије овога усташе су добиле помоћ из Сјенице, са њемачким инструкторима, па су јаким снагама нападе наше положаје према Угринцу. Војни комитет је на сектор према Угринцу упутио Савинопољски и Равноречки батаљон и Пољску чету. За команданта одређен је Јово Мишњић, чије је држање на том сектору било врло слабо. Његовим неумјесним руковођењем изгинуло је на Угринцу дванаест најбољих омладинаца, међу којима и студент Шукрија Међедовић, врло активан омладинац у организовању устанка.

Према Коритима упућени су Расовски, Затонски и Лозански батаљон којима је дошао упомоћ и Брзавски батаљон. Тим сектором руководили су Раде Обрадовић, командант Затонског батаљона и Душан Кораћ, члан Комитета.

Трећи наш сектор био је према Бродареву и Комарану на којем су били Шаховићки, Мојковачки и Павинопољски батаљон са дијеловима Недакуског батаљона. На том сектору није било борби.

На сектору Баре — Угринац и према Коритима вођене су 2. августа тешке борбе у којима су погинули командант Брзавског бата-

љона Зечевић, командир Затонске чете Душан Томовић и рањено неколико другова.

Извршавајући добијени задатак покушавао сам да ухватим везу са сјеничким муслиманима и да им објасним да је циљ наше борбе свеопшта борба против окупатора. Они су ме позвали на састанак у Баре. Пошао сам са једним муслиманом из Савиног Поља. Кад смо се приближили мјесту састанка, почели су отуд да пуцају.

Војска на терену била је уредно снабђевана храном. Како су сељаци били у врло тешком положају донијета је одлука да им се подијели 12 вагона соли и 20 вагона кукуруза. Сем тога, послали смо за Мојковац око 3 вагона брашна, шећера и макарона. У Бијелом Пољу основали смо пекаре које су врло уредно пекле хљеб за читаву војску.

У времену од 19. јула до 6. августа, то јест до нашег напуштања Бијелог Поља, прота Милош Поповић и ја организовали смо народну власт у општинама на десној обали Лима. На лијевој обали ју је било лакше организовати и то су радили другови из тих општина по упутствима Живка Жижића. 6. августа дошло је наређење да се повлачимо јер су Талијани већ били заузели Колашин.

Том приликом Томаш Жижић, један од највећих револуционара у срезу бјелополском, рече да будемо опрезни. Добио је, наиме, извјештај да вођи реакције Јован Радовић, Димитрије Булатовић и Живко Анђелић припремају напад на нас. Рече да се посада спреми за напуштање Бијелог Поља. Позвали смо грађане да узму из магацина остатак брашна, макарона и кукуруза. Наше јединице из Угринца и Корита већ су се повлачиле. Остављен је Савинопољски батаљон да спречава усташама да пале куће граничних села нашег среза. Наређено је да се већи број војника задржи на терену својих села, али да не прилази окупатору. Чланови Партије и организовани борци пошли су ка Мојковцу.

Бијело Поље напустили смо 6. августа у 16. часова. Прије поласка обишао сам заробљене талијанске официре и запретио им да не покушавају ма какве репресалије над становништвом, јер ћемо им вратити истом мјером.

Сем тога, издали смо проглас грађанству да привремено напуштамо Бијело Поље и када се вратимо да ће рђаво проћи сви они који се буду ставили у службу окупатору. Многи наши симпатизери испратили су нас сузних очију док су изроди ликовали и припремали се да их малтретирају.

Кад сам са Томашом Жижићем, Бранком Радичевићем и Милоградом Бакочем стигао на Мојковац, нашли смо ту Рифата Бурцовића са партијским руководством и све чланове војног комитета. Било је ту и око 200 бораца. Одржан је састанак и донијета одлука да се на терен врате сви који нијесу много компромитовани, да се по могућности легализују и да одржавају везу с народом. Вратио се већи број нарочито омладинаца из Бијелог Поља. У позадину је враћен и Ђорђевић Станић, члан Комитета, са неколико комуниста. Бранко Радичевић, прота Милош Поповић и ја упућени смо за Палску Бистрицу

да се повежемо са Јагошем Рабреновићем и браћом Видаковић и да до позива останемо тамо. Партијско руководство остаде у близини Мојковца.

Значај устанка, ослобођење читавог среза бјелопољског, успостављање власти и веза с народом, нарочито ауторитет наше власти и безбједност коју су сви грађани осјетили, били су од неоцјењиве вриједности за даљи развитак народноослободилачке борбе у Санџаку.

Ослобођењем Бијелог Поља и успостављањем народне власти која је завела ред, устаничка војска је стекла велик углед и повјерење читавог народа.

Одржавање везе с народом преко зборова, конференција и самим актима народне власти много је учињено на ширењу братства и јединства између Црногораца, Срба и муслимана и прилично је затрпан јаз мржње који је реакција била продубила одмах послје капитулације Југославије.

Муслимани, који су били заплашени лажном пропагандом да ће сви Црногорци, без обзира били комунисти или не, извршити покољ муслимана ако дођу до власти, увидјели су да су комунисти истински народни пријатељи и борци за слободу и право. У то је муслимане још више убиједило откривање завјере коју су организовали националисти — петоколонаши с намјером да поубијају виђеније муслимане и да то припишу комунистима. Завјереници су откривени и примјерно кажњени.

Подјелом народу соли, жита и осталих животних намирница заплијењених од Талијана, народ је увидио истинско пријатељство према њему од стране устаника.

Успостављање народне власти на принципу демократије оставило је упечатљив утисак и вјеру да ће послје побједе над окупатором народ заиста добити своју власт.

Одржавање санитетског курса код бораца је оставило утисак добре организацијске способности комуниста и вођење бриге за оне којима ће у случају рањавања бити потребна санитетска помоћ.

Устанак је показао да је народ среза бјелопољског припремљен да се бори против окупатора и домаћих издајника.

Комунистичка партија је умјела да нађе погодан моменат за устанак, да окупи све патриоте и да усмјери борбу у духу народне револуције.

Успостављањем народне власти на ослобођеној територији читавог бјелопољског среза, комунисти су прокрчили пут за даље вођење борбе и шире успостављање народне власти.

Приликом напуштања Бијелог Поља покушале су усташе од Комарана и Бродарева да продру на нашу слободну територију преко Кичаве и Лисе. Томаш Жижић и Саво Дрљевић са Шаховићким и Павинопољским батаљоном потукли су их.

Око 10. августа талијанска дивизија „Пустерија“ прошла је преко Мојковца за Пљевља. У Беране је дошла дивизија „Венеција“. Знајући за велике устаничке снаге у срезу бјелопољском Талијани

су само узели заробљенике које смо оставили у Бијелом Пољу и до 22. августа, петнаест дана послије нашег напуштања, варош је била без власти. Тек 22. августа у Бијело Поље је дошло око 2.000 талијанских војника са тешким оружјем; они су читаву варош оградиле бодљикавом жицом и направили утврђења.

Талијане су дочекали квислиншки „национални одбор” са Мијајлом Булатовићем, Филипом Хајдуковићем, Јунузом Идризовићем хоцом из Корита, Миланом Радовићем и Димитријем Булатовићем на челу. Они су дали Талијанима списак комуниста и истакнутих организатора устанка. Талијанска команда је расписала уцјену од по 100.000 лира за Рифата Бурџовића, секретара Партије, и Милоја Добрашиновића, команданта мјеста. Њихове јединице одмах су запалиле кућу прота Милоша Поповића, а касније и куће Милоја Добрашиновића и његове браће у Расову и неколико истакнутих комуниста у селу Припчићима.

И поред доласка Талијана лијева обала Лима, општине: мојковачка, шаховићка, павинопољска, недакуска и дијелови равноречке, била је слободна. По брдима и горама тих општина ориле су се партизанске пјесме.

И поред пропаганде домаћих изрода да ће бити попаљене куће и уништене породице оних који буду помагали комунисте, народ се није дао застрашити. Неколико малодушника пошло је вођама реакције молећи да им се опрости, али је тих било мало. Комунисти који су били враћени на терен почели су одмах да се повезују с народом и да раскринкавају окупаторске слуге.

Талијани поново покушавају да успоставе ред. То им је тешко полазило за руком јер су се и највећи наши непријатељи — слуге окупатора — плашили да се приме власти. Поново је оживјело организовање милиције. У њу су ступали већином они који су материјално слабо стајали, јер су милиционари примали плату и намирнице. При том су организатори говорили да се милиција неће тући с партизанима него само да чува мостове и друге објекте.

Поново су вође реакције почеле да шире вјерску мржњу и на том питању мобилишу већи број милиционара, говорећи им да узму оружје и да се боре, муслимани против Црногораца, а Црногорци против муслимана.

У септембру 1941. године Вехбо Бучан један од руководилаца муслиманске милиције организовао је убиство талијанског официра који је са неколико карабинијера био у селу Његњеви и Губавчу, а талијанској команди је јавио да су га убили Срби из Његњева. Талијани су одмах послали војску, похватили и постријељали неколико младића из тог села. Радојица Оровић, шеф националистичке милиције, сазнао је за Вехбове махинације, пошао са неколико Талијана и неким случајем открио и убио убицу талијанског официра. Таквим и сличним поступцима и једни и други продубљивали су јаз мржње.

Послије напада Њемачке на Совјетски Савез Талијани отпочињу све веће репресалије према Црногорцима. Број интернираних

пење се из дана у дан. Главни организатори интернирања били су Филип Хајдуковић и Димитрије Булатовић. Студенти и ученици бјеже у шуму. Партија шаље на десну обалу Лима најбоље активисте да развију шовинистичку мржњу коју шире слуге окупатора и народни непријатељи. Тако у септембру у Лозну долазе комунисти Неђељко Мердовић, Влајко Шћекић и Чедо Вуксановић да одрже састанак са симпатизерима и дају упутства за борбу против оних који шире мржњу међу муслиманима, с једне, и Србима и Црногорцима, с друге стране. Ухватила их је милиција Ђазима Сијарића и предала Талијанима. Неђељко и Влајко су стријељани, а Чедо је осуђен на доживотну робију и интерниран. Народ све више кипти мржњом против окупатора. Тада руководство устанка доноси одлуку да се организују одреди за борбу против окупатора.

Почетком новембра у шуми близу куће Милића Влаховића крај Мојковца основана је чета са називом „Неђељко Мердовић” која је била језгро Првог бјелопољског партизанског одреда. Чета је са развијеном црвеном заставом на којој је блистала петокрака обишла Прошћење, Стожер, Коврен, Павино Поље и Шаховиће. Кад је нарасла на сто педесет бораца створен је Бјелопољски одред за чијег је команданта постављен Саво Дрљевић, замјеника Милоје Добрашиновић и политичког комесара Томаш Жижић. За организовање одреда нарочите заслуге је имао Живко Жижић који је својим односом према грађанима стекао велико поштовање и повјерење.

За вријеме организовања одреда и активног политичког рада са народом и четници су почели своју издајничку работу. Павле Ђуришић са беранским официрима и интелектуалцима, пошто се повезао с Талијанима и од њих добио благослов, створио је четнички штаб у селу Заостру у кући Светозара Добрашиновића, свог главног сарадника. Под паролом стварања националне војске почели су да организују четнике. Добио сам писмо од Светозара и Павла којим су ме позивали на сарадњу. Изнио сам писмо Рифату Бурџовићу, Живку и Томашу Жижићу. Они су ми као пратиоца додијелили Јанка Видаковића, храброг борца и доброг комунисту, и послали на састанак са четницима да видим какву организацију хоће. Крајем септембра састали смо се изнад села Бубања на брду Боденику. Нудили су ми да будем политички вођа четника за срезове бјелопољски, берански и андријевички, а Павле да буде командант војске за сва три среза. Разумије се да сам то одбио те смо се последије оштрих ријечи растали. Они су били пошли за Затон да организују четнике. Предложих Јанку да их дочекамо на газу преко Лима и побијемо. Он рече да нема директиве за убијање. Ја тада нијесам био члан Партије те сам га послушао али сам направио грешку. Исти тај Ђуришић коме је Јанко сачувао главу убио је последије и њега и његова три брата. Бјелопољски одред почео је акције. Припремала се пљеваљска битка. Одред је од Главног штаба за Санџак и Црну Гору добио задатак да поруши све мостове од Вруље до Бијелог Поља и да спријечи евентуално слање помоћи из Бијелог Поља Талијанима у Пљевља. Уочи саме битке сви су мостови од Вруље до Слијепац моста били порушени. У

рушењу су учествовали и сељаци павинопољске и шаховишке општине иако су петоклонаши пријетили да ће им попалити куће. Поред ове, током септембра и октобра изведено је још неколико акција рушења моста на Рибаревинама којима се прекидала веза између Бијелог Поља и Берана. У једној од њих, 2. октобра, погинуо је Алекса-Бећо Ђилас. Оснивањем одреда успостављена је народна власт на територији мојковачке, шаховишке, павинопољске и већим дијеловима равноречке и недакуске општине. До успостављања власти биле су се појавиле извјесне пљачкашке групе које су пљачкале имовину појединаца. Одред је одмах то спријечио. Тако је, на примјер, ухватио једну четнички настројену пљачкашку групу из села Бабаића која је у селу Матаругама опљачкала десетак говеда од муслимана. Пљачкашка банда је кажњена, а опљачкана стока враћена муслиманима. То је подигло углед партизана у читавом срезу.

Послије неуспјелог напада на Пљевља четници су почели проносити лажне вијести да су црногорски партизани уништени и приступили стварању својих организација у срезу бјелопољском. Главни организатори су били Јова Радовић, Димитрије Булатовић, Јово Тошковић, Миливоје Обрадовић и Миро Сошић. У Равној Ријечи организовању четника највише је допринио Јово Тошковић који је придобио код народа доста популарног студента Михаила Андрића. У Затону је главни организатор био издајца Партије Милан Бундовић који је око себе окупио бандите Јагоша Кораћа, чувеног кољача, Драгићевића и још неколико њих који су силом и пријетњама мобилисали и оне који су били против четника. Акција четника није заплашила народ на нашој слободној територији него је повећала његову борбеност. Број бораца непрекидно је растао. У склопу одреда, средином децембра организован је Шаховишки батаљон са командантом Радомиром Јанкећићем и политичким комесаром Данилом Ашанином на челу. Истог дана основан је и Павинопољски батаљон на чијем челу су били командант Нешо Јоксимовић и политички комесар Раде Бајчета. Овај батаљон је бројао око 300 бораца. Крајем децембра основан је и Мојковачки батаљон којим су руководили Љубо Бакоч и Вукосав Бошковић. Касније је основан Мојковачки ударни батаљон са командантом Љубом Бакочем и политичким комесаром Веселином Булатовићем. У саставу одреда формирана је и Равноречка чета, од око 50 бораца, са командиром Милорадом Шћепановићем и политичким комесаром Драгојем Кујовићем. Средином децембра организован је у Равној Ријечи позадински батаљон чији је командант био Љубо Раосављевић, замјеник Петар Ракочевић и политички комесар Драгоје Кујовић.

Од бораца из недакуске општине основан је крајем децембра и Полишки батаљон. Командант је био Ђуро Ракочевић, резервни капетан бивше југословенске војске, а политички комесар Павле Жижић, учитељ, комунистички посланик из 1920. године. Батаљон је имао око 200 бораца и постао је страх за Талијане. Борци су били из села близу Бијелог Поља па су се често спуштали до саме вароши и убијали Талијане на предстражама.

До краја децембра 1941. године била је слободна читава територија среза на лијевој обали Лима, а у Бјелопољском одреду, у ударним и позадинским батаљонима окупио се велик број бораца. Позадински батаљони ступали су у борбу само код већих акција, док су ударни живјели војничким животом, обучавали се и ишли у све акције.

У току децембра извршене су акције опкољавања милиционара из Равне Ријеке и узимања оружја које су сељаци примили од Талијана. Међу заробљеним милиционарима било је неколико њих који су учествовали у убиству Алексе-Бећа Ђиласа. Војни суд их је осудио на смрт и казна је извршена. Неки су пуштени уз обавезу да неће ићи ни у милицију ни у четнике. Но, они нијесу одржали ријеч него су пошли у четнике и готово су сви изгинули у борбама.

У периоду од септембра до краја децембра 1941. године Партија је развила врло активан политички рад. Секретар Обласног комитета Рифат Бурџовић-Тршо, секретар Среског комитета Живко Жижић и други партијски радници неуморним радом омасовили су Партију и преко многобројних зборова и конференција високо уздигли патриотску свијест народа на слободној и неослобођеној територији среза Бјелопољског. Њиховим залагањем активизирана је не само омладина него и велики број старијих људи од 45 до 60 година који су у народу уживали велико поштовање.

Старији борци одиграли су и значајну политичку улогу у борби против бјесомучне четничке пропаганде. Четници су пропагирани да у партизане иду само безбожници који у моралном погледу немају обзира ни према мајци ни према сестри. Те лажи су раскринкавали како млади борци и партијци тако и ови стари патриоти које је народ цијенио и поштовао.

Најактивнији политички рад био је током новембра и децембра када су четници почели да се организују и да шире своје лажи. Живко Жижић и још неколико старијих другова одржавали су састанке по свим селима слободне, а прелазили су и на неослобођену територију.

Крајем 1941. и почетком 1942. године био је организован Антифашистички фронт жена. Жене су биле врло активне у прикупљању хране, плетењу шалова, џемпера и рукавица за борце и прављењу опанака. Организована је и омладинска организација. Омладинци су помагали у прикупљању хране и муниције и носили је на фронт. Они су организовали и културно-забавни живот. Драмска и хорска секција су ишле по селима и изводиле културно-забавни програм.

Неуморним политичким и културно-просвјетним радом фронт је повезан са омладином и женама, младо са старим, и створена је свеопшта борбена организација.

Слободна територија у срезу бјелопољском постала је уточиште партизана из других околних срезова, а касније јака одскочна даска за прелазак у Србију и Босну.

Територија коју су држали бјелопољски партизани била је богата стоком, а прилично и житом. Поред исхране партизана, бјело-

пољско жито и месо упућивано је партизанима колашинског среза и болници у Жабљаку.

Током децембра политички рад био је највише усмјерен на то да се на терену недакуске општине спријечи узајамно паљење кућа. Наиме, да би Србе и Црногорце привукли у своје редове четници су почели с пропагандом да треба обновити 1923. годину (када су уништени сви муслимани у Вранешу) и потпуно уништити муслимане у читавом нашем срезу. То је рађено по директиви Павла Ђуришића. Проуштакши муслимански елементи почели су, пак, да позивају муслимане на освету за покољ у Вранешу и на протеривање Црногораца преко Таре. Та мучна атмосфера нарочито се осјећала између села Кнежевића и Миоча, с једне, и села Кукуља и Кања, с друге стране. Наоружани талијанским оружјем, и једни и други спремни за паљење, стражама су обезбјеђивали села. По одлуци партијског руководства пошао сам, за четом храбрих и политички утицајних другова, да одржим конференције заједно са муслиманима и Црногорцима. У чети су били Драгољуб Обрадовић, Веселин Булатовић, Муле Мусић, Јунус Међедовић, Војислав-Струњо Булатовић и Павле Жижић. На конференцијама смо говорили о братству и јединству, а кад сам у Кањама узео со и хљеб да по старом обичају закунем присутне да не буду једни другима непријатељи, дошло је до суза, љубили су се и братимили. И заиста, до свршетка рата они су очували ту заклетву и поред покушаја четничких организатора и муслиманских вођа да их заваде.

И поред нашег активног политичког рада последије напада на Пљевља четници су отпочели бјесомучну пропаганду говорећи како су партизани уништени и како њихове вође — комунисти хоће да заведу и униште омладину. Ширили су летке: „Селаци, не дајте да комунисти воде вашу дјецу на кланицу, убијајте комунисте и прилазите у наше редове, ми ћемо вас спасити”.

Неки партизани су се уплашили и поколебали. Међу њима били су и Вукосав Радовић, командант Другог позадинског шаховићког батаљона, и Вуксан Мрдак. Са још неколико петоколониша они су пред грађанима на збору у Шаховићима прочитали једну петоколонишанску резолуцију коју су им послали Талијани и вође реакције из Бијелог Поља. У тој резолуцији издајнице су тражиле да се распусте партизански одреди и да се Талијани не нападају, да се не дозволи партизанима из других срезова да долазе на територију бјелопољског среза. Томаш Жижић и Миле Перунички су пред масама раскринкали петоколониша, али је њихова резолуција негативно утицала на слабије.

Око 20. децембра је поново одржан збор на мјесту званом Мрамор више Шаховића на коме су Вукосав и Вуксан поново раскринкани и изјавили да је њихова резолуција била неумјесна и да ће се и даље покоровати одлукама партијског и војног руководства. Но, и поред тога они су 4. фебруара 1942. године приликом напада четника Павла Ђуришића на нашу слободну територију одбјегли четницима

и с леђа напали Пљеваљски одред којим је командовао Миле Перуничкић.

Током децембра већ су по директиви Ђуришића почели напади четника на наше положаје.

Петог децембра једна чета Талијана и четника из Равне Ријеке и милиција напали су наш положај у селу Церову. Наше јединице су их одбиле и нанеле им тешке губитке. Десетог децембра у селу Ракоњама Талијани су напали нашу патролу али су били одбијени ватром; однијели су два мртва и неколико рањених.

Једанаестог децембра Талијани су са четницима и милицијом попалили куће партизана у селу Расову и Припчићима. Истог дана чета Талијана са четницима и милицијом пошла је у партизанска села Ујнице и Чеоче да пали куће. Тамо их је дочекао Полимски батаљон којим је командовао Ђуро Ракчевић и нанио им тешке губитке. Један од партизана погодио је упалач mine од бадача у сандуку натовареном на мазги. Експлодирао је читав товар мина од чега је погинуло 12 Талијана. Остали су побјегли остављајући партизанима мазге натоварене муницијом. Осамнаестог децембра из школе села Јабучна, гдје је био штаб одреда, упућени су Милисав Зековић и Мухо Диздаревић да се спусте до вароши и извиде положај Талијана. Они су ушли у једну кафану у предграђу и ту су затекли два Талијана. Узели су им пушке, бомбе и муницију и донијели у штаб.

Иако је Бјелопољски одред стварно постојао и дјеловао још од октобра — од оснивања његове прве чете „Неђељко Мердовић” — Главни штаб за Санџак декретом је објавио назив Бјелопољског одреда и наименовао за команданта Сава Дрљевића, за помоћника команданта Милоја Добрашиновића, а за политичког комесара Томаша Жижића. Ову одлуку је донио Главни штаб за Санџак који је 21. децембра наименован од стране Врховног штаба. Штаб се налазио на Коврену. Командант је био Миле Перуничкић, а комесар Бошко Ђуричковић, док је за члана штаба одређен Никица Кнежевић.

Током децембра стално су вођене борбе на граници слободне територије, нарочито око Шанчева и Бандере изнад села Јабучна гдје је било сједиште штаба одреда. Двадесетог децембра у тешким борбама око Бандере погинуло је пет бораца, а међу њима и храбри командир Равноречке чете Милорад Шћепановић. Водећи све упорније борбе ушли смо у 1942. годину.

Поред војничких успјеха, током 1941. године успостављена је и чврста власт народа на слободној територији, а упорна борба за братство и јединство донијела је своје резултате.

У августу и септембру оснивају се на слободној територији одбори Народноослободилачког фронта. Ти одбори су првих дана прикупљали храну за партизана и партизанске породице избјегле из Бијелог Поља. У новембру и децембру изабрани су сеоски и општински народноослободилачки одбори. У Павином Пољу је у децембру изабран општински народноослободилачки одбор на челу са Љубојем Кљајевићем и секретаром Радом Бајчетом. У Шаховићима је за предсједника изабран Крсто Радојевић, а за секретара Гавро Зековић.

Истог мјесеца је изабран и срески народноослободилачки одбор са Крстом Радојевићем на челу, а на његово мјесто за предсједника општинског одбора изабран је Тадиша Лучић. За одборнике среског одбора изабрани су угледни патриоти Радоје Марковић и Милојица Кљајић, секретар је био доктор Новица Перовић, члан Мјесног комитета КПЈ, а потпредсједник Нешо Јоксимовић.

У Недакусима је за предсједника изабран Ђорђе Стојановић. Најглавнији задатак народноослободилачког одбора било је снабдијевање наших борбених јединица храном, одјећом, обућом и муницијом. Карактеристичан је начин снабдијевања храном. У почетку су давани добровољни прилози. Прве добровољне прилоге дали су сељаци Коврена, Стожера и села општине павинопољске: стотину оваца, двадесеторо говеда и педесет товара жита. То је омогућило да се одред прехрани док се не среди и предузму мјере за редовну прехрану. Касније је отпочела реквизиција. Са Живком Жижићем пошао сам да објашњавам народу потребу реквизиције и како ће се спроводити. Народ није жалио да даје тим прије што смо направили правичан кључ реквизиције. Преко одбора добили смо списак бројног стања стоке и количине жита. Краве и волове смо рачунали као пет оваца. На сваког члана породице је остављено по пет оваца. Козе се нису реквирирале. На тај начин терет реквизиције сносили су они који су имали више стоке. Исто тако смо од пријављене количине жита на сваког члана породице одредили мјесечно по 20 килограма а само се вишак реквирирао. По том кључу није било тешко израчунати сваком сељаку колико ће дати килограма меса, а колико жита. Неки сељаци покушавали су да сакрију жито али су то други открили. Прекршај се кажњавао одузимањем скривеног жита.

Поред прехране војске, народноослободилачки одбори су организовали обраду имања сељака који нијесу имали запрежне стоке. Земља је орана запрежном стоком имућнијих сељака. Сем тога породице сиромашних бораца помагане су житом реквирираним од имућних сељака, а на добровољној бази су сељаци давали по краву или неколико оваца или коза онима који нијесу имали стоке. Наравно, те овце или краве нијесу даване у потпуну својину, већ само за вријеме док се музу.

Током октобра, новембра и децембра 1941. године политички и културно-просвјетни рад нападао је дубоким патриотизмом не само омладину него и старије. Омладинци од 12 година напуштали су своје домове и ишли у батаљоне. Исто тако су се јављали и старци преко 70 година.

Дубока патриотска свијест која се рађала током борбе 1941. године створила је у срезу бјелополском 9 ударних и позадинских батаљона са преко 2.500 бораца. Ти су борци са вјером у побједу ушли у тешке окршаје са четницима и Талијанима који су трајали од почетка 1942. године до мјесеца маја, то јест до поласка за Босну. Нанијели су непријатељу тешке губитке, али су имали и тешких жртава, преко 100 најбољих бораца међу којима седам команданата батаљона и политичких комесара. За Босну је пошло преко 300 најбољих бораца.

Dr Vorner Bauer i dr Karl Hjuž

HIRURŠKA FILOZOFIJA U ZBRINJAVANJU MASOVNIH POVREDA*)

U uvodu autori naglašavaju da sve ono što se u ovoj knjizi¹⁾ iznosi predstavlja njihovo lično mišljenje. Ona je napisana na osnovu iskustava iz ratova i većih nesreća za vreme mira. Osnovni problem koji se pred lekare postavlja jeste kako, sa nedovoljno stručnim snagama i ograničenim sredstvima, zbrinuti ogroman broj povređenih. Za vojne lekare ovo nije nov i nepoznat problem. Vojna hirurška služba nastojala je i u prošlim ratovima da uradi ono što je najbolje mogla, i to u pravo vreme i na pravom mestu, za najveći broj povređenih. I u slučaju nuklearnog rata, u kome se očekuju masovni gubici, treba izbegavati suprotan stav. Veliki se problemi obično rešavaju po delovima dok se ne obuhvate u celini. Ne može se unapred znati u kom će stepenu situacija biti teška i zato je razumno početi zbrinjavati ranjenike po unapred smišljenom planu. Mnoge postavke o masovnim povredama su i suviše teoretske i nerealne i mogu da izazovu obeshrabrujuća osećanja kod nekih ljudi. Autori knjige smatraju da je najvažnije pravilno sagledati problem, izraditi elastične planove i osnovne koncepcije za lečenje povređenih, na bazi sadašnjih glavnih hirurških principa koji su već mnogo puta provereni u ratu i mirnodopskim nesrećama. Radikalnih izmena u ovim principima, po njihovom mišljenju, neće biti. Stoga sve napore valja usmeriti na što bolju procenu konkretne situacije, raspoloživih snaga i sredstava, a zatim na odgovarajuću trijažu povređenih.

*) S obzirom na sadržaj ove knjige reč filozofija upotrebljena u naslovu ima ironičan prizvuk. — Prim. Dr I. L.

¹⁾ *Surgical philosophy in mass casualty management*, by Dr Warner F. Bowers i Dr Carl W. Hughes. Izdavač Charles C. Thomas, Springfield, Illinois, SAD, 1960 godina, str. 204.

Postoje razni stavovi i mišljenja, tj. čitava filozofiranja, pri sagledavanju problema zbrinjavanja velikog broja povređenih. Pisci knjige nastoje — vrlo ubedljivim dokazima i primerima iz života — da pobiju razna defetistička i ekstremna gledišta po tom pitanju.

Organizacija pružanja pomoći velikoj masi povređenih u jednom gradu ima izvanredan značaj. U prvom redu treba buldožerima raskrčiti ulice i omogućiti evakuaciju povređenih do stanica za ukazivanje pomoći. Tek pošto se ovo postigne i obezbedi dotur sanitetskog materijala, mogu lekari da počnu sa radom. Neophodno je održavanje raznih sredstava veze kako bi se mogla izdavati potrebna obaveštenja spasiocima i narodu. Civilni organi moraće se u tom pogledu ugledati na organizaciju u vojsci. Svaka bolnica treba da ima svoj plan rada za slučaj uzbune, kao i plan saradnje sa ostalim bolnicama iz susednog područja.

Obuka stanovništva u ukazivanju prve pomoći mora se omasoviti i obnavljati ponovnim kursevima i vežbama. Ovo je od ogromnog značaja za civilnu zaštitu. Interesovanje ljudi u SAD za ovu obuku, po mišljenju autora, nije dosad bilo zadovoljavajuće. Svaki grad, odnosno naselje, prema svojim mogućnostima, treba da se pripremi i u prvom redu osloni na vlastite snage u slučaju nesreće. Kod masovnog ranjavanja ljudi najpotrebnija je i najviše će se primenjivati hirurška obrada mekih delova rane. Ovaj posao radiće, po svoj prilici, mladi lekari i lekari uže specijalnosti, pod nadzorom i uz konsultativnu pomoć iskusnijeg hirurga. Ovoj većini obrade rana mogu se lekari, a i drugo sanitetsko osoblje, naučiti na anestetiziranim životinjama. Traheotomiju (prerezivanje, otvaranje dušnika) mogu da rade samo lekari i ne može se očekivati od laika da to nauče. Autori knjige smatraju da ekipe lekara-specijalista neće biti efikasno isko-

rišćene, da nisu dovoljno elastične i da ih ne treba ni formirati.

U slučaju da je broj povređenih ogroman, neophodno je da se za njihovo medicinsko zbrinjavanje angažuje i nelekarsko osoblje — u prvom redu veterinarsko, koje se uz izvesnu obuku može osposobiti za izvršavanje manjih hirurških zahvata (obradu rana, traheotomiju, zaustavljanje spoljnog krvarenja, obradu opekotina i sl.), asistiranje kod većih operacija, reanimaciju i sl., kao i za sprovedenje sanitarnih mera na terenu, kontrolu hrane i vode u pogledu radioaktivne kontaminacije. Zubari će raditi slične terapijske procedure. Od medicinskih sestara tražiće se, pored poslova koje normalno rade, da vrše nadzor nad nestručnim pomoćnim osobljem koje neguje ranjenike i da obavljaju reanimaciju; obradu mekih delova rane, imobilizaciju, zaustavljanje spoljnog krvarenja i sl. radiće medicinske sestre operacionih sala. Farmaceuti, laboranti, medicinski tehničari i drugo sanitetsko osoblje biće od velike pomoći pri izvođenju reanimacije, preoperativne pripreme i postoperativnog lečenja povređenih. Ostalo bolničko osoblje — kao dijetetičari, socijalni radnici, psiholozi — negovaće ranjenike. Pošto osoblja neće biti dovoljno, zahtevaće se od svih ljudi angažovanih na zbrinjavanju ranjenika da nastave sa svojim radom čak i u slučaju da budu ozračeni u lakšem stepenu.

Rukovođenje akcijom prilikom spasavanja povređenih u većim nesrećama nije do sada rešeno. Civilna zaštita SAD učinila je mnogo na izradi raznih planova i obezbeđenju rezervnog materijala, ali nije uspela da u dovoljnoj meri angažuje ljude na ovom poslu i pripremi kvalifikovano rukovodstvo akcije spasavanja. Ovaj nedostatak može imati teške posledice. Da ne bi došlo do zbrke i haosa u slučaju veće nesreće, neophodno je da svaka bolnica ima unapred pripremljen realan plan rada za ovakve i slične situacije. Plan izrađuje stalan odbor za nesreće, sastavljen od stručnog i administrativnog pododбора. Svako lice na službi u bolnici dobija određen zadatak po ovom planu, i to na osnovu svog formacijskog mesta, ne poimenično, kako se plan ne bi morao menjati prilikom promena osoblja. Po datim supozicijama vrše se vežbe u zbrinjavanju većeg broja povređenih, zavisno od kapaciteta bolnice, da bi se proverila osposobljenost osoblja za određene zadatke. Bar dvaput godišnje odbor je dužan da proverava adekvatnost bolničkog plana. Autori knjige naročito

naglašavaju važnost koordinacije planova svih bolnica i drugih organizacija koje učestvuju u spasavanju povređenih u jednom kraju. Ovim planovima predviđa se i povećavanje kapaciteta bolnica na račun obližnjih zgrada, kao i predislokacija bolnica. Često će biti potrebno da se predvide i neke izmene u rasporedu prostorija u bolnicama koje obično nisu podešene za masovno primanje povređenih. Tako, na primer: operacione prostorije na višim spratovima bolnice su vrlo nepodesne (teško je ranjenike donositi do njih, pogotovo ako liftovi ne rade zbog nestašice struje), male bolesničke sobe, uski hodnici i stepeništa otežavaju kretanje unutar zgrade i raspoređivanje i negu povređenih. Pošto telefonske veze u bolnici neće moći da zadovolje, to je najbolje obezbediti za sve lekare džepni radio-sistem pozivanja.

U planovima pojedinih bolnica nužno je predvideti rezervno osvetljenje, vodu, zagrevanje, kanalizaciju. Šatori, kao i razne karoserije na traktorima, mogu se koristiti kao pomoćne operacione prostorije. Treba predvideti rezerve hrane (za osoblje i pacijente), obavezno je hitno izvršiti trijažu bolesnika zatečenih na odeljenjima i otpustiti odmah iz bolnice one koji mogu nastaviti lečenje kod kuće ili ambulantno (u ove spadaju i pacijenti koji su dan ranije operisani od slepog creva, kile, gušće i sl.). Lakši bolesnici koji mogu sami da se kreću zadržavaju se u bolnici kao pomoćna radna snaga za administraciju i negu povređenih. Slobodan broj kreveta u bolnici javlja se određenom koordinacionom centru koji raspoređuje povređene. U bolnici se vode, po zasebnim spiskovima, samo najosnovniji podaci o primljenim ranjenicima. Osoblje bolnice treba da ima vidljive oznake. Umrli u bolnici moraju se, po svojoj prilici, sahranjivati u zajedničke grobnice, pa i za ovo planom treba predvideti prostor i radnu snagu. Posao nosilaca ranjenika, unutar same bolnice, biće jako naporan. Dužnosti svakog lica na radu u bolnici biće u ovakvim situacijama znatno veće, a naročito lekara, anestetičara i medicinskih sestara. Načelnik hirurškog odeljenja radiće u prijemnom odeljenju kao glavni trijažer. Uz njega će biti stariji specijalizant koji će vršiti najhitnije intervencije i 1—2 pisara koji će beležiti osnovne podatke o povređenima u kartončiće i u opšti spisak. Svi ostali lekari hirurške grupe hirurški će obrađivati rane. Načelnik internog odeljenja preuzet će nadzor nad svim odeljenjima bolnice, a dužnost odeljenjskih lekara obavljat će in-

ternisti, zubar i veterinari. Naročitu pažnju u planu uzbune treba posvetiti poznavanju osoblja na dužnost. Nužna je saradnja i pomoć policije prilikom uspostavljanja reda u saobraćaju vozila i kretanju ljudi na bolničkim prilazima i u krugu bolnice. Prostor za trijažiranje povredjenih mora biti dovoljno velik.

Najpre bolničar otkriva ranjeni deo tela povredjenih, a odmah zatim hirurg, na osnovu brzog pregleda, vrši trijažu u četiri kategorije: a) minimalno povredjeni, b) za neodložnu pomoć, c) za odloženu pomoć, d) oni koji će čekati na lečenje, i određuje odeljenja na koje će povredjeni biti primljeni. U individualne kartončiće, koje povredjeni dobijaju u trijažnom odeljenju i nose sobom, upisuju se važniji podaci o terapiji.

II

Broj i vrsta povreda od nuklearnog oružja zavisiće od niza faktora kao što su: konfiguracija zemljišta, gustina i broj ljudi na mestu eksplozije, količina i vrsta skloništa, atmosfere prilike, kvalitet odeće i obučenost ljudi u zaštitnim merama. Računa se da će uzrok masovnih povreda u 50—60% slučajeva biti pritisak nastao usled eksplozije (mehaničke povrede), 30—35% slučajeva toplota (opekotine nastale usled bleška i požara) i oko 20% ozračivanje. Biće veliki broj udruženih i složenih povreda.

Kod eksplozije u gradu ima više raznih otpadaka nošenih vazдушnim pritiskom i zato će tamo biti i više mehaničkih povreda — naročito glave — nego na otvorenom prostoru. Oko 25% povredjenih mogu da imaju i opekotine, pored toga što su ranjeni, i zato će lečenje opekotina predstavljati ozbiljan problem. Kod eksplozije atomske bombe temperatura u nultoj tački iznosi 3.000 do 4.000 kalorija (zavisno od jačine bombe), ali ona naglo opada tako da na udaljenosti od 3.000 — 3.500 m od epicentra iznosi svega dve kalorije (2 kalorije na 1 cm² površine tela izaziva prvi stepen opekotine kože — slično opaljenoj koži usled sunca). Kod preživelih neće skoro ni biti čistih povreda od ozračivanja. Radioaktivne padavine mogu trenutno da izazovu povrede kod ljudi koji inače nisu povredjeni. Sem toga, duže zadržavanje ljudi u kontaminiranoj sredini može doznije dovesti do radijacionih povreda. Mnogo se diskutuje o preteranim opasnostima od ovih povreda za potomstvo, ali mnoge od ovih diskusija nisu za-

snovane na činjenicama. Za sada ne preostaje drugo nego da se ranjenici leče po ustaljenim hirurškim principima, bez obzira na to da li je ranjenik bio ozračen ili ne, kao i bez obzira na to što će on, u slučaju da je bio ozračen, umreti nakon nekoliko nedelja od kasnijih posledica zračenja.

Statistička proučavanja pokazala su koji su delovi tela najčešće ranjavani i na osnovu toga može se i u slučaju masovnog ranjavanja predvideti da će od atomske eksplozije biti ranjenih u ekstremitete oko 50 do 70% — a to znači da će najveći broj ranjenika moći da bude hirurški obrađen od strane lekara koji nisu hirurzi. Teže povredene (u glavu, truh) operisaće iskusni hirurzi. Prema tome, ovo pokazuje da se u jednoj nesreći može mnogo učiniti relativno jednostavnim postupcima. Iskustva iz prošlih ratova i eksperimenti na životinjama potvrđuju da je kod svih ranjenih u borbi, koji su umrli posle 48 časova od ranjavanja, najčešći uzrok smrti bilo krvarenje i da većina ranjenih koji prežive 48 časova, ostaje u životu bez obzira na sprovedenu terapiju. Stručnom pomoći se u stvari pomaže samo priroda, ubrzava proces lečenja i smanjuju komplikacije.

III

Trijaža ranjenih ima ogroman značaj u vojnoj hirurgiji, kao i pravilna procena raspoloživog vremena, snaga i sredstava za hirurško zbrinjavanje ranjenika. U civilnoj praksi retko se dešava da lekar istovremeno ima nekoliko hitnih slučajeva.

Postoje razne filozofije i u pogledu trijaže koje se baziraju na raznim postavkama: pseudo-teološkim, etičkim, sociološkim i sl. Svaka ta filozofija smatra da se pri donošenju odluke o prioritetu na hiruršku pomoć treba rukovoditi postavkama na kojima se dotična filozofija bazira. Upravo zbog velike odgovornosti trijažera u ratu i kod masovnih povreda neophodno je da trijažu ranjenika vrši najiskusniji hirurg. Trijaža je trajan proces i ona se mora stalno vršiti na etapama lečenja i evakuacije. Odluke trijažera mogu se menjati ako to zahteva stanje povredjenog ili nastupe bitnije izmene u broju raspoloživog osoblja i materijala.

IV

Interesantna su razmatranja autora u pogledu procenata pojedinih kategorija ranjenika u slučaju termonuklearne eks-

plazije. Po njihovom mišljenju može se pretpostaviti da će od svih ranjenika biti: 45% lakih, 5% za neodložnu hiruršku pomoć, 45% za odloženu hiruršku pomoć i 5% onih koji će čekati na hirurško lečenje (bilo što se pretpostavlja da neće preživeti ili što se ne raspolaze potrebnim snagama i sredstvima za njihovo lečenje).

Autori daju ovakvo obrazloženje ovih procenata: velika razorna površina, evakuacija otežana i usporena, veliko periferno dejstvo sa lakšim povredama. U prvoj grupi biće potpuno pokretni ranjenici koji se mogu vratiti na dužnost, ranjenici koji će zbog manjih povreda ili opekotina u predelu dlanova, stopala ili očiju biti neko vreme nesposobni da se kreću. U drugu grupu spadaju ranjenici sa većim spoljnim krvarenjem, težim respiratornim smetnjama, opsežnim laceracijama, otvorenim frakturama, težim opekotinama lica i gornjih respiratornih puteva. U treću grupu razvrstaće se zatvorene frakture, umerene laceracije, opekotine drugog stepena koje obuhvataju 10—40% površine tela i nekritične povrede centralnog nervnog sistema. U četvrtu grupu doći će kritične velike povrede centralnog nervnog sistema i respiratornog sistema, trbušne povrede, teške i složene povrede, opekotine trećeg stepena koje zahvataju više od 40% površine tela. Ovim ranjenicima ukazivaće se konzervativna terapija. U istu grupu spadaju i oni sa očevidnim značima smrtonosnog ozračivanja.

Na čelu prioritete liste za hirurško lečenje nalaze se spoljna krvarenja i prepreke u respiratornim putevima. Povrede mekih tkiva biće najmasovnije i takve će se opsežnije povrede hirurški obrađivati u prvom redu, a ostale grupe povreda (centralnog nervnog sistema, trbuha, lica i čeljusti) u slučaju masovnog ranjavanja neće imati prioritet za operativno lečenje.

V

Poboljšanim lekarskim merama moguće je smanjiti smrtnost ranjenika. Autori navode neuspele pokušaje spasavanja za vreme mira, i pored vrlo brzog prevoženja smrtno povredjenih ljudi od mesta nesreće u gradu do bolnice, ili u ratu — znatnim približavanjem vojnih bolnica borbenoj liniji — pošto su ovi ranjenici, kako u miru tako i u ratu, umirali ubrzo posle dolaska u bolnicu od zadobijenih rana. Od velike je važnosti pravilna prva

pomoć na licu mesta i odgovarajuće mere predostrožnosti pri transportovanju. Kod masovnog ranjavanja najveći broj smrtno povredjenih umreče pre nego što bude dopremljen do sanitetskih etapa. U takvoj situaciji najvažnije je vršiti hiruršku obradu rana i time sprečavati infekciju. Od svih rana otpadaće na povrede mekih delova, ekstremiteta bar 60% — prema tome je potpuno jasno da debridman ovih rana uz jednovremeno davanje antibiotika predstavlja najefikasniji i najekonomičniji poduhvat na spasavanju pretežno većine ranjenika. Hirurška obrada rana je i najbolja prevencija gasgangrene i tetanusa; ako ranjenici prethodno nisu bili vakcinisani, tetanus može predstavljati problem. Samo davanje antibiotika može u najboljem slučaju da odloži, ali ne i da otkloni infekciju.

Sledeću, najveću grupu povreda predstavljaće opekotine. Iskustva su pokazala da se opekotine drugog i trećeg stepena, uprkos primene raznih moćnih antibiotika, kontaminiraju. U uslovima masovnih povreda pretpostavlja se da će retko koja osoba sa opekotinama preko 40% površine tela preživeti i, prema tome, se i terapija usmerava. Osobe sa opekotinama do 20% površine tela primaće tečnost na usta, a sa opekotinama od 20% do 40% trebalo bi da primaju tečnost intravenoznim putem.

Povredeni u glavu mogu da čekaju, po mišljenju autora, i do 72 časa na operaciju bez naročite štete.

Kod povreda grudnog koša radiće se hitni, kratkotrajni hirurški zahvati (zatvaranje rana, traheotomija (prosecanje dušnika) i sl.), i to po mogućnosti u prvih 12 časova posle ranjavanja pošto se time znatno smanjuje smrtnost.

Operisanje ranjenika sa povredama trbuha zahteva iskusne hirurge i mnogo vremena — a toga u situacijama masovnog ranjavanja neće biti. Međutim, treba imati u vidu da u prvom svetskom ratu ovi ranjenici nisu uopšte bili operisani već su lečeni konzervativno, pa ipak je od 100 ranjenih u truh 68 ozdravilo. Prema tome i ova grupa ranjenika, iako ukupno uzev nije mnogobrojna, ne može se smatrati napuštenom zbog toga što se ne leči operativno već konzervativno.

Za hirurško lečenje povreda većih krvnih sudova takođe neće biti vremena i povredeni će sigurno biti podvezivani, što će imati za posledicu povećanje broja amputacija.

Povrede lica i čeljusti obrađivaće se kao i ostale rane zbog čega će u narednim

godinama biti potrebne plastične operacije.

Prema tome, postoje mnogi jednostavni i vrlo efikasni zahvati kao što su: zaustavljanje spoljnog krvarenja podvezivanjem krvnog suda ili kompresivnim zavojem (Esmarhovom poveskom samo kod traumatske amputacije); traheotomija; zatvaranje otvorenog pneumotoraksa kompresivnim zavojem; aspiracija iglom kompresivnog pneumotoraksa; davanje transfuzije krvi povređenim sa dobrim izgledom za preživljavanje; lečenje osoba sa opečenom površinom tela od 15% do 40%; amputacija raskomadanih ekstremiteta; imobilisanje udlagama većih preloma. Ovi zahvati radiće se kod masovnog povređivanja u prvom redu.

VI

O hemiskim i bakteriološkim borbenim sredstvima navedeni su najpre samo kratki i opšti podaci, i to o bojnim otrovima koji su se upotrebljavali za vreme prvog svetskog rata. Autori smatraju da će u budućem ratu biti primenijivani mnogo jači, tzv. nervni bojni otrovi bot-tabun, sarin i soman. Oni su bez mirisa i boje, u gasovitom ili tečnom stanju i izazivaju vrlo brzo znake trovanja kod ljudi koji su izloženi njihovom dejstvu. Znaci trovanja su: stezanje u grudima, slabljenje vida, bolovi u očima, glavobolja, teškoće u disanju, prekomerno lučenje pljuvačke, znojenje, muka, povraćanje, grčevi, gubitak svesti i smrt. Sve se ovo može dogoditi u roku od 5 minuta. Lečenje treba otpočeti momentano, čim nastupe prvi znaci trovanja, i to davanjem injekcija atropina — po 2 mg u ponovljenim dozama u razmaku od nekoliko minuta. Ove injekcije, pakovane u malim bočicama (siretama), čuvaju se pripremljene u ličnom paketu prve pomoći i svako lice treba da nauči davanje injekcija sebi i drugom. Kod otrovanih je vrlo često otežano disanje i zato je potrebno sprovođenje veštačkog disanja, pa čak i traheotomija, a to neće biti moguće masovno sprovoditi. U slučaju iznenađenja nervni otrov bot prouzrokuje ogromne ljudske gubitke bez ikakvih materijalnih razaranja. Zbog svih ovih činjenica, po mišljenju autora, moguće je da nervni bojni otrovi nadmaše atomsko i termonuklearno oružje i dovedu rat u pat poziciju.

Oni isto tako smatraju da upotreba bakterija i toksina u ratne svrhe nije

mного verovatna zbog teškoća koje treba savladati za njihovu efikasnu primenu, ali postoji mogućnost da se upotrebljavaju u akcijama sabotaže, pogotovo u zemljama sa niskim higijenskim standardom. Stroga kontrola vode za piće i hrane, redovno cepljenje stanovništva, uništavanje insekata i glodara su moćne zaštitne mere protiv bakteriološkog oružja, a u slučaju da se pojave razne bolesti, pristupa se izolaciji obolelih i specifičnom lečenju po ustaljenim principima.

VII

U zasebnom poglavlju dat je kratak kritički osvrt na način spasavanja i ukazivanja medicinske pomoći povređenima u raznim nesrećama većih razmera koje su se dogodile u SAD — sa ciljem da se iz toga izvuče korisna pouka za slične situacije u budućnosti. Izneto je nekoliko železničkih nesreća; u nekima je spasavanje bilo sporo, a hospitalizacija povređenih izvršena je sa velikim teškoćama zbog neuvežbanosti sanitetskog osoblja i nepripremljenosti obližnjih bolnica; u nekim je sve bilo brzo i dobro zbrinuto, jer je priprema osoblja i bolnica bila pravovremeno sprovedena. Problemi koji su se javljali i koje treba otklanjati su: pomanjkanje prostora za trijažu, rezerve materijala i opreme, krvi za transfuziju i sl.; teškoće oko administracije, saobraćaja, znatiljnih ljudi, zakrčenosti operacionih prostora i sl. Pored ostalih navedenih primera instruktivan je i slučaj požara broda u blizini luke koji je posmatralo mnogo ljudi i školske dece. U sled eksplozije tog broda poginulo je među posmatračima na obali 560 osoba, a oko 4.000 je bilo ranjeno, od toga je 1.000 hospitalizirano. Povređeni su evakuisani u univerzitetsku bolnicu i zahvaljujući nedavnoj vojnoj obuci osoblja bolnice organizacija prijema, trijaže i uspeh lečenja bili su vrlo dobri. Povrede su bile složene, vrlo mnogo je bilo povređenih od parčadi stakla, fraktura je bilo svih vrsta, a primarno dejstvo vazdušnog pritiska manifestovalo se kod jedne trećine slučajeva sa rupturom bubnjača, prolaznim krvarenjem iz želuca i pluća i zastojem mokrenja. Penicilin je ubrzo nestalo, a krvi nije bilo dovoljno u tome gradu te je nabavljena iz prilično udaljenog velegrada.

Radi izvlačenja pouke u knjizi je opširnije opisan jedan slučaj slabe organizacije i nezadovoljavajućeg medicinskog rada kada je tornado u jednom većem

gradu, pored ostale štete, prouzrokovao povrede 1.500 ljudi. Zbog pomanjkanja plana i organizacije za spasavanje u slučaju nesreće nastala je velika gužva vozila po putevima, a osobito na prilazima bolnica; nije bilo ni približne ravnomernosti u raspoređivanju povređenih po bolnicama tog grada tako da je u neke bolnice dopremljeno previše, a u neke premalo ranjenika; trijaže povređenih nije bilo; lečenje se nije vršilo po ustaljenim principima, nadoknada krvi i tečnosti nije vršena; sve su rane primarno usivane uz prethodni nedovoljni debridman ili bez njega, što je izazivalo gnojenje rana, zahtevalo ponovne hirurške intervencije i znatno produžavalo lečenje.

VIII

Sve bolnice treba periodično — putem vežbi — da proveravaju i upotpunjavaju svoje planove uzbune. Postoje planovi po kojima bolnica mora biti spremna da za kratki vremenski period primi i leči veliki broj pacijenata, i planovi po kojima bolnica mora da se evakuise na drugo mesto.

Vrlo je teško iole realno izvesti ove vežbe, naročito po prvom planu, iz sledećih razloga: preskupo je trošiti sanitetski materijal u količinama koje bi stvarno bile potrebne; trijaža »povređenih« pomoću ranije upisanih dijagnoza na kartončićima, prikačenim na odeću »ranjenika«, nema onih teškoća koje bi stvarna trijaža imala; osim toga, ona se i vremenski mnogo brže izvodi pa je i u tom pogledu nerealna; potrebno vreme za pojedine medicinske radnje (transfuzije, operacije i dr.) obično se znatno skraćuje i time se dobija nerealna optimistička slika o propusnoj moći pojedinih odeljenja; lica koja imaju ulogu »nosioca ranjenika« zamore se brzo i negoduju pogotovu kad vide hirurške timove kako sede i čekaju da vreme prođe. Postavlja se pitanje ne bi li »ranjenici« mogli da hodaju pored nosilaca ranjenika i da se meri vreme u kome bi stvarno mogli biti preneti.

Navedeni su primeri nekih vežbi u kojima su se videli izvesni nedostaci u pogledu sredstava veze između pojedinih delova bolnice, količina i načina pakovanja sanitetske opreme (trebalo bi ići što je moguće više na funkcionalno pakovanje opreme za pojedina odeljenja rezervnih poljskih bolnica civilne zaštite tako da svi sanduci i ostala ambalaza jednog odeljenja budu spolja obeleženi jednom određenom bojom), discipline i uvežbanosti civil-

nog osoblja angažovanog u vežbi. Ova iskustva, po mišljenju autora, treba koristiti za otklanjanje uočenih nedostataka.

IX

Kod masovnog ranjavanja od velikog su značaja: samopomoć, prva pomoć i služba spasavanja. I pored velikog napretka u medicini u novijim ratovima je još uvek od svih ranjenika 25% umiralo na bojnopolju usled krvarenja i zapašenih disajbnih puteva. Svi ljudi moraju biti izvežbanani u ukazivanju samopomoći i prve pomoći kod krvarenja, stavljanja udloga, sprovođenja veštačkog disanja i sl. Neki smatraju da se sa *Sierra — Sheldenovim* traheotomom mogu i laici obući u izvođenju traheotomije, međutim, kad bi to i bilo moguće sigurno je da kod masovnog ranjavanja neće biti dovoljno ovih instrumenata. U slučaju da ne bude dovoljno zavoja korišće se priručni tekstilni materijal; trougle marame naročito su podesne i u obući prve pomoći treba ih više koristiti umesto zavoja; umesto propisanih uglaga mogu se upotrebljavati razna priručna sredstva za imobilizaciju preloma kostiju pošto se time suzbija šok i dalje povređivanje ranjenih. Ranjenike u besvesnom stanju treba položiti na nosila tako da im je glava okrenuta u stranu, jezik izvučen napolje, a jedan kuk i koleno savijeni. U sanitetskim stanicama za pružanje pomoći ranjenici će dobijati krv, plazmu, injekcije protiv bolova, tetanusa i antibiotika; ukoliko je potrebno vršće se i dekontaminacija; tu će se ustrojavati i medicinska dokumentacija. Na sledećim etapama ranjenicima će se ukazivati hirurška pomoć po ustaljenim principima ratne hirurgije. Za vreme hirurške obrade rane preporučuje se njeno ispiranje sterilnim fiziološkim rastvorom. Naročito se ističe potreba dobrog debridmana povređenih mišića, u čemu vrlo često greše neiskusni lekari. Sprovođenje ovih mera zavisi od raspoloživog vremena, materijala i osoblja. Ne može se znati koliko će stvarno biti ranjenika kojima treba obezbediti hirurško lečenje posle eksplozije jedne nuklearne bombe. Pretpostavlja se da će od svih ranjenika sa mehaničkim povredama biti 1/3 lakih koji mogu da se kreću i jedan drugom ukazuju pomoć, 1/3 srednje teških kojima će trebati hirurška pomoć i 1/3 teških (sa povredama trbuha, grudi i dr.) kojima se zbog pomanjkanja vremena, materijala i osoblja neće moći ukazivati hirurška pomoć. Ali i za onu

grupu ranjenika koji će se podvrci hirurškom lečenju biće potrebno angažovati nelekarsko osoblje — dentiste, medicinske sestre, veterinare da rade jednostavne debridmane rana pod nadzorom hirurga; ovo osoblje davaće i anesteziju, zbog pomanjkanja sanitetskog materijala — umesto kompresa — koristeće se ručnici ili plastični materijal; umesto fiziološkog rastvora za ispiranje rana — sterilna ili čak obična voda.

Računa se da će od svih povređenih u atomskom ratu biti 65 do 85% sa nekom opekotinom. I u lečenju opekotina moraće se praviti razni kompromisi. Autori navode poznata i već usvojena pravila za opšte i lokalno lečenje opekotina u mirno doba. Kod masovnog povređivanja opečeni će biti trijažirani u četiri grupe. U prvu grupu pacijenti sa 10% opečene površine tela trećeg stepena ili do 20% drugog stepena — koji mogu hodati. Ovih opekotina biće najviše (opekotine od bleška) i njihovo lečenje biće prepušteno nesanitetskom osoblju ili uzajamnoj pomoći. U drugu grupu — sa opekotinama trećeg stepena koje zahvataju 10 do 20% površine tela ili opekotinama drugog stepena sa 20 do 40% površine. U treću grupu — sa opekotinama trećeg stepena koje zahvataju 20 do 45% površine tela. Druga i treća grupa lečiće se u sanitetskim ustanovama raspoloživim sredstvima. U četvrtu grupu — sa opekotinama trećeg stepena koje zahvataju preko 45% površine tela, kao i oni sa nešto manjim opekotinama koji su pored toga zadobili i teške, komplikovane povrede. Ovim a će se davati sredstva protiv bolova i lečiće se, ukoliko ostanu u životu, kad za to bude mogućnosti.

Krv i sredstva za zamenu krvi davana su ranjenicima u raznim količinama u drugom svetskom i korejskom ratu, ali u atomskom će se morati poći do drugih proračuna. Pretpostavlja se da će od svih ranjenika 1/3 biti lakši koji mogu da hodaju, 1/3 srednje teških i 1/3 teških. Raspoloživa krv za transfuziju koristiće se za grupu srednje teških ranjenika. S obzirom na mogućnost prekida saobraćaja ne treba očekivati dotur krvi iz udaljenih mesta, već je treba obezbediti u bližoj okolini. Kao sredstva za zamenu krvi, koja se mogu proizvoditi i stokirati za vreme mira, u obzir dolazi: ljudska krvna plazma, ljudski serum albumin, želatin, polivinilprirolidon i dekstran. U ratu u Koreji dekstran je mnogo i vrlo uspešno upotrebljavan, a podesan je i za stokiranje. Prema tome, krv će biti rezervisana za strogo

određene mehaničke povrede sa dobrim izgledom na izlečenje, a ostale potrebe podmirivaće se krvnim zamenama.

Prema iskustvu iz Nagasakija smatra se da će pri termonuklearnoj eksploziji 15 do 20% povređenih imati prelome. Već mnogo godina se ističe važnost prve pomoći kod preloma. Kod masovnog povređivanja biće nužne najraznovrsnije improvizacije, zbog oskudice propisnih udlaga, za imobilizaciju preloma. U pogledu lečenja preloma autori preporučuju primarnu obradu rane (najveći broj preloma biće otvoren) i stavljanje gipsanog zavoja koji se uvek *mora raseći* po celoj dužini zbog neizbežnog oticanja mekog tkiva kod ovih povreda. Kod amputacija ekstremiteta važno je izvoditi »giljotinski rez« tako da se meko tkivo ostavi otvoreno. Da bi povređeni sa frakturama bili sposobni za transport, nužno je da se sanitetsko osoblje što bolje obuči u debridmanu rana i imobilizaciji preloma.

Sve su rane manje ili više kontaminirane. Što je rana veća, što je duže izložena spoljnim uticajima, što je veća koncentracija klica u njoj — to je verovatnije da će doći do infekcije rane. Tome doprinose i drugi činioci kao što su: pad odbrambene snage organizma usled šoka, ozračenja i sl., razorenost tkiva, osobito mišića u rani, enzimatске sposobnosti bakterija. Infekcija rane može imati teške posledice po ranjenika. Antibiotici su veoma korisni u suzbijanju infekcije rana, ali oni ne mogu uticati na sve napred pomenute činioce. Zato je, i pored njih, neophodno ranu što pre zaštititi prvim zavojem, imobilizirati, a naročito izvršiti propisnu primarnu obradu rane. Ovim autori ne žele da umanje ulogu antibiotika (koji se često i bez potrebe upotrebljavaju ili precenjuju) — pri zbrinjavanju ogromnog broja povređenih. Po njihovom mišljenju u takvim će situacijama protiv invazivne infekcije povređenih najkorisnije poslužiti: penicilin, tetraciklin, a u nešto manjoj meri i streptomycin — bez obzira na eventualne neprijatne reakcije koje oni mogu da izazovu kod nekih pacijenata. Po specijalnoj indikaciji upotrebljavaće se i drugi antibiotici. U knjizi se navode doze i način aplikacije pojedinih antibiotika. Zasebno su opisane hormonalne reakcije organizma na povredu koje doprinose lečenju i oporavku (porast epinefrina (adrenalina) podiže krvni pritisak i poboljšava funkcije mozga, oslobođena antitela bore se protiv infekcije, itd). Navedena su i bliža stručna uputstva za hirurško zbrinjavanje povreda

mozga, kičmene moždine, lica, čeljusti i trbušnih organa, kao i uputstvo za evakuaciju ranjenika sa navedenim povredama. Na osnovu iskustava iz korejskog rata pominje se telesni oklop kao korisno zaštitno sredstvo protiv ranjavanja u borbi — iako je nezgodan za nošenje.

Anestezija kod hirurškog zbrinjavanja masovnih povreda predstavlja veliki problem naročito zbog pomanjkanja osposobljenog osoblja za davanje opšte anestezije. Treba se orijentisati na osposobljavanje nelekarskog osoblja, osobito medicinskih sestara, za ovaj posao. Biće problema i oko snabdevanja potrebnim sredstvima za anesteziju kojih će trebati vrlo mnogo a upotrebljivaće se, u stvari, samo ona s kojima se bude raspolagalo. Mogućno je da će se za kraće operativne zahvate morati vratiti na davanje morfija u venu, a za duže na narkozu sa eterom (kapanjem istog na masku).

U poglavlju o radijacionim povredama — koje se javljaju kod atomskih eksplozija — autori smatraju da će teško ozračene osobe umreti u toku prva dva dana i da se lako prepoznaju po izraženim simptomima, a da lakše ozračene osobe nemaju potrebe za lečenjem u toku prve dve nedelje — pa prema tome da te povrede neće ni predstavljati problem u pogledu medicinskog zbrinjavanja u onom kritič-

nom vremenu u kome će sve sanitetsko osoblje biti zauzeto zbrinjavanjem mehaničkih i termičkih povreda.

Akutno ozračene osobe po celom telu koje su primile 50 r — sposobne su za rad i borbu; 100 r — samo 2% ovakvih osoba biće kratkotrajno onesposobljeno; 150 r — 25% biće onesposobljeno; 200 r — 50% biće onesposobljeno, ali 100% mora biti evakuisano; 300 r — 100% mora biti evakuisano, od čega će 20% umreti; 450 r — 50% će umreti; 650 r — i više — 100% će umreti.

Na kraju knjige autori analiziraju grupno reagovanje ljudi na veće nesreće — emocionalno i fizičko. Da bi se medicinski moglo raditi u takvim situacijama potrebno je pravovremenim planovima obezbediti: a) koordinaciju sa nemedicinskim ustanovama i organima veze, transporta, policije, farmaceutske industrije i dr; b) autoritativno rukovodstvo akcije spasavanja i zbrinjavanja povredjenih; c) odgovarajuće mere za brzo i efikasno obavljanje određenih zadataka na spasavanju žrtava; d) elastičnost u sprovođenju unapred pripremljenih planova; improvizacije su pritom izvanredno važne; e) lokalne snage i sredstva potrebna za spasavanje kao da pomoć sa druge strane neće ni doći.

Dr I. L.

Herman Logš

PROBLEMI TELEKOMUNIKACIJSKIH VEZA U BUDUĆEM RATU¹⁾

Za razliku od autora ranije objavljenih članaka o problemima telekomunikacijskih veza u budućem atomskom ratu,²⁾ H. Logš se ne zadržava samo na idejama i mogućnostima, već daje i konkretna rešenja pojedinih problema sistema veze radi obezbeđenja ratovodstva i komandovanja u

¹⁾ Probleme der Fernmeldeverbindungen in einem zukünftigen Krieg, von Hermann Logsch, *Wehrkunde, Zap. Nemačka*, januar 1961.

²⁾ Les transmissions d'un théâtre d'opérations, *La Revue des transmissions*, br. 41 i 42, 1951; Die Fernmeldeverbindungen eines Kriegsschauplatzes, *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, maj 1953; Fernmeldeverbindungen im Atomwaffenkrieg, *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, febr. 1956.

jednom odbranbenom ratu na sopstvenoj teritoriji. Iako za osnovu svog predloga i razmišljanja autor uzima zapadnomračke uslove i njihovu materijalnu osnovu, njegove ideje i rešenja mogu biti interesantni i za druge, jer on zastupa gledište koje je već više puta naglašeno, mada do sada nije bilo razrađeno. Autor konstatuje da je već u toku ostvarenje u pogledu organizacije, naoružanja, opreme i obuke jedinica veze prema idejama iznetim u članku, no i on smatra da se danas još nisu mogli sagledati svi problemi, a pogotovu ne njihova rešenja, i da će potpunije sagledavanje složenosti ovog problema dovesti do raznih promena.

Suvišno bi bilo ponavljati pretpostavke o budućem ratu pri upotrebi strategijskog i taktičkog atomskog oružja, kojima autor opravdava svoje zamisli i rešenja proble-

ma telekomunikacijskih veza, jer je o tome već dosada vrlo iscrpno pisano. Dovoljno će biti ako se iznesu samo osnovni autorovi zaključci o komandovanju u atomskim uslovima, jer zapravo on na njima i temelji sve svoje postavke. U budućem ratu potčinjene združene jedinice imajuće široku inicijativu, mada će one i dalje ostati, u svakom trenutku, u rukama vojskovođe. Budući vojskovođa će, kako tvrdi autor, komandovati pomoću vrlo dugih dizgina — telekomunikacijskih veza. I u novim uslovima veze će morati da zadovolje principe *neprekidnosti i bezbednosti u radu*, i to kako veze komandovanja, tako i sadejstva. Iako su osnovni zahtevi ostali nepromenjeni, jedinice veze će ostvarivati sistem veza u suštinski izmenjenim uslovima.

*

Kičma svih telekomunikacijskih veza biće i ubuduće *stalna telekomunikacijska mreža*, tvrdi autor, ograđujući se odmah od suprotnih gledišta onih vojnih teoretičara koji smatraju ovakvo stanovište paradoksalnim i protivrečnim u odnosu na negativna iskustva iz drugog svetskog rata, u kome se pokazalo da je stalna mreža kruta i povredljiva i da ne ispunjava osnovne zahteve za vojni sistem veza: pokretljivost, gipkost i bezbednost. Prema njegovom mišljenju stalna mreža ima tako značajne prednosti u odnosu na iznete nedostatke da je ni jedno drugo poznato sredstvo veze ne može zameniti, naime: veliku bezbednost saobraćaja, široku mogućnost umnogostručavanja kanala veze jednovremenim prenosom znatnog broja razgovora, odnosno telegrama i mogućnost da svi štabovi i jedinice u zahvatu mreže mogu zajednički da je koriste. Treba istaći da autor u ovu mrežu uključuje i radio-relejne linije kada tvrdi da je ona praktično nezavisna od vremenskih i atmosferskih uticaja, odnosno da je relativno malo izložena ometanjima i prisluškivanjima. Bezbednost saobraćaja je, međutim, primarni faktor koji naročito ističe ovu mrežu i daje joj prednost, jer će uspeh u budućem ratu biti u mnogo većoj zavisnosti od iznenađenja i tajnosti nego ranije.

Autor je odlučno protivan sistemu veze po osi, koji je u prošlom ratu građen uglavnom stalnim, odnosno polustalnim vazdušnim i kablovskim linijama i koji je zadovoljavao potrebe u uslovima tadašnje pokretljivosti, jer ima dva bitna nedostatka koji ga u atomskim uslovima isključuju.

Prvi mu je nedostatak velika povredljivost ose usled rušenja i sabotažnih akcija. Svaki prekid na osi veze znači, po mišljenju autora, prekid svih veza višeg komandovanja sa potčinjenim jedinicama. Drugi je nedostatak ovog sistema njegova neelastičnost, koja znatno ograničava pokretljivost štabova i manevre jedinica na uštrb dobrog komandovanja. Ovi nedostaci su, po mišljenju autora, toliko značajni u atomskom ratu da isključuju mogućnost sistema veze po osi i nameću rešenje u vidu *rešetkaste*, odnosno *kvadratne mreže*.

Sistem rešetkaste mreže mora da uzme u obzir zahteve za povećanjem bezbednosti svih telekomunikacijskih veza i da u kritičnim situacijama zadovolji sve potrebe u uslovima krajnje pokretljivosti borbenog komandovanja. Isto tako, ova mreža ne sme prikovati štabove i jedinice za određena mesta ili prostorije, niti ih ometati u njihovim pokretima. Njena konstrukcija mora izdržati gubitak i većeg broja linija, odnosno kanala veze, čak i čitavog odseka, bez opasnosti potpune kompromitacije veza. Najzad, ova mreža treba da omoguću i brže preuzimanje veza nego što je bilo kod sistema po osi.

Svim ovim zahtevima najbolje bi odgovorila, po mišljenju autora, jedna teritorijalna mreža koja bi pokrivala, s odgovarajućom gustinom, nezavisno od pravca kretanja i dejstva trupa, čitavu operacijsku zonu. Takva mreža sastojala bi se iz približno jednakog broja osnih (horizontalnih) i poprečnih (vertikalnih) linija koje bi bile ravnomerno raspoređene. Na mestima ukrštanja i čvornim tačkama uredivale bi se relejne, odnosno međustanice ili pomoćni centri veze. Ove stanice i centri pružali bi mogućnost neposrednog uključivanja štabova i jedinica koji se nađu u njihovoj blizini, kao i drugih, taktički potrebnih, pravaca veze za najkraće vreme. U takvoj teritorijalnoj rešetkastoj mreži omogućeno je da se jedinice i štabovi na čitavoj teritoriji kreću i ostvaruju, povremenim uključivanjem na najbliže međustanice, neophodne veze su pretpostavljenim i potčinjenima. Spoljne linije od predviđenog rejonu za razmeštaj komandnog mesta do međustanica, odnosno pomoćnih centara veze, izgrađuje jedinica veze one komande koja se priključuje. Teritorijalna rešetkasta mreža predstavlja nesumnjivo jedno od postojećih rešenja. Međutim, i autor uvida da realizacija ovakve mreže zahteva visok rashod materijala i stručnog osoblja i da će praksa upućivati na česte kompromise, pri čemu

bi se zadržala bar osnovna koncepcija. Ako se usvoji ova koncepcija, treba imati u vidu da je ona celishodna samo ako služi zajednički za sve štabove i jedinice u njenom zahvatu i ako bude tako planirana da, sem telekomunikacijskih veza borbene snaga (KoV, RV, PVO, itd.), ispunjava i sve druge zahteve (radio i elektronsko izvidanje i odbrana, atomsko obavještanje itd.).

Organizacijski i šematski, autor razlikuje ove teritorijalne mreže:

— *mrežu operacijskog područja*, koja obuhvata sve komandne veze regionalnog glavnokomandujućeg (SHAPE, pošto autor razmatra slučaj učešća Zap. Nemačke u okviru NATO-a), preko grupa armija sve do armija, uključujući ovde i sve veze operativnog vazduhoplovstva, pomorskih snaga i vazdušne odbrane. Autor smatra da 72 telefonska i 160 teleprinterskih kanala mogu zadovoljiti potrebe između komandnog mesta glavnokomandujućeg i grupa armija, kao i od ovih do armija;

— *armijsku mrežu*, u armijskoj zoni dejstva, od mreže operacijskog područja do priključaka na telekomunikacijskoj mreži borbene zone, do korpusnih i divizijskih mreža. Ovu mrežu autor smatra kičmom svih teritorijalnih mreža borbene zone, koja se proteže unapred toliko daleko koliko dozvoljava bezbednost njenih postrojenja, a to je praktično zadnja granica marševske zone divizije. U armijskoj zoni će se kablovska mreža morati u velikoj meri upotpuniti radio-relejnima kojima kako bi se moglo obezbediti potrebnih 48 telefonskih i 64 teleprinterska kanala ka korpusima i za veze unutar armijske mreže;

— *telekomunikacijsku mrežu borbene zone*, koja se unazad priključuje na armijsku, a unapred se pruža do brigadnih mreža veze. Ova se mreža deli, organizacijski i u pogledu komandovanja, na korpusne i divizijske. Međutim, u celini posmatrana, ona pripada jedinstvenoj, teritorijalnoj rešetkastoj mreži. U korpusnoj i divizijskoj zoni dominiraju radio-relejne linije, a u brigadnoj radio-veze. Žične veze će u ovoj zoni ređe doći u primenu. Potrebe do visine komandnih mesta divizije zadovoljavaju se sa najviše 24 telefonska i 36 teleprinterskih kanala.

Žični vazdušni TT vodovi su, po mišljenju autora, odigrali svoju ulogu. Nova rešetkasta mreža u atomskim uslovima ne može se niti uspostavljati, niti održavati ovim vodovima. Dejstvo atomskih eksplozija će na velikim dužinama jednostavno

zbrisati na bojištu klasične žične vodove. Autor, istina, pretpostavlja da će dalji razvoj poljskog kabla, kao i kabla za daljne veze, omogućiti njihovu primenu i u ovoj mreži, naime ukoliko kabl postane lakši, sigurniji za saobraćaj, i ukoliko se primene modernija sredstva za njegovo postavljanje. Mašinama za polaganje kabla, koje u toku kretanja kopaju kablovski kanal, polažu kabl, i odmah pokrivaju kanal, olakšalo bi se njegovo postavljanje. No nezavisno od ovoga, na mesto žičnih provodnika sve veću primenu dobija daleko prilagodljivije i nesavravljeno efikasnije sredstvo za prenos, tzv. radio-usmerene, odnosno radio-relejne linije. Ove linije imaju iste osobine prenošenja kao i kablovi za daljne veze, daleko su manje zavisne od međuprostornog zemljišta, zahtevaju samo neznatnu snagu predajnika jer im je zračenje oštro usmereno i mogu čak da budu uređene kao prevozne stanice. Velika pokretljivost, brza gotovost za rad, nepovrednost na liniji, kao i mala mogućnost ometanja i opasnost od prisluškivanja čine ovo sredstvo idealnim i univerzalnim za prenos saopštenja u teritorijalnoj rešetkastoj mreži. Dakle, autor smatra da će osnovu rešetkaste mreže uglavnom predstavljati kabl za daljne veze i radio-relejne linije.

Pored prenosa telefonskim i teleprinterskim kanalima, u toku posleratnog razvoja ušla su u praksu i druga pogodnija sredstva kao: televizija, faksimil i fototelegraf. Međutim, baš visokofrekventni uređaj s nosećim strujama su stvorili mogućnost za znatno povećanje telefonskih i teleprinterskih kanala. Broj prenosnih kanala je uglavnom zavisen od granične frekvencije prenosnog puta. Tako, na primer, granična frekvencija normalnog poljskog kabla za daljnu vezu leži kod otprilike 100 kHz. Pod pretpostavkom normiranog frekventnog razmaka od 4 kHz može se u ovakav kabl smestiti oko 24 telefonska kanala. Unutar armijske mreže, gde autor pretpostavlja upotrebu kablova koji imaju približno iste osobine prenosa kao i odgovarajući poštanski kabl, može se računati da se pri graničnoj frekvenciji od 550 kHz i dometu od okruglo 400 km može obezbediti jednovremeno prenošenje kroz 120 kanala. Kao celishodno rešenje za veća rastojanja operativne mreže autor predlaže upotrebu koaksijalnog kabla. Mogućnost radio-relejnih linija na decimetarskim i santimetarskim talasima autor izjednačava sa onima kod najboljih koaksijalnih kablova. U zaključku ovog razma-

tranja on konstatuje da je praktično nemoguće dalje razdvajanje žične i radio-tehnike, jer će se one u velikoj meri međusobno dopunjavati i jedna u drugu utapati.

Teleprinter, po autorovom mišljenju, dobija u budućem ratu daleko veći značaj, naročito primenom perforacije i automatizacije šifrovanja. Perforacija, koja je poznata u telegrafiji i sastoji se u prethodnoj izradi znakova koje treba otpremiti na papirnoj traci, ima prednost tamo gde treba otpremiti veći broj saopštenja ili gde se ova predaju jednovremeno mnogim primaocima. Za vojnu tehniku veze još je značajnije automatsko šifrovanje pomoću kriptografskog pomoćnog uređaja koji se dodaje teleprinteru. Poboljšanje telegrafске veze autor vidi i u primeni telegrafskih uređaja s nosećim frekvencijama, kao i višestrukog zvučnog telegrafa kod koga su nosioci telegrafskih znakova naizmenične struje koje leže u opsegu tonske frekvencije. Pri razmaku kanala, koji je danas fiksiran na 120 kHz, omogućeno je da se umesto jednog telefonskog kanala obezbedi 24 zvučna telegrafска kanala.

Korišćenje stalne TT mreže (namenjene javnom saobraćaju) za izgradnju rešetkaste teritorijalne mreže je vrlo pogodno u odbrambenom ratu i ona će velikim delom i biti korišćena ukoliko bude odgovarala vojnim potrebama. Međutim, po mišljenju autora, ona je u Zap. Nemačkoj u današnjoj formi samo uslovno pogodna. S jedne strane, ova mreža nije ni izdaleka dovoljna za dopunske — vojne potrebe, a sa druge, nedostatak joj je što su protezanje linija i izgradnja mreže, njena gustina i upotrebljena tehnika, prilagođeni ekonomskim i političkim gledištima i zahtevima, a naročito gustini naseljenosti i stepenu industrijalizacije pojedinih područja. Sem ovih opštih, autor nedostatke nalazi i u većoj povredljivosti stalnih postrojenja koja su u rejonima jako ugroženim neprijateljskim razaranja, a naročito u činjenici da se od velikih centara mnoge linije radijalno protežu u svim pravcima i da ispadanje tih centara, usled razaranja, automatski dovodi i do narušavanja veza i na čitavim područjima. Konačno, veliki nedostatak automatske TT mreže leži u nemogućnosti uređenja saobraćaja po hitnosti, što je za vojni saobraćaj jedno od najvažnijih pitanja.

Reorganizacija i prilagodavanje stalne TT mreže javnog saobraćaja za slučaj odbrambenog rata na sopstvenoj teritoriji je, po autorovom mišljenju, ne samo vojni

zahtev nego, u daleko većoj meri, najvažnije pitanje čitave zajednice. Dopune i poboljšanja bi trebalo da obuhvate: zaštitu, u dovoljnoj meri, svih neophodnih uređaja i linijskih postrojenja od razaranja i sabotaža; nužna ojačanja postojećih mreža prema vojnim zahtevima da bi se doveo u sklad odnos između vertikalnih i horizontalnih linija u mreži; izgradnju mreže tako da ona bude na što više tačaka pristupačna i da omogućuje brza prespajanja; izgradnju jednog malog jezgra mreže tako da bude neosetljiva i protiv atomskih zapaljivih tela. Ova, *osnovna mreža*, u svojoj konstrukciji treba da zadovolji zahteve rešetkaste mreže, kroz nju moraju da prolaze najvažnije veze državnog i vojnog rukovodstva, privrede i transportne službe, a za slučaj rata treba da omogući i obrazovanje svih vojnih teritorijalnih mreža.

Autor je mišljenja da se komandovanje borbenim jedinicama rodova vojske u atomskom ratu ne bi moglo uopšte ni zamisliti bez sigurnih radio-veza. Uprkos svih napredaka žične tehnike i nedostataka, odnosno slabosti radio-sredstava, ona će zadržati značaj kao prenosno sredstvo komandovanja u borbenoj zoni, prevozno sredstvo veze u armijskoj i operacijskoj zoni, kao i sredstvo za interkontinentalni saobraćaj. On smatra da se visoki zahtevi za pokretljivošću telekomunikacijskih veza, radi obezbeđenja komandovanja na dugim dizginama, naročito pri brzim i odlučnim pokretima i u kritičnim situacijama, ne mogu ostvariti bez radio-veza.

*

Prikazani sistem veza, po svojim tehničkim mogućnostima, omogućuje maksimalno zadovoljavanje potreba komandovanja u odbrambenom ratu, u kome bi bilo upotrebljeno atomsko oružje. Međutim, i sam autor vidi krupan nedostatak ovakvog sistema u činjenici da zahteva visok rashod materijala i ljudstva, čak i ako je stalna TT mreža za javni saobraćaj razvijena kao u Zap. Nemačkoj. Zato on i postavlja minimalan program, usvajanje makar osnovne koncepcije i kompromisno rešavanje iznetih problema prema konkretnim mogućnostima. Sa ovom ogradom izneta izlaganja mogla bi da posluže kao solidna osnova za razmišljanje i rešavanje problema sistema veze za budući rat čak i u zemljama sa slabijom materijalnom osnovom.

B. Bas.

Pukovnik **Džems Lajk**

KOMANDA ZA POZADINSKU PODRŠKU

S obzirom na snažan razvoj tehnike naoružanja i pokretljivosti uopšte, kao i druge uslove koje će eventualan budući rat nametnuti, pitanja pozadinske podrške u tim novim uslovima zadaju brige čak i zemljama sa jakom i tehnički dobro opremljenom armijom. Članak pukovnika Lajka¹⁾ to u priličnoj meri ističe, iako se ograničava samo na američku armiju.

Razmatrajući probleme snabdevanja, autor u početku ističe da ukoliko se postojeći nedostaci u pogledu snabdevačke podrške u armiji SAD ne sagledaju, može doći do situacije u kojoj bi vojnici za vreme rata mogli ostati bez hrane, tenkovi bez goriva, a artiljerija bez municije. On smatra da će, u stvari, ovo predstavljati karakteristiku budućeg bojišta i naglašava da veština i mogućnosti snabdevanja ne idu uvek ukorak sa taktičkom veštinom i mogućnostima.

Tehnološki napreci od završetka drugog svetskog rata naovamo doveli su do novog oružja, novih borbenih organizacija i poboljšanja taktičkih postupaka. Ali, oni nisu doveli i do odgovarajućeg poboljšanja po pitanju snabdevanja. Organizacija snabdevanja, naročito ona za podršku u okviru borbene zone, ostala je relativno nepromenjena. I pored toga što proučavanja, koja se sprovode na raznim mestima, pokazuju da dosadašnja doktrina ne obezbeđuje u dovoljnoj meri elastičnost, rastresitost i odgovornost u podršci pokretnih borbenih jedinica koje dejstvuju na širokom prostoru, sadašnji sistem snabdevanja u osnovi je još uvek isti kao što je bio u drugom svetskom ratu i Koreji.

Iako mere, koje su zadnjih godina preduzete na ovom polju, po mišljenju autora, unose izvesna poboljšanja u snabdevačkoj podršci, one ipak nisu takve da bi išle ukorak sa ostalim pitanjima i problemima, niti ispravljaju glavne nedostatke u sadašnjoj organizaciji u pogledu podrške operativne armije.

Osnovni nedostaci, po mišljenju autora, sastoje se u sledećem:

— Sadašnji sistem stvara komandantima viših ešelona u okviru borbene zone

preširok delokrug kontrole. Kao primer za ovo on navodi operativnu armiju, sastava 12 divizija, gde komandant pored borbenih jedinica i jedinica borbene podrške komanduje još sa nekih 20 grupa. On operativnu kontrolu nad grupama za snabdevanje obično prenosi na štabne oficire tehničke službe. No, i pored toga, veza sa sedam oficira tehničke službe na nivou operativne armije može, po mišljenju autora, zahtevati sedam različitih odluka u cilju savlađivanja teškoća u nekoj hitnoj situaciji u okviru korpusne zone.

— U taktičkim postupcima ističe se decentralizovano dejstvo jako pokretnim jedinicama kojima je dodeljen određeni zadatak. Nasuprot ovome, sadašnja snabdevačka struktura u armiji SAD postavlja centralizovano ili vertikalno rukovođenje jedinicama službi u štabu operativne armije. Ovo rukovođenje se sprovodi kroz odvojene grupe ili bataljone tehničke službe koji u osnovi dejstvuju kao sedam različitih sistema. Prema tome, postoji sedam izvora podrške na koje su borbene jedinice upućene u pogledu dotura i održavanja.

— Sa poboljšanim dometom i razornom moći savremenog oružja problem osiguranja pozadinskog rejona ističe se u daleko većem stepenu. Sadašnja organizacija jedinica tehničkih službi ne omogućava efikasne mere osiguranja. Pozadinski rejon armije je podeljen na nekoliko delova, a u pogledu osiguranja određen je komandant rejona (jedan od komandanata neke jedinice tehničke službe) koji u slučaju potrebe, u cilju otklanjanja opasnosti i posledica neprijateljskog dejstva, preuzima komandu i nad ostalim jedinicama u svom rejonu. Ovo može često da odvoji jedinice od izvršenja njihovog osnovnog zadatka. Zato odluku o upotrebi jedinica službi za zadatke osiguranja, odnosno odvajanja od njihovog osnovnog zadatka, može da donosi samo komandant armije.

— Sadašnja doktrina takođe komplikuje problem osiguranja pozadinskog rejona korpusa. Pošto je korpus normalno samo taktička jedinica, najveći deo snabdevačkih jedinica, lociran u pozadinskom rejonu korpusa, je pod komandom armije. Na taj način je komandant korpusa od-

¹⁾ The Administrative Support Command, by colonel James P. Lyke, *Military Review*, SAD, decembar 1960.

govoran za osiguranje jedinica koje nisu pod njegovom kontrolom.

Nedostaci slični onima u operativnoj armiji postoje takođe i na nivou divizije. Ovde, međutim, počinje reorganizacija jedinica snabdevačke podrške. Ova reorganizacija obuhvata svrstavanje jedinica za snabdevanje pod komandu jednog komandanta u komandi za pozadinsku podršku. Sadašnja doktrina već obezbeđuje ovaj način organizacije u grupi za podršku vazdušnodesantne divizije.

Kao poseban problem autor ističe da mogućnost nuklearnog rata povećava opasnost od sabotaža i napada gerile u divizijskom pozadinskom rejonu. Pošto će borbene jedinice biti daleko rastresitije, to raste i opasnost od infiltracije i uništenja snabdevačkih ustanova. Postavljaju se komandanta pozadinskih jedinica u reorganizovanoj (pentomik) diviziji, koji je odgovoran za obezbeđenje i taktičku obuku snabdevačkih jedinica u divizijskom pozadinskom rejonu, predstavlja, po mišljenju autora, korak napred. Međutim, komandant pozadinskih jedinica ima samo ograničenu ili delimičnu komandu, pošto ne sprovodi operativnu kontrolu. On je odgovoran za disciplinu, moral, unutrašnju administraciju, taktičku obuku, bezbednost, premeštanje i snabdevanje jedinica pod njegovom komandom, ali nije odgovoran za njihov osnovni zadatak — podršku borbenih jedinica ili elemenata borbene podrške. Za ovaj zadatak su odgovorni oficiri specijalnog dela štaba, pod kontrolom oficira za pozadinska pitanja ili oficira za operativno-nastavna pitanja. Komandant pozadinskih jedinica je odgovoran komandantu divizije za način na koji njegovi ljudi rade, bore se i brane svoje ustanove (jedinice). U pogledu efikasnosti sa kojom će ove jedinice izvršavati svoje osnovne zadatke, komandant divizije se obraća oficirima tehničkih i administrativnih službi u svom štabu.

Prema tome, autor zamišlja da svaka jedinica u okviru divizijske pozadine ima dva pretpostavljena. U ovakvom se sistemu borbene grupe pešadijske divizije, u pogledu dotura i održavanja, moraju oslanjati na nekoliko različitih izvora.

Sadašnje pešadijske i oklopne divizije zadržavaju ovakvu organizaciju pozadine. Međutim, divizije u sastavu američke sedme armije u Evropi vrše eksperimente sa novom organizacijom pozadine koja treba da otkloni napred navedene nedostatke. Nova organizacija pozadine, koja

se sada ispituje, slična je umnogome grupi za pozadinsku podršku koja već postoji u vazdušnodesantnoj diviziji.

Grupa za pozadinsku podršku obezbeđuje komandantu divizije, u pogledu komandovanja, uključujući ovde operativnu i taktičku kontrolu nad jedinicama snabdevačke podrške divizije, još jednog potčinjenog komandanta. Na taj način komandant divizije ima čoveka koji je odgovoran za uspeh ili propuste u pogledu snabdevanja. S druge strane, borbene grupe su orijentisane na jednu organizacionu jedinicu koja ih podržava u pogledu dotura i održavanja.

Grupa za pozadinsku podršku predstavlja grupisanje jedinica prema funkcijama koje izvršavaju. Cilj ovog grupisanja je veća integracija napora nego što se to postizalo postojanjem odvojenih jedinica za svaku tehničku službu. Pored ostalih primera u ovom pogledu, autor navodi intendantsku četu pešadijske divizije koja je zamenjena četom za dotur i transport. Ova četa sada obezbeđuje skoro sve vrste dotura, kao i transportovanje koje treba da dopuni ostali transport u organskom sastavu drugih jedinica divizije. U okviru ove čete nalazi se ljudstvo različitih službi: intendantske, tehničke, za vezu, hemijske i transportne.

U pogledu štapskih odnosa, autor iznosi da je komandant grupe za pozadinsku podršku izvršilac snabdevanja za diviziju. Oficir za pozadinska pitanja u štabu divizije pomaže i daje savete komandantu i zadužen je u pogledu planiranja. Da bi se posao oko planiranja i izvršenja zadatka uspešno odvijao autor ističe potrebu za tesnom saradnjom i konsultovanjem između oficira za pozadinska pitanja i komandanta grupe za pozadinsku podršku. Glavna razlika između postojeće organizacije i organizacije koja je u ispitivanju, odnosno koja već postoji u vazdušnodesantnoj diviziji (grupa za pozadinsku podršku), je u broju štabnih veza. Kod grupe za pozadinsku podršku postoji veza između dve ličnosti — oficira za pozadinska pitanja i komandanta grupe za podršku, dok komandant divizijskih pozadinskih jedinica, pored veze sa oficijom za pozadinska pitanja štaba, održava vezu još i sa izvesnim brojem štabnih oficira tehničkih službi koji sprovode operativnu kontrolu nad jedinicama kojima on komanduje. To znači da u grupi za podršku postoji samo jedan pretpostavljeni — komandant grupe.

Po autorovom mišljenju prednosti organizacije, zasnovane na postojanju grupe za pozadinsku podršku, su sledeće:

a) Smanjuje se broj veza komandanta divizije i na taj način on ima mogućnosti da se koncentriše na druga pitanja.

b) Jedno lice je direktno odgovorno komandantu divizije u pogledu komandovanja i snabdevanja (pozadinske podrške). Ono komanduje jedinicama za snabdevanje i odgovorno je za izvršenje njihovog osnovnog zadatka za poslovanje i osiguranje pozadine. Ovo jedinstvo komande doprinosi i jedinstvu napora pri izvršenju zadatka.

c) Smanjuje se broj izvora kojima se borbene grupe i ostale borbene jedinice moraju obračati za snabdevačku podršku.

d) Olakšava se lično upravljanje, a efikasnijim grupisanjem ljudstva i sredstava u pogledu dotura i održavanja olakšava se funkcionisanje ove službe.

e) Doprinosi se primeni istovetnih metoda i postupaka u snabdevačkoj podršci.

Kao što je napred istaknuto, prilikom govora o organizaciji snabdevačke podrške u vazdušnodessantnoj diviziji, u američkoj sedmoj armiji u Evropi vrše se ispitivanja u cilju prilagođavanja ovakve organizacije i ostalim vrstama borbenih divizija (pešadijskoj i oklopnoj).

Po koncepciji sedme armije ostaje divizijska pozadina (a ne grupa za pozadinsku podršku). Komandant divizije je, kao i u grupi za pozadinsku podršku, i izvršilac snabdevanja. U njegovom štabu su: intendant, oficir tehničke službe i lekar. Jedinice tehničkih službi zadržavaju svoje posebne osobenosti bar u jačini voda. Vodovi ili čete su grupisani u zajedničke organizacije snabdevačke podrške, uključujući ovde i čete ili bataljone.

Zatim autor govori o nekim pitanjima u vezi sa komandom administrativne podrške. Pri tom on ističe da je komanda administrativne podrške logičan nastavak napred navedene organizacije (grupa za pozadinsku podršku i koncepcija sedme armije). I po jednoj i po drugoj koncepciji komandant pozadine, ili komandant grupe za pozadinsku podršku, komanduje administrativnom četom i odgovoran je, i za rukovođenje, pokret i kontrolu ljudstva za popunu (koje se nalazi u sastavu ove čete) u duhu uputstava dobijenih od oficira za organizacijsko-personalna pitanja ili adutanta.

Divizijski centar za izvršenje snabdevanja, ili divizijski centar za kontrolu snabdevanja, služi za formiranje opera-

tivnog centra pozadinske podrške pod rukovodstvom komande za pozadinsku podršku. Operativni centar pozadinske podrške je, u stvari, komandno mesto (pozadinsko), koje se razmešta u rejonu divizijske pozadine, preko koga komandant komande za pozadinsku podršku rukovodi i koordinira rad na njenom sprovođenju.

Autor tvrdi da se čine različiti predlozi za formiranje komande za pozadinsku podršku i u okviru korpusa i armije (slično divizijskoj). Predloženo je da ova komanda bude uspostavljena radi pomoći komandantu korpusa u usmeravanju pozadinske podrške i osiguranju rejona iza divizijskog pozadinskog rejona. Komanda pozadinske podrške korpusa bi ostvarivala rukovođenje kroz izvestan broj grupa za direktnu i opštu podršku. Svaka grupa bi obezbeđivala pozadinsku podršku jednoj diviziji. Grupe opšte podrške bi obezbeđivale podršku u dubini rejona i upotunjavale bi rad grupa direktne podrške.

Prema ovoj zamisli, svaka grupa bi bila mešovitog sastava, tj. sastavljena od jedinica tehničkih službi pod jednim komandantom koji bi komandovao svim jedinicama pozadinske podrške u svom rejonu i imao lokalnu odgovornost u pogledu osiguranja. Po mišljenju autora, ovaj sistem obezbeđuje takvu organizaciju jedinica pozadinske podrške kojom bi se nova prilagođavanja njene strukture u toku izmene taktičke situacije svela na minimum. Isto tako taj sistem obezbeđuje jedinstvo komande na nivou jedinice koja vodi operacije, a svakoj diviziji pruža mogućnost snabdevanja iz jednog rejona sredstvima potrebnim za izvršenje njenog zadatka.

Po ovom sistemu, kako ističe autor, oficir tehničke službe u armiji ne bi više rukovodio svim jedinicama svoje službe, raspoređenim u pozadinskom rejonu korpusa ili armije, niti bi intendant korpusa imao to pravo nad intendantskim jedinicama u pozadinskom rejonu korpusa. Umesto toga on bi bio savetnik komandanta komande za pozadinsku podršku, a u odnosu na jedinice svoje službe vršio bi samo tehnički nadzor. Linija komandovanja po ovom sistemu išla bi od komande za pozadinsku podršku prema grupi za direktnu ili opštu podršku.

Na kraju članka autor ističe da postojeći sistem snabdevačke podrške u armiji SAD postaje anomalija savremenog vremena. Istraživanja, odnosno traženje sistema koji bi više odgovarao, vode ka pri-

meni grupe za pozadinsku podršku koja danas postoji u vazdušnodesantnoj diviziji. Ispitivanja koja se u tom pogledu vrše u okviru divizija imaće odraza i prilikom proučavanja ovog pitanja u odnosu na buduću operativnu armiju. Ovo dalje vodi ka spajanju različitih jedinica službi u kombinovane grupe, pod komandom oficira bilo koje službe, odnosno do spajanja sa grupama kojima rukovodi komandant komande za pozadinsku podršku.

Prema ovome, korpus ili manja armija idu u pravcu decentralizovane snabdevačke podrške pod komandom jednog komandanta u određenom rejonu. Mada ova zamisao zahteva dalja proučavanja i ispitivanja, jasno je da sve ovo treba da dovede do otklanjanja mnogih postojećih nedostataka i do neophodno potrebnih poboljšanja u pogledu pozadinske podrške borbene zone.

J. Man.

Viceadmiral Ruge

ZADACI I STRUKTURA ZAPADNONEMAČKE RATNE MORNARICE¹⁾

Viceadmiral Ruge je komandant zapadnonemačke ratne mornarice. Polazeći sa blokovskih pozicija i obaveza Zap. Nemačke prema NATO-u, on u članku koji objavljujemo pokušava da opravda izgradnju nemačke ratne mornarice i daje podatke o njenom sadašnjem stanju i izgledu. Iz članka se ujedno može dobiti približna predstava i o perspektivi njenog budućeg razvoja, što je i rukovodilo Redakciju časopisa da ga izabere i prikaže, prosto kao informaciju, svojim čitaocima.

Pisac najpre izlaže ulogu i zadatke koji se postavljaju pred nemačku ratnu mornaricu. On u odbrani izlaza iz Baltičkog mora vidi njen glavni zadatak i to objašnjava, pored ostalog, činjenicom da bi snagama NATO-a bilo olakšano vođenje bitke za Atlantik ukoliko bi držale izlaz iz Baltika. Da bi istakao ulogu nemačkih oružanih snaga, a naročito mornarice, pisac ističe »da je odbrana važnog strategijskog područja, koje obuhvata danska ostrva Jitland i Slezigv Holštajn, mogućna samo uz tesno sadejstvo KoV, avijacije i mornarice najzainteresovanijih zemalja, a na prvom mestu Danske i Zapadne Nemačke«. Kao drugi zadatak po važnosti on navodi obezbeđenje linija snabdevanja u Severnom moru, kako za potrebe stanovništva, tako i trupa.

Objašnjavajući politiku zapadnonemačkog državnog rukovodstva pri razvijanju ratne mornarice, pisac, između ostalog, ističe: »U stvaranju programa razvoja pomorskih snaga pošlo se od zadatka koji se pred ove postavlja. Shodno podeli za-

dataka i kompetencija u okviru NATO-a, umesto izgradnje »okeanske flote«, to jest nosača aviona, krstarica i velikih podmornica, došlo je do stvaranja brodova koji se mogu upotrebiti u Baltiku i istočnom delu Severnog mora«. Pisac dalje tvrdi da je Zapadna Nemačka u vreme svog ulaska u Evropsku odbranenu zajednicu bila ograničena u pogledu depulsmanskih ratnih brodova (površinski ratni brodovi na 3.000 t, a podmornice na 350 t), što je kasnije na njen zahtev povećano (za pomoćne brodove na 6.000 t, a za površinske ratne na 5.000 t).

Objašnjavajući dalje program izgradnje ratnih brodova, pisac navodi da se izgradnji minolovaca pristupilo zbog relativno male dubine vode u Severnom moru i Baltiku. Tako je bila predviđena izgradnja dva tipa minolovaca:

— 24 obalna minolovca tipa NATO, od 370 tona, koji su već završeni i porinuti;

— 30 flotnih minolovaca, po modelu nemačkih minolovaca iz drugog svetskog rata (280 tona, brzina 24 čvora).

Za aktivnu odbranu bila je predviđena izgradnja 40 brzih torpednih čamaca izrađenih po uzoru na tipove iz rata (deplasman 176 tona, brzina 38 čvorova, 2 topa 40 mm, 4 torpedne cevi). Do sada je, tvrdi pisac, porinuto 28 torpednih čamaca ovog tipa.

Predviđena je izgradnja 12 podmornica klasičnog tipa od 350 tona i 3 eksperimentalne od 100 tona.

Pisac tvrdi da su razarači i eskortni brodovi najveći brodovi zapadnonemačke flote za intervenciju u svakoj situaciji i da u vezi s tim oni treba da budu osposobljeni: za protivpodmorničku borbu, pratnju konvoja, polaganje mina, borbu protiv gotovo svih površinskih brodova i

¹⁾ Tâches et structure de la Marine Fédérale allemande, par le vice-amiral Ruge, *Revue de défense nationale*, Francuska, januar 1961.

sadejstvo kopненоj vojsci koja dejstvuje blizu obale.

Od 12 predviđenih razarača, 6 je dobijeno od SAD (2.050 tona, 4 topa 127 mm, 6 pav topova 76 mm, 5 torpednih cevi), a 4 je u izgradnji u domaćim brodogradilištima, od kojih su dva već porinuta (2.850 tona, brzina 35 čvorova, 8 topova 40 mm i 5 torpednih cevi).

Od predviđenih 6 eskortnih brodova, 5 je već porinuto (deplasman 2.200 t, brzina 30 čvorova, 2 topa 100 mm, 6 topova 40 mm i dobra protivpodmornička oprema).

Imajući u vidu geografske uslove, naročito u zapadnom Baltiku i Severnom moru, predviđene su amfibijske snage od 36 desantnih brodova, većim delom malih dimenzija. One sada raspolažu sa 6 desantnih brodova, koji su kupljeni od američke mornarice. Predviđa se da se deo jedinica iz okvira KoV izvežba za izvođenje pomorskih desanata.

Mornarička avijacija ima u svom sastavu 48 izviđačkih aviona (*Seahawk*), 10 borbenih aviona za protivpodmornička dejstva (*Gannet*), izvestan broj aviona u rezervi i helikoptere. U toku sledećih godina avioni *Seahawk* biće zamenjeni američkim avionima F-104, a avioni *Gannet* sa *Biéguet* 1150.

Pisac dalje navodi da je Zapadna Nemačka u periodu 1956/57. godine dobila od država — članica NATO-a izvestan broj ratnih brodova za obuku (minolovaca, minopolagača, torpednih čamaca, patrolnih brodova).

Govoreći o snabdevanju ratnih brodova, pisac je mišljenja da nemačka flota, s obzirom na geografski položaj zemlje, ne sme da bude zavisna od luka, već njeno snabdevanje treba da se vrši pomoću specijalnih brodova za snabdevanje. U tom cilju se izrađuju tankeri, brodovi za transport municije, brodovi-radionice, brodovi za pozadinsku podršku i remorkeri.

On zatim navodi da je nemačka mornarica, koja je 1955. imala samo 80 oficira, u 1960. godini dostigla brojno stanje od 23.000 ljudi.

Objašnjavajući problem rukovodećeg sastava, pisac konstatuje da se on do nedavno regrutovao od predratnih i ratnih mornaričkih oficira, a sada od mladih oficira koji izlaze iz škole. On ističe da u Zapadnoj Nemačkoj sada postoje sledeće pomorske škole:

- Mornarička oficirska škola (za slušaoca — oficire),
- Škola za podoficire flote, nadzornike i stručnjake u arsenalima.

- dve tehničke škole,
- Škola za elektronsko izviđanje,
- Artiljerijska škola i
- Škola podvodnih oružja.

Sem toga, rukovodeći sastav mornarice se šalje i u škole od značaja za sve vidove, kao što su: škola psihološkog rata, škola za izučavanje jezika, škola veze, škola sportova, a pored toga i specijalne škole u kojima se vojnički i rukovodeći sastav, koji napušta vojnu službu, priprema za obavljanje svojih budućih funkcija u građanstvu.

Piloti su se u početku isključivo školovali u SAD i V. Britaniji. Sada se oni školuju u zemlji, a samo neophodnu specijalnu obuku stiču u inostranstvu.

Izvestan broj podoficira i oficira bio je na stažu u jedinicama francuske sredozemne flote.

Potom pisac daje šemu organizacije i rukovođenja oružanim snagama, a posebno jedinicama mornarice.

Na čelu oružanih snaga je ministar odbrane, koga u radu pomaže državni sekretar — civilno lice. Pod njihovim rukovodstvom rade štabovi kojima se na čelu nalaze inspektori, a koji — pod rukovodstvom generalnog inspektora — obrazuju savet štabova. Zajednički generalštab ima zadatak da koordinira aktivnosti komandi KoV, RV i RM i da razvija aktivnost po pitanjima od zajedničkog interesa: psihološki rat, štampa, informacije, pozadina, kontraobaveštajna služba.

Pod komandom mornarice nalaze se: komanda flote, komanda mornaričke škole i komanda flotnih baza. Jedinice stavljene na raspolaganje NATO-u nalaze se u operativnom pogledu pod komandom komandanta pomorskih snaga Baltika i komandanta pomorskih snaga Severnog mora, koji su pod komandom komandanta severno-evropskog i centralno-evropskog ratišta. Komandantu flote su potčinjene sledeće plovne jedinice: razarači, torpedni čamci, minolovci, amfibijske jedinice, mornarička avijacija i podmornice. Pod komandom flotnih baza nalazi se i komanda pomorskog sektora Severnog mora i komanda pomorskog sektora Baltika, kao i brodovi za pozadinsku podršku.

Na kraju članka pisac konstatuje da su do sada sledeće jedinice nemačke ratne mornarice stavljene na raspolaganje NATO-u:

- 4 flotile minolovaca,
- 8 flotila torpednih čamaca,
- 1 divizion razarača i
- jedinice mornaričke avijacije.

IZIŠLO IZ ŠTAMPE

NOVE KNJIGE

Dr Ivan Ribar: USPOMENE IZ NOB, knjiga XXXII Biblioteke »Iz ratne prošlosti naših naroda« VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd 1961, str. 231 sa 8 dokumentarnih fotografija, povezana u platno, cena 500 dinara.

Titu i njegovim borcima posvetio je autor ovu svoju knjigu. Ona obuhvata događaje iz prvih dana januara 1941. godine kada je dr Ribar posredstvom svog sina Lole imao, u Beogradu, prvi sastanak sa drugom Titom, vodi čitaocem putem kojim je autor prošao kroz četiri godine rata i revolucije i završava se III zasjedanjem AVNOJ-a koje je počelo u Beogradu 1945. Bogata sadržina i veliki istorijski događaji koji su se na tom putu odigrali, u prvom redu politički, kao i volje i nevolje ljudske, krupne i sitne, rečeni su jednostavnim lakim i konciznim jezikom, te se knjiga čita u jednom dahu.

Maršal Sovjetskog Saveza A. I. Jerjomenko, NA ZAPADNOM PRAVCU, 44. knjiga »Vojne biblioteke — inostrani pisci«, VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd 1961, strana 336, cena 600 dinara.

Pisac je pre rata bio komandant armije na Dalekom istoku. Na dan nemačkog napada na Sovjetski Savez određen je za komandanta Zapadnog fronta koji je zadržao pravac za Moskvu. Na ovom je pravcu sa nemačke strane dejstvovala Srednja grupa armija na čelu sa 2. oklopnom grupom generala Guderijana.

U prvom delu knjige govori se o dejstvima Zapadnog i Brjanskog fronta i 4. udarne armije, kojima je autor komandovao u prvom periodu velikog otadžbinskog rata.

Drugi deo ispunjen je polemikom maršala Jerjomenka sa nemačkim vojnim piscima: Guderijanom, Manštajnom, Derom, Tipelskirhom, Melentinom i drugim u vezi sa objektivnošću prikazivanja operacija na sovjetsko-nemačkom frontu u drugom svetskom ratu.

O MORALNO-POLITIČKOM FAKTORU I PARTISKO-POLITIČKOM RADU, 25. knjiga »Vojne biblioteke — naši pisci«, VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd 1961, strana 596, cena 800 din.

Ova knjiga je zbirka članaka naših pisaca objavljenih u posleratnom periodu. Cilj joj je da pomogne starešinskom kadru JNA i ostalim pripadnicima organizacija u kojima se tretira moralno-politički i partijski rad.

U knjizi se objavljuju ne samo danas aktuelni članci već i oni u kojima se razmatraju pitanja koja su razvitkom Armije prevaziđena. Ovim su se htela pružiti iskustva iz rada u drugačijim uslovima i pokazati koliko je ovaj rad tesno vezan sa stepenom razvitka društva, a samim tim i Armije.

Treba podvući da u knjigu nisu mogli ući svi dobri članci i to ne samo zbog ograničenog prostora već naročito zbog pravilne orijentacije da knjiga obuhvati što više pitanja iz ove oblasti.

Čitalac će naći razna gledanja, ali time knjiga samo dobija jer pokazuje koliko je nemoguće davati recepte i šablone, kad je u pitanju moralno-politički i partijski rad.

M. Samardžić i A. Sergijev, INTENDANTSKA OPREMA, izdanje »Biblioteke vojnih udžbenika i priručnika« VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd, 1961. godine, strana 414, cena 850 dinara.

Ovaj je udžbenik podeljen u tri dela. Prvi deo obuhvata materiju o vlaknima i njihovoj industrijskoj preradi, drugi kožu, gumu i plastične mase, a treći intendantsku opremu i tehniku.

Udžbenik je namenjen prvenstveno intendantskim školama i oficirima intendantske službe za polaganje ispita za činove — u prvom redu za čin kapetana i majora. Pored ovoga on će vrlo korisno poslužiti i svim ostalim starešinama intendantske službe u obavljanju njihovih funkcionalnih dužnosti, jer je obuhvatio gotovo sva pitanja iz ove oblasti. Napisan je vrlo popularno tako da se lako može i individualno proučavati ova materija.

ČASOPISI

VOJNI GLASNIK

Br. 1/1961.

Potpukovnik Ljubo Đurković: *Upotreba i zadaci artiljerije oklopne brigade u napadu*

U članku se razmatra veoma aktuelna tema pri čijoj se obradi pisac detaljnije osvrće na neke pravilske odredbe, te će naročito korisno poslužiti mlađim starešinama.

Potpukovnik Nikica Janković: *Uvežbavanje baterije i diviziona u uskupnom radu*

U članku se ukazuje na značaj uvežbavanja u uskupnom radu i iznose iskustva iz planiranja, pripreme i izvođenja ovakvih vežbi, kao i specifičnosti kod protivoklopnih i samohodnih baterija i diviziona.

Pukovnik Miodrag Kitić: *Celishodnost jedne akcije u pozadini neprijatelja*

U članku se obrađuje pitanje korisnosti neke akcije u neprijateljevoj pozadini i iznosi da ona zavisi od postignutih taktičkih uspeha, materijalne vrednosti, kao i njenog uticaja kako na moral neprijatelja, tako i na moral vlastitih snaga na frontu i stanovništva u pozadini.

Kapetan Milorad Lukić: *Uloga vodiča u narodnooslobodilačkom ratu*

Zanimljiva i retka tema o kojoj se dosad malo pisalo. Pisac ukazuje na značaj vodiča u eventualnom budućem ratu i iznosi neke primere i iskustva iz NOR-a.

General-major Joco Tarabić: *Iz ustaničkih dana na Kordunu*

Pisac na neposredan, živ način i lakim stilom prikazuje atmosferu na teritoriji Korduna neposredno posle okupacije, kao i pripremu i izvršenje nekoliko prvih borbenih akcija.

Pored ovih, *Vojni glasnik*, donosi i sledeće članke:

Kapetan Sergije Mantula: *Individualno maskiranje*

Major Radovan Srećković: *Uređenje KM baterije srednje PAA*

Kapetan I kl. Petar Navarin: *Primena sektora elementara u zvukovnom izviđanju*

Major Milivoje Mladenović: *Određivanje NT atomske eksplozije vizuelnim osmatranjem*

Kapetan I klase Marin Bedalov i poručnik Tafir Stošić: *Minijaturni artiljerijski poligon za neposredna gađanja*

Zastavnik Živadin Nešić: *Obuka u preciznom gađanju pištoljem*

Major Milomir Stamenković: *Vaspitna uloga raporta*

Potpukovnik Zdravko Damjanović: *Vaspitna uloga članova SKJ u malim vojnim kolektivima*

Slobodan Šakota: *Prve ustaničke borbe u Hercegovini*

Obren Ivković: *Prvi ustanički pucnji u Nevesinjskom polju*

General-potpukovnik Milan Pavlović: *Prikaz knjige »Partizanska taktika i organizacija« od dr Petra Kleuta*

U časopisu su dati prikazi raznih članaka, taktičkotehničke i druge novosti iz inostranih armija.

VOJNI GLASNIK

Br. 2/1961.

Pukovnik Dimitrije Studić: *Procena napadnih sredstava iz vazduha*

U članku se ukazuje na važnost pravilne procene napadnih sredstava iz vazduha za celishodnu organizaciju PVO i daju detaljni podaci o tome na šta treba obratiti pažnju pri proceni.

Potpukovnik Ante Bačinić: *Obuka oklopne pešadije*

U članku se razmatra problematika izvođenja nastave u oklopnoj pešadiji, pri čemu se naročito podvlače razlike između motopešadije i oklopne pešadije.

Pukovnik Aleksandar Antonijević: *Upotreba artiljerijskog izviđačkog diviziona u savremenoj borbi*

U članku se razmatraju dve grupe elemenata koji utiču na borbenu upo-

trebu ovog divizionara: uslovi pod kojima dejstvuje artiljerija u savremenom ratu i tehničke mogućnosti raspoložive opreme artiljerijskog izviđačkog divizionara i daju načela za njegovu upotrebu.

Pored ovih *Vojni glasnik* donosi i sledeće članke:

Major Jovan Penezić: *O sistematičnosti u političkoj nastavi sa vojnicima*

Major Rista Cvetković: *Starešina kao vaspitač*

Potpukovnik Jože Tomažič: *Izrada skloništa u odbrambenim dejstvima*

Potpukovnik Miloš Cvetojević: *Sredstva i metodi dozimetrijske kontrole*

Kapetan I klase Stevan Grujin: *Vežba u dejstvu streljačkog voda u neprijateljevoj pozadini*

Kapetan I klase Ante Bašić: *Premeštanje radio-stanice*

Kapetan I klase Velimir Bogovac: *Osvetljavanje ciljeva na minijaturnom protivoklopnom poligonu*

General-major Ješa Popović: *Kadinjača*

General-major Milan Šijan: *Prve borbe partizanskog odreda »Čapajev«*

U časopisu su dati i prikazi raznih članaka, taktičkotehničke i druge novosti iz inostranih armija.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK

Br. 6/1960.

Pukovnik Ljubo Vukčević: *Projektili i protivprojektilska odbrana*

U članku su obrađena ova pitanja: o projektilima u opšte, vođeni projektili zemlja-vazduh, vođeni projektili vazduh-vazduh, vođeni projektili vazduh-zemlja, vođeni projektili zemlja-zemlja, kao i način odbrane od svake od ovih vrsta projektila.

Pukovnik ing. Dušan Radojković: *Lovac-presretač ili vođeni projektili zemlja-vazduh*

Pisac obrađuje temu upoređivanjem pomenutog aviona i projektila s obzirom na probleme proizvodnje i održavanja, kao i ekonomske momente u vezi s tim.

Pukovnik Ante Mirković: *O upotrebi i taktici dejstva vazduhoplovstva u alžirskom ratu*

U članku u kojem se razmatranja/zasnivaju isključivo na francuskim izvorima, pisac se najpre osvrnuo na zemljište i karakter dejstva Oslobođilačke armije Alžira i snage francuske KoV, a po-

tom detaljnije zadržao na raznim pitanjima vazduhoplovstva kao što su komandovanje i sadejstvo, aerodromska mreža, laka borbeno avijacija, helikopteri, lovačko-bombarderska i bombarderska avijacija, transportna avijacija i sanitetska evakuacija.

Pored toga, *Vazduhoplovni glasnik* donosi i sledeće članke:

Major Stojan Jović: *Mogućnost upotrebe padobrana sa prerezom za vazdušnodesantne jedinice*

General-potpukovnik Branko Obradović: *Sadejstva LA i PAA*

Kapetan I klase Mitja Deglerija: *Problemi održavanja aviona*

Potpukovnik Živko Ranisavljević: *Vođenje aviona u niskom letu*

Potpukovnik dr Radomir Rajšić: *Dejstvo niskog pritiska na organizam za vreme letenja*

Kapetan I klase dr Aleksandar Radović: *Uticao zimskih sportova na fizičku kondiciju pilota*

Kapetan I klase Milan Stojaković: *Osvrt na članak »Neka mišljenja o ulozi, sastavu i osnovnoj opremi vazduhoplovnih organa sadejstva«*

Pukovnik Predrag Ilić: *Vazduhoplovstvo u britansko-francusko-izraelskoj agresiji na Egipat 1956. godine*

Major Dragoslav Janković: *Projektili i njihova podela*

Časopis donosi i rubrike »Iz stranih RV«, »Vesti i novosti«, kao i bibliografiju. Kao zaseban prilog dat je sadržaj Vazduhoplovnog glasnika za 1960. godinu.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK

Br. 1/1961.

General-major Milija Stanišić: *Naše obaveze u izgradnji i usavršavanju vazduhoplovne taktike*

General-potpukovnik Viktor Bubanj: *značaj i problemi savremene i protivvazdušne odbrane zemlje*

Major Veljko Pješčić: *Snižena šema napada lovaca — bombardera*

Potpukovnik Milutin Slijepčević: *Meru za obezbeđenje tajnosti saobraćaja preko sredstava veze*

Pukovnik Hivzo Malohodžić: *Služba VOJIN u sistemu komandovanja taktičkom avijacijom*

Potpukovnik ing. Dobrivoje Nedeljković: *Elektronika u borbi protiv podmornica*

Major Stanko Piškur: *Neka mišljenja o čuvanju avionskih instrumenata*
Kapetan Ivan Baraba: *Silikoni, njihov razvoj i upotreba*

Kapetan Georgije Elenkov: *Neka pitanja noćnog letenja hidroaviona*

Major Veljko Huljić: *Radio-disciplina i njen značaj za obezbeđenje letenja*

Major Rajko Knežević: *Gašenje požara na avionima i spasavanje posade*

Pukovnik Slavko Babić: *Naše vazduhoplovstvo u NOR-u i neka značajnija dokumenta*

Major Stojan Jović: *Osvrt na članak »Padobranske diverzantske grupe«*

Časopis donosi i rubrike »Razgovori sa čitaocima«, »Iz stranih RV«, »Vesti i novosti«, kao i bibliografiju.

MORNARIČKI GLASNIK

Br. 6/1960.

Potpukovnik dr Ernest Zorn i prof. Prvislav Šokec: *Neke misli o naučnom radu u vojsci*

Kapetan fregate Kuzman Smileski: *Opšta razmatranja fizionomije savremenog pomorskog desanta*

Kapetan korvete Vladimir Stipanović: *Inerciona navigacija (II)*

Prof. Ante Obuljen: *Meteorologija i pomorstvo*

Major Jovan Rendić: *Sinhroni prenosnici za istosmernu struju M-tipa*

Poručnik fregate Vitomir Milanović: *Logaritamski računar kao praktično pomagalo*

Pored članaka, *Mornarički glasnik* u ovom broju donosi i rubriku »Iz pomorske literature«, »Iz nauke i tehnike«, »Vijesti i novosti« i »Bibliografiju«

MORNARIČKI GLASNIK

Br. 1/1961.

Kapetan fregate Dušan Miljanić: *O specifičnostima subjektivnog i tehničkog faktora u ratu na moru*

Kapetan fregate Nikola Safonov: *Vodene rakete za POV na malim brodovima*

Pukovnik inž. Vladimir Podlesnik: *Primjena televizije pod vodom*

Akademik Dr Cvito Fisković: *Dubrovački kovači i ljevači broskog oružja u XVI stoljeću*

Profesor Marko Škomrlj: *Partizanska brodogradilišta*

*** Značajni događaji iz borbe 1941—1945
Pored članka, *Mornarički glasnik* u ovom broju donosi i rubriku »Iz pomorske literature«, »Iz nauke i tehnike«, »Vijesti i novosti« i »Bibliografiju«.

VOJNI ISTORIJSKI GLASNIK

Br. 1—2/1961.

Pukovnik Danilo Jauković: *Sandžak u narodnooslobodilačkom ratu, IV deo*

Autor obrađuje borbe koje su vođene na teritoriji Sandžaka od kraja decembra 1941. do sredine februara 1942. godine. Iz članka se vidi kako je Vrhovni štab, u cilju lakšeg komandovanja, na teritoriji Sandžaka u na susjednim delovima teritorije Srbije, Crne Gore i Bosne stvorio dva operativna područja i reorganizovao snage. Dosta detaljno i pregledno obrađene su borbe protiv Italijana i četnika na prostoru između Lima i Uvca, napuštanje slobodne teritorije i uspješno izvlačenje naših snaga iz neprijateljskog okruženja. Ujedno su prikazane borbe protiv Italijana i četnika na teritoriji između Lima i Tare, oslobođenje Čajniča itd.

Potpukovnik Petar Višnjić: *Dejstva Udarne grupe divizija u slivu Studenice*

U članku su iznete akcije Udarne grupe divizija (2. proleterska i 5. udarna divizija), polovinom marta 1944. godine, prilikom njenog forsiranja Lima, kao i akcije koncem marta prilikom njenog izbijanja na Ibar.

Potpukovnik Vojin Popović: *Borbe u južnoj Srbiji od aprila do juna 1942. godine*

U članku su izneta dejstva Jastrebačkog, Rasinskog, Nišavskog, Ozrenskog, Jablaničkog, Leskovačkog i Babičkog partizanskog odreda protiv jakih snaga 1. bugarskog okupacijskog korpusa u periodu od početka aprila do kraja juna 1942. godine.

Potpukovnik Miroslav Štepančić: *Dejstva prve četiri slovenačke brigade u drugoj polovini marta 1943. godine*

Članak opisuje akcije slovenačkih brigada »Tone Tomšič«, »Matija Gubec«, »Ivan Cankar« i »Ljubo Šercer« protivu belogardijskih snaga kao i talijanskih jedinica.

U rubrici *Kritike i prikazi VIG* donosi prikaz pukovnika Fabijana Trge objav-

ljene knjige Franje Tuđmana *Stvaranje socijalističke Jugoslavije* i prikaz potpukovnika Borisava Ratkovića na knjigu Mitra Đurišića *Prvi balkanski rat 1912—1913 — operacije crnogorske vojske*.

VIG donosi i bibliografiju jugoslovenske istoriografije 1956—1959 (članci), kao i stranu istoriografiju o drugom svetskom ratu.

VOJNO-TEHNIČKI GLASNIK

Br. 1/1961.

Ing. Raka Beraha: *Automatizacija i elektronicizacija telegrafije i telefonije*
Major ing. Stojan Berilažić: *Principi i smjerovi primene radioaktivnih izotopa u industriji*

Vsevolod Jovanović: *Šta su to »elektronski mozgovi«*

Poručnik ing. Prvoslav Stojanović: *Formiranje cena transportnih usluga vojnim motornim vozilima*

Potpukovnik Stevan Pavlović: *Prelaz sa letnje eksploatacije vozila na zimsku*
Potpukovnik Jure Radonja: *Tehnika voženja motornih vozila zimi*

Kapetan I klase Slobodan Stojanović: *Savremene maskirne mreže*

Kapetan Dmitar Vukelić: *Mogućnost zaštite sredstava za električno i štapinsko paljenje od atomskog dejstva*

Potporučnik Hranislav Anđelković: *Koaksijalni kabao*

Kapetan I klase Dragoljub Jovadžić: *Merenje kapaciteta i induktiviteta metodom struja — napon*

Poručnik ing. Slobodan Janković: *Mrtve zone praćenja pri dejstvu LPAA*

Ing. Milan Korać: *Funkcija čaura i osnovni materijal za njihovu proizvodnju*

Poručnik Aleksandar Kojić: *Otklanjanje korozije iz cilindara hidrauličnih sistema*

Major Zvonko Gorjup: *Izrada planova i karata stereofotogrametrijskom metodom*

Sem toga, časopis donosi rubrike »Iz inostranih časopisa« i »Iz domaćih časopisa«

VOJNO-TEHNIČKI GLASNIK

Br. 2/1961.

Potpukovnik inž. Nikola Smiljanić: *Nova elektronska oprema i njen razvoj*

Kapetan inž. Milovan Berberski: *O statističkom praćenju kvaliteta u našoj industriji*

Kapetan Ivan Cavić: *Služba detekcije i dozimetrije zračenja*

Inž. Milan Glišić: *Industrijski remont*

Major Josip Gojanović: *Savlađivanje teško prohodnog zemljišta motornim vozilima*

Kapetan inž. Drago Octenjak i kapetan Đuro Ličina: *Upotreba kompresorskih postrojenja u građevinarstvu*

Kapetan I klase Slobodan Simić: *Aparati za gašenje požara hemijskom penom*

Inž. Branko Gligorić: *Kotrljajući ležaji u opravi i montaži mašina*

Major inž. Stojan Berilažić: *Primena ultrazvuka u ispitivanju materijala*

Potpukovnik Radomir Stojadinović: *Osrt na članak »Postupak pri svođenju na talas radio-uređaja SCR-193 i AN/GRC-9 za rad u radio-mreži«*

Major Živan Vujanić: *Neiskorišćene mogućnosti radio uređaja SET-19 MK-II (MK-III)*

Major Vitomir Jovanović: *Tehnika lemljenja*

Potpukovnik Dragutin Radaković: *Materijalno poslovanje čete tehničkog održavanja IV stepena*

Pored toga Glasnik donosi naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa.

VOJNO-TEHNIČKI GLASNIK

Br. 3/1961.

Pukovnik inž. Božidar Plavšić: *Upravljanje probojnog dejstva kumulativnih i pancirnih projektila*

Kapetan I klase Ante Bašić: *Uloga poslužioca u zaštiti radio-saobraćaja*

Kapetan I klase Mihailo Perić: *Artijerijski spiralni logaritmar*

Inž. Endi Jakšić: *Snaždevanje vodom dobijenom od atmosferskih padavina*

Inž. Branko Gligorić: *Kotrljajući ležaji u opravi i montaži mašina*

Potpukovnik Radomir Stojadinović: *Stabilizacija napona malih agregata i gradske mreže*

Potpukovnik Hasan Musabegović: *Utvrdjivanje obloge za disk kvačila traktora M-5*

Potpukovnik Rudi Kraina: *Prilog diskusiji o nekim pitanjima vojnotehničke terminologije*

Pukovnik Jovan Marinković: *Jedno mišljenje o kontroli i kriterijumu prijava municije*

Pored toga Glasnik donosi naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa.

VOJNO-EKONOMSKI PREGLED

Br. 1/1961. godina

Rad Savezne narodne skupštine
 Obrazloženje Predloga predračuna rashoda Državnog sekretarijata za poslove narodne odbrane za 1961. godinu

Potpukovnik Milan Zečević: Osvrt na rad nekih materijalno-finansijskih organa III stepena

Potpukovnik dr Svetomir Rahelić: Promene trajnih konzervi mesa i ocena njihove upotrebljivosti

Pukovnik Stojan Korać: Ishrana srpske i bivše jugoslovenske vojske od 1804. do 1941. godine

Potpukovnik Milosav Mitrić: *Problematika proizvodnje i potrošnje vune*

Potpukovnik mr ph Oskar Čerge: *Karakteristike deterdženata i njihova primena*

U rubrici »Povodom dvadesetogodišnjice revolucije« donosi: Miloš Radović: »Snabdevanje Donjomoračkog bataljona u julskom ustanku i do kraja 1941. godine

U rubrici »Pitanja iz prakse« donosi: Potpukovnik Miodrag Mitić: *Porez na lični prihod građana*

Potpukovnik Vojislav Stefanović: *Primena propisa iz radnih odnosa u JNA*

Pored toga u časopisu su zastupljene rubrike »Prikazi iz inostranih vojnih časopisa«, »Ekonomske, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti« i »Mali leksikon«.